

Vigilia

1968
Február

Alois Schrott

Gondolatok a liturgia megújításáról

Szörényi Andor

Lehet-e ma a föltámadt Krisztust hirdetni?

Rónay György

Az istenkereső Ady

Bohuniczky Szeffi

A Derék utcai villa (elbeszélés)

Reinhold Schneider

Zenta (elbeszélés)

Résumé en
langue française

TARTALOM

	Oldal
<i>Alois Schrott</i> : Gondolatok a liturgia megújításáról	73
<i>Szörényi Andor</i> : Lehet-e ma a föltámadt Krisztust hirdetni?	77
<i>Horváth Elemér</i> : ... és te, kedvencem..., Kandalló mellett, S a nyugalom..., Tűzben a szél..., Kobalt (versek)	85
<i>Rónay György</i> : Az istenkereső Ady	87
<i>Vasadi Péter</i> : Égők éneke, Erdei óda (versek)	94
<i>Lucien Jerphagnon</i> : Könyörgések kibírhatatlan napokon (fordította G. Várhelyi Gizella)	96
<i>Bohuniczky Szefti</i> : A Derék utcai villa (elbeszélés)	101
<i>Gerlei József</i> : Énekek éneke (vers)	105
<i>Reinhold Schneider</i> : Zenta (elbeszélés, fordította <i>Possonyi László</i>)	106
<i>Mihelics Vid</i> : Esmék és tények (A keresztény-marxista párbeszéd első szakasza után)	117
<i>Joanelli Béda</i> : A kis út (A szentek tiszteletéről)	121

NAPLÓ

Alszeghy Zsolt nyolcvan éves. (<i>Holl Béla</i>) 123; Az egyház mint testvéri közösség. (<i>Nyíri Tamás</i>) 124; A szervek átültetésének erkölcsi problémái. (<i>Medvigy Mihály</i>) 126; Az olvasó naplója — Gyergyai Albert: Kortársak, Gyergyai Albert: Klasszikusok, Schöpflin Aladár: Válogatott tanulmányok (<i>Rónay György</i>) 129; Színházi krónika — Dürrenmatt: „A nagy Romulus” (<i>Dorombly Károly</i>) 133; Képzőművészet — Tanulmányok Gauguinról és Picassoról, Pátzay Pál: „Alkotás és szemlélet” (<i>D. I.</i>) 135; Zenei jegyzetek — A miskolci Szimfonikus Zenekar Budapesten, A Karácsonyi oratórium második része, Vivaldi matiné a Feneakadémián (<i>Rónay László</i>) 137; Filmek világából — Lássátok feleim, Csavargók köztársasága (<i>Ungváry Rudolf</i>) 139	123
Francia nyelvű kivonatok	141

Felelős szerkesztő:

*Mihelics Vid*Felelős kiadó: *Saad Béla*

A szerkesztő a hét első három napján fogad a szerkesztőségben (V., Kossuth Lajos u. 1.), lehetőleg az időpont előzetes megbeszélése alapján. Kéziratokat Budapest 5. Postafiók 195. címre kell küldeni. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem adunk vissza. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest V., Kossuth Lajos utca 1. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: A Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekk számla száma: OTP 37.343—VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár 4,50 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54) a Kultúra 024/2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik. Megjelenik minden hónap elején. Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: Egy évre: 100,— Ft., félévre: 50,— Ft., negyedévre: 25,— Ft. Index-szám: 26.921.

GONDOLATOK A LITURGIA MEGÚJÍTÁSÁRÓL

A „szent liturgiáról” szóló *konstitúció* a liturgiát „a jámborság csúcsának és forrásának” nevezi. A hozzá kiadott *Utasítás* emlékeztet arra, hogy a keresztény életet a Húsvéti Misztériumnak kell áthatnia. Szükségesnek mondja, hogy a liturgia szerves egységet alkosson a katekézissel, a vallásos neveléssel és a prédikációval. A papokat úgy képezzék, hogy együtt éljenek a liturgikus ünnepekkel, belőlük táplálják lelki életüket és ezt később másokkal is közölni tudják. Az Eucharisziát az „egész lelki élet középpontjába” kell állítani. Íme, ez a néhány kiragadott mondat is világosan mutatja, hogy a liturgia megújításában nem csupán a szertartások módosításáról van szó, hanem a keresztény jámborság igazi magváról.

Az egyház liturgiája az egyházi év ünnepeinek koszorújában és azokban az eseményekben valósul meg, amelyek az emberi élet lefolyását meghatározzák. A liturgikus jámborságot tehát az egyházi évnek kell meghatározni. Hogy ez magától értetődő? — Kérdezzük csak meg a középiskolák katolikus tanulóit: mit ünnepelünk húsvétkor, karácsonykor vagy pünkösdkor? Csodálkozni fogunk azokon a válaszokon, amelyeket olykor olyanok is adnak, akik rendszeres vallásoktatásban részesültek. Vagy kérdezzük meg a hívektől, mi történik a keresztségben, bérnálásban vagy az egyházi házasságkötésben, és megint tapasztalni fogjuk, milyen csekély mértékben értik valójában ezeket a legfontosabb keresztény szertartásokat.

Menjünk azonban tovább egy lépéssel. Mit jelent a legtöbb keresztény ember számára a szentmise? Vajon „a lelki élet középpontja”? Sokan nem is ismerik a magánima és a szentmise között levő különbséget. Csupán külsőlegesen kötelezettséget teljesítenek vasárnaponként, s megjegyzik, hogy odahaza vagy a szabad természetben sokkal jobban tudnának imádkozni. Pedig nem kevesen közülük hittanórákra jártak, nem egyszer prédikációt is hallgattak. Megtanulták a szentmise elméleti magyarázatát is, kérdés azonban, ránevelték-e őket a helyes szentmise-áhitatra? Milyen gyakran hallani: „A szentmise nem mond nekem semmit.”

Nagy feladatok várnak még a hitmagyarázatra és a prédikációra, ha azt akarjuk, hogy a szentmise „a lelki élet középpontja” legyen mindannyiunk számára. S ezzel kapcsolatban kezdjük megérteni, hogy a liturgia valóban a „jámborság csúcsa és forrása”, és a feléje való irányítás egyel jelent a keresztény élet teljességének munkálásával. Igaz, sok szent is a „részlet-jámborság” útján járt, ha szabad ezt a kifejezést használnunk. Belső életüket Jézus gyermekségére vagy kinszenvedéseire való emlékezéssel táplálták, vagy Szívét szemlélték, mint a szeretet jelképét, eucharisztikus jelenlétéről vagy az Isten-anyáról elmélkedtek. De ne feledjük, hogy őket ez az út a keresztény misztérium teljességéhez, a Húsvéti Misztériumhoz vezette, amelyről az *Utasítás* is beszél. Mert ők mélyen megértették Jézus Krisztus megváltó működését, s ezt akkor is a maga egészében fogták át, ha mintegy spektrumban megtörve a titok egyes részeit szemlélték.

A mindennapi keresztények hittudatának látóterébe azonban mindenekelőtt a titok teljességét kell beállítani. Csak ha már felfogták ezt a teljességet, akkor fordulhatnak előszeretettel valamely résztartalom felé.

Akkor ugyanis nem veszíthetik szem elől az egészet. Viszont ha a résztartalomnál reked meg valaki, utána már aligha emelkedhet fel a keresztény misztérium teljességéhez.

Beszéljünk konkrétan. Ha a katekézis csak az egyes hitigazságokat fejt ki egymás mellett és egymás után, akkor a hallgatók ezeket megtanulhatják ugyan, de a keresztény üdvösség-misztérium teljességét sohasem foghatják fel. Mert ha a hitéletben és az ájtatosságban nem mindent Krisztus felől közelítünk meg, akkor a hitigazságok épülete labirintussá válik, a jámborsági gyakorlatok pedig mint sorban reánk rakott kötelmek mutatkoznak. Ha azonban a középpontban a krisztusi megváltás misztériuma, mint az isteni szeretet nagy titka áll, egyszerűben megnyílik az út az Istennel való személyes kapcsolathoz, s ugyanígy megnyílik az út az egyház, valamint a szentségek lényegének bensőséges megértéséhez. Akkor a szentségek felől is ki lehet építeni az egész keresztény életet.

A liturgikus jámborság elsődlegesen szentségi jámborság, Krisztus-központú jámborság. Az a felhívás: „Vissza a Krisztus-központú jámborsághoz!”, nem divatos szólam, vagy az őskeresztény liturgia gyermekded visszavágása, hanem minden idők követelménye.

Hogy miért hat ma mégis újnak ez a felhívás? Mert mindig felléphetnek olyan hangsúly-eltolódások az igehirdetésben és a jámborságban, amelyek bizonyos gondolatokat háttérbe szorítanak, másokat előtérbe helyeznek. Így történt ez a középkorban. A megváltás misztériumának résztartalmi: Jézus embersége és emberi életének eseményei léptek az előtérbe. Nem csoda, hogy Mária alakja is jobban előtérbe került, s ennek nyomán Szent Józsefé, majd a szentek egész seregéé.

A nép nem értette már meg az istentisztelet nyelvét és nem tudott többé résztvenni a liturgiában. Az együttünneplés helyébe a kép és a nézelődés került. Ennek következtében a résztartalmak erősebben kidomborodtak és a Húsvéti Misztériumot nem tudták már a maga egészében mélyebben átérteni.

Karácsony a Megváltó emberi születésének ünnepe lett, nem pedig a megváltás nagy titkának kezdete. Húsvét Jézus szent embersége feltámadásának lett az ünnepe, mikor is a halált és a feltámadást különváltan szemléltek, nem pedig mint az isteni Megváltó egybetartozó művét. Pünkösdöt, a Szentlélek eljövételének ünnepét sem tekintették többé a Húsvéti Misztérium folytatásának, hanem az isteni üdvözítés elszigetelt csodájának vették. Nincs így semmi különös abban, hogy az egyházat sem a Húsvéti Misztérium folytatásának látták, hanem Isten látható birodalmának a földön. Nem úgy tekintettek rá, mint Isten népének közösségére, amely folyvást megújítja és fejleszti magát, hanem mint Istennek a világba szilárdan beépített eszközére.

Így a szentségeket sem úgy nézték, mint a Húsvéti Misztérium folytatását, hanem már csak mint önmagukban nyugvó üdvösség-jeleket. Nem értették meg immár a szentségek egységét. Az egyházhoz való tartozás olyan kötelező jelei lettek ezek, amelyek az egyes egyének üdvére teremődtek. Az alanyi, az egyéni üdvösség vágya lépett az egyháztudat helyére. Az egyház most az üdvözítő kegyelmek osztogatója lett, a hívek pedig e kegyelmek elfogadói.

A Krisztussal való kegyelmi kapcsolatot, a kereszttség, a bérmálás és a többi szentségek útján, többé már nem dinamikus folyamatnak, hanem eltárgyasított statikus valaminek tekintették, ami érdemet és jogot biztosít az örök üdvösségre. Innen az üdvösség-igény, ami érdemszerző művek, imádságok, misealapítványok, vezeklések halmozásában nyilván-

nul meg. Többé már nem az Eucharisztria ünneplése, mint ilyen a cél, vagyis a Krisztussal való egyesülés az Atya imáadásában és a részvétel életében az áldozati lakoma révén, hanem a mise-érdemek dologszerű megkaparintása.

Ekként következett be a középkor folyamán a jámborság eltárgyiasodása. Mintegy biztosítékul szolgált arra, hogy Isten már a földön is segít — a szentek a „pótszolgáltók” —, utána pedig örök üdvösséget ad, mert javunkra fordíthatjuk Krisztus érdemeit. Könnyű volt így a felvilágosodás korában szembeszállni a jámborságban meghúzódó babonákkal és követelni a tisztult jámborságot. Ugyanakkor az egyházat erkölcsi nevelőintézeté, a papságot erkölcsrendészetté fokozták le. A Húsvéti Misztérium: Krisztus — egyház — kegyelem, teljesen elhomályosult.

Száz esztendeje azonban megindult a változás. A felvilágosodás korának sekélyes teológiáját túlhaladták, és megújódott az egyházi jámborság. Az eredeti, a tiszta és világos vonalakról persze nem volt olyan könnyű lehántani a ragadványokat. A múlt öröksége túl erős volt. A régi gondolkodásmód szívós szokásokat alakított ki, az egyházművészetbe bevődtek a középkori fejlődés és a barokk-kor nyomai. Eleinte azt hitték, hogy a középkorhoz való visszatérés jelentené az eredetihez való visszatérést. Ezért kapták föl az egyházi romantika idején a középkori művészetet a neo-román és neo-gót stílus formájában és ezzel együtt a jámborság középkori mintáit is. De csakhamar valami új tört keresztül.

Az eucharisztikus jámborság volt ez, amely — mint egyszer már a barokk kezdetén — nem merült ki csupán az imáadásban, hanem magával hozta a miseáldozat megünneplését és a gyakori áldozást. A Jézus Sziveztisztelet Alacoque Szent Margit szellemében, ez vezette be a jámborságunk azt az új áramát, amely azután Szent X. Piuszal már liturgikus jámborságba torkollott. Visszafelé tekintve a liturgikus jámborság nyomait már a századforduló küszöbén megtaláljuk (*Pachtler, Schott*).

Az első világháború után lendült fel a népi liturgikus mozgalom (*Pius Parsch*, a „Lipcsei Oratórium”). Szinte egyidejűleg, vagy legalábbis a népi liturgikus mozgalommal összefüggésben új egyháztudat bontakozott ki. A teológiában az egyház mibenléte és a szentségek felé fordult az érdeklődés és ez a megmozdulás mind átütőbbé vált. A világiak helyét az egyházban egyre szorgosabban kutatták (*Congar*). A mariológiát mindinkább az egyháztannal összefüggésben tárgyalták (*Hugo Rahner* és *Karl Rahner*). A hithirdetés problémáját újszerűen vetették föl (kerymatikus teológia, *Lakner, Rahner*), majd a katekézisét is (*Klemens Tilmann*). Az új irányzatok hatalmasra duzzadtak és megérett a helyzet arra, hogy a hivatalos tanítóhivatal is foglalkozzék velük.

Ez következett be a II. vatikáni zsinattal, amelynek eredményei előtünk fekszenek. Eljött így az ideje annak, hogy mind a liturgiában, mind az ígehirdetésben a Húsvéti Misztérium elmélyült szemléletéből merítsük azt, amire a hittudatnak és a jámborságnak épülnie kell. Ami napjaink feladata lett, a ránevelés az egyház, a liturgia, a jámborság új megértésére és a belenövés abba.

A jámborság liturgikus alakítása azonban nem azt jelenti, hogy egyszerűen elhagyjuk a régi jámborságot. A kívánalom az, hogy a régét és az újat helyesen kössük egybe és ilyen módon elmélyült jámborságra és a hit elmélyült szemléletére jussunk. Sok hívő, aki jámbor, eucharisztikus életet él, már eddig is megtette ezt. Ezek most nemigen látják be, az új módozatok szükségét. Értsék meg azonban, hogy nem csupán magukra, hanem az egész egyházra kell itt gondolniok.

A liturgia azonban nem lett még „a jámborság csúcsa és forrása” csupán azzal, hogy változtak a szertartások és a népnyelv került használatba.

Hadd említsem itt a helytelen hozzáállás néhány példáját. Egy szerző ezt írja: „A latin szakrális nyelv tabuja leomlott.” Minden a hangnemtől függ. Fennáll az a nagy veszély, hogy némelyek a zsinati dekrétumokat túlságosan szubjektív módon értelmezik, csupán azt olvassák ki belőlük, amit ők maguk akarnak hallani, s elsiklanak afölött, ami nem tetszik nekik. Az igazi egyházi reform érdeke azonban azt követeli, hogy a dekrétumok tartalmát is, szellemét is magunkévá tegyük és szabatosan adjuk tovább. A „szent liturgiáról” szóló konstitúció semmiképpen sem fogható fel úgy, mint az egykori liturgikus mozgalom különálló szentesítése. A konstitúció belehelyezi ezt azoknak a lelkipásztori gondoknak a körébe, amelyekkel az egyháznak meg kell birkóznia. Ne válasszuk tehát külön azt, amit a liturgikus megújhodásról mond a konstitúció, attól, amit a jámborság többi formáira vonatkozóan ad elő. Ne keltsünk hamis benyomásokat sem a reformok keresztülviteléről. Ismerjük el, hogy ez sokhelyütt túl közvetlenül, elégséges előkészítés nélkül történt. Bizonyos továbbá, hogy a népnyelv alkalmazása a liturgiában jelentős haladást hozott. Ebből azonban nem következik, hogy a latin kultikus nyelvet most már egyszerűen eltöröljük, mintha már nem is lehetne indok arra, hogy némely templomban és némely istentiszteleten a latin nyelvet továbbra is megtartsuk. Épp ilyen kevéssé áll az, hogy a liturgia értelem-szerű megújításához föltétlenül szükséges a térbeli átrendezés. Itt már nem egy hiba történt. Adott körülmények között a szentmise szóbeli részének és a cselekményes résznek erőltetett térbeli különválasztása megnehezíti a papnak a helyes „odaállást”, márpedig ha az ige liturgiája a templom akusztikailag nem megfelelő pontján megy végbe, ez csak ártalmára van a liturgikus megújhodás ügyének.

Általában is jusson eszünkbe: a történelemben volt már eset arra, hogy egy liturgikus reform meghiúsult a nép ellenállásán. A felvilágosodás korában volt ez. Az akkor javasolt reformhoz is megérték a feltételek, de mivel túl gyorsan akarták végrehajtani s a hívők túl radikálisnak találták, már az elején „befulladt”. Bizonyos, hogy a későbbi liturgikus mozgalmat, amely előtte járt az egész egyházban elrendelt mostani liturgikus megújhodásnak, sokkal egészségesebb szellem hatotta át, de túlzások miatt helyenként ez a liturgikus mozgalom is ellenállásokat és ellentéteket váltott ki. A „szent liturgiáról” szóló konstitúcióval megindult reform sikerében ma már senki sem kételkedhet, de éppen ennek a sikernek teljessége érdekében kerülnünk kell az egyoldalúságot, a túlzásokat, a pasztorális meggondolatlanságokat. Ezért szükséges, hogy mindazok, akiknek a liturgia megújításán kell munkálkodniuk, valóban magukévá tegyék a zsinati reform szellemét és pontosan igazodjanak az illetékes egyházi tekintély előírásaihoz.

Semmi sem múlik el, semmi sem vész kárba, nem is semmisül meg. Az anyag legapróbb darabkája örökéletű lesz, az energia leggyöngébb szikrája is örökéletű, és nincs sugár — legyen bármilyen múlt — mely ne verődne vissza valahol.

Miguel de Unamuno

LEHET-E MA A FÖLTÁMADT KRISZTUST HIRDETNI?

A Szentírásba foglalt isteni kinyilatkoztatásról azt tanítja a II. vatikáni zsinat, hogy „mindazt, amit a sugalmazott vagy szent szerzők leírnak és állítanak, szükségszerűen állítja a Szentlélek is, azért hinnünk kell hogy a Szentírás könyvei biztosan, hűségesen és tévedés nélkül tanítják azt az igazságot, melyet Isten a mi üdvösségünkre a szent iratokban leíratni akart”. (*Ist. Kinyil.* 11.) A zsinat éppen ennek alapján azt is megállapítja, hogy „Isten a Szentírásban az emberekhez emberi módon beszél. A szentírásmagyarázónak, hogy megállapítsa, mit akar velünk közölni Isten, szorgosan meg kell vizsgálnia, mit akart a szent szerző kifejezni s az ő szavain keresztül Isten mondani”. (*Ist. Kinyil.* 13.) Nem kétséges ezek alapján, hogy a Szentírásban foglalt tanítások, események és tények magyarázata nem olyan egyszerű, mert a Szentírás szavai magukon viselik az emberi szerző korának gondolkodás- és kifejezőmódját, történetileg korhoz kötöttek, annak a kornak pontos figyelembevétel nélkül tehát lehetetlen helyes szentírásmagyarázatot adni.

A II. vatikáni zsinat már idézett tanítása a négy evangéliummal kapcsolatban a következőket mondja: „Az Anyaszentegyház szilárdan és állhatatosan vallotta és vallja, hogy a . . . négy evangélium — melynek történetiségét kétségkívülinek tartja — hűségesen tartalmazza mindazt, amit Jézus, az Isten Fia, az emberek között tartózkodva az emberek üdvösségéért tényleg cselekedett és tanított mennybemenetele napjáig.” (V. ö. *Apcsel.* 1, 1—2). „Az apostolok viszont az Úr mennybemenetele után az ő mondásait és tetteit a hallgatónak azzal a teljesebb megértéssel adták át, amellyel Krisztus megdicsőülése után és az Igazság Lelkének megvilágosítása alapján rendelkeztek.” (*Ist. Kinyil.* 19.)

Krisztus megdicsőülése, azaz föltámadása ezen az alapon is alapja, föltétele és központja az egész keresztény hitnek, hiszen a húsvéti föltámadás nélkül nincs evangélium, nincs krisztusi hit. Ezt fejezi ki megdöbbentő keménységgel Szent Pál: „Ha pedig Krisztus nem támadt föl, hiábavaló a mi igehirdetésünk s hiábavaló a ti hitetek is . . . ha Krisztus nem támadt föl, semmit sem ér a hitetek, mert még mindig bűneitekben vagytok.” (1 *Kor.* 15, 14—17.)

Helyesen emeli ki *H. Conzelmann*, hogy az ősegyháznak kezdettől fogva megingathatatlan meggyőződése az, hogy Jézust az Isten a halálból föltámasztotta, sőt az egész keresztény hit végeredményben lényegileg ebben a föltámadásban való hit, ahogy Szent Pál mondja: „Ha száddal való, hogy Jézus az Úr, és szívedben hiszed, hogy Isten föltámasztotta őt a halálból, üdvözülsz.” (*Róm.* 10, 9.) Helyesen fűzi hozzá *Conzelmann* azt is, hogy bármilyen korba is helyezzük a Jézus föltámadásáról szóló különböző szentírási helyeket, nem lehet kétséges az, hogy az ősapostoli evangélium-hirdetésnek kezdettől fogva a megfeszített Krisztus föltámadása volt a központja. (*Religion in Geschichte und Gegenwart*, 3. kiadás, I. 698—700.)

Jézus Krisztus föltámadása azonban nemcsak a keresztény hitnek föltétele és tárgya, hanem döntő problémája a hitellenes kritikának s a mai világ kereszténységgel szembeni állásfoglalásának is. Nem kétséges ugyan, hogy az apostolok kezdettől fogva hirdették a föltámadt Krisztust

s hogy hitüknek számtalan írott tanúbizonyságát is olvashatjuk az Újszövetségben, tanításuk, egész prédikációjuk is föltételezi annak a megértésnek és annak a hitnek a világosságát, amelyet csak a föltámadás után nyertek el a tanítványok. A kérdés azonban, amelyet mind többen vetnek föl, vajon ez az akkori apostoli hit azonos módon elfogadható-e a mai ember számára is? Hiszen mint a II. vatikáni zsinat is tanítja, a szent szerzők koruk gondolatvilágát, általános világmépét és kifejezőmódját használják fel tanításuk kifejezésére, márpedig a mai ember világmépe egészen más, mint Krisztus tanítványaié.

Bultmann nézeteinek kritikája

Ez a mai világmép, mint annyiszor hallani, tökéletesen zárt, természettudományilag meghatározott törvényekkel körülírt. A mai természettudomány számos képviselője vallja azt, hogy minden jelenség mögött evilági ok vagy okok sorozata áll, más ún. természetfölötti oknak, erőnek, Isten akaratának a természetbe való belenyúlására gondolni sem lehet. Ahogy azt E. Käsemann írja: „A történeti kritika azt bizonyítja, hogy valóságos csoda nincs. Másutt is (t. i. a Szentíráson kívül) előforduló lelki- testi gyógyulásokat kivéve történetileg semmi sem bizonyítható.” (R. G. G. 3. VI. 1837.) Ha tehát a mai ember világmépe és tudománya elvileg elutasítja a csodának még a lehetőségét is, akkor számára az Újszövetség legnagyobb csodájának, Jézus föltámadásának a ténye is elfogadhatatlan. Ezen a nézeten van a neves protestáns teológus, R. Bultmann is: „Az ember — írja szó szerinti — nem használhat elektromos áramot és rádiókészüléket, betegség esetén modern orvosi és klinikai eszközöket, és ugyanakkor nem hihet az Újszövetség lélek- és csodavilágában.” (*Kerygma und Mythos* I. 18.) Bizonyos, úgymond, hogy Jézus tanítványainak a keresztfeszítés után dönteniök kellett Jézussal szembeni állásfoglalásukról, dönteniök kellett arról, hogy a Megfeszítettet elfogadják-e Isten küldöttének, a megváltás szerzőjének, vagy sem. Hogy azonban ez a döntés miképpen történt meg és miképpen alakult ki az egyes tanítványokban a húsvéti feltámadásnak a hite, azt szerinte nem lehet megállapítani, mert a szentírási elbeszélések erre vonatkozólag „csak legendákat” tartalmaznak. A föltámadás — adja elő a továbbiakban Bultmann — nem történeti tény, nem tudományosan megállapítható vagy megfogható esemény, hanem csak a tanítványok hite. Ezzel a hittel oldották meg a keresztfeszítés által keletkezett problémát, hogy t. i. kicsoda is a világ számára a keresztfeszített Krisztus. Azzal, hogy ők elhitték Krisztus föltámadását, a maguk részéről megmagyarázták és kiküszöbölték a kereszt „botrányát és oktalanságát”. (*Theologie des N. T.*-es, 1965. 47. kk. o.)

Az a világ, amelyet az Újszövetség föltételez, Bultmann szerint a mitológia világa, mely azonban összeférhetetlen a tudományos gondolkodással. Éppen ezért az újszövetségi Szentírást, a keresztény hitet meg kell szabadítani azoktól a „mitologikus” elemektől, amelyekben az ősegyház ige hirdetése megjelenik. Ezt a programját Bultmann 1941-ben hirdette meg először félreérthetetlen nyíltsággal: „*Entmythologisierung des Neuen Testaments*”, azaz „az Újszövetség mitosztalanítása”. S nem kétséges, hogy Bultmann szemében a legnagyobb „mitosz”, amit ki kell küszöbölni, Jézus Krisztus föltámadásának a ténye.

Abban minden nehézség nélkül egyetérthetünk Bultmannal, hogy az Újszövetség — akárcsak az Ószövetség — használ olyan fogalmakat, kifejezéseket és gondolatokat, amelyek időhöz és korhoz kötöttek és amelyek-

nek eredete a mitológiában keresendő. Ez a szóhasználat azonban korántsem jelenti azt, hogy a szent szerzők magukévá tették, vagy tanították volna a fölhasznált mitológikus elemeket. Ezek az elemek csak azt a célt szolgálják, hogy velük kifejezhessék azt az új tanítást, azt az eseményt, amelyet a hívők elé akarnak állítani. Ugyanúgy vagyunk ezzel, mint a festményekkel, amelyekben a festő természetszerűleg sokféle festékanyagot használ fel, de amelyekben nem a festékanyag, hanem az azzal kifejezett gondolat vagy művészi élmény a lényeges és a fontos. Az apostolok korának a világképe a régi keleti ember világképével azonos: fönt van a menny, az ember él a földön és lent az alvilágban van a pokol. A menny az Isten lakóhelye; ezért a megtestesülés annyit jelent, hogy Isten fia „leszállt a mennyből”; Krisztus megdicsőülése annyit jelent, hogy „Jézus fölment a mennybe és ül az Atyaisten jobbán”; Krisztus kereszthalála annyit jelent, hogy „alászállt poklokra” (azaz emberi lelke lement az alvilágba a „seol”-ba). Végeredményben mitológikus képnek tekinthető az az elnevezés is, mellyel Jézus önmagát jelöli meg: az „Emberfia” is. Ilyen mitológikus elemeket találunk az Újszövetségnek mindazokon a helyein, ahol a világ végéről, az utolsó ítéletről esik szó (*Mt* 24, 1—31; 25, 31—45; *1 Kor* 15, 20—58; *1 Tessz* 4, 13—18; *2 Tessz* 2, 1—14; de főleg a *Jel. könyve*). Nem kétséges, hogy az elmúlt korokban sokszor még a teológusok is összetévesztették a leírásnak, az ábrázolásnak elemeit az ábrázolt eseményekkel és tanításokkal, a formát a tartalommal, vagy ha tetszik: a külső ruhát és festékanyagot a hit tárgyával. Emiatt keletkezik a modern kor hívőjében nem egyszer az az érzés, hogy az újkor mintha megváltoztatná az ősi hitet.

Okkal hangoztatja Bultmann azt is, hogy Jézus föltámadását nem szabad úgy beállítani, mintha ez annyit jelentene, hogy egy halott viszszatért az evilági életbe, mint például a naimi ifjú, Jairus lánya vagy Lázár. A föltámadás ugyanis nem olyan történeti esemény, mint például Jézus élete, főleg pedig Jézus kereszthalála, amelyet kritikailag és történelmileg profán forrásokból bizonyítani és főbb vonásokban megállapítani lehet. Az Úr Jézus föltámadása után nem tért vissza földi működésének színhelyére, nem állt bele újra az Isten országának hirdetésébe, nem végzett semmiféle „nyilvános működést”. Jézus nem jelent meg az őt halálra ítéelő főtanácsnak, nem beszélt az Isten országának igazságáról a római helytartóval, Poncius Pilátussal, nem tanította a templomban vagy a zsinagógákban a népet. Ahogy Szent Péter mondja: „Őt (Jézust) ugyan keresztfára feszítették és megölték, de Isten harmadnapon feltámasztotta és nyilvánvalóan megmutatta, ha nem is az egész népnek, hanem az Isten által előre kijelölt tanúknak, vagyis nekünk, akik vele együtt ettünk-ittunk a halálból való feltámadása után.” (*Apcsel* 10, 30-41.)

Jézus föltámadása, a halál fölötti diadala nem evilági esemény, ahogy megtestesülésének ténye és módja sem evilági esemény. A megtestesülés jelentette azt, hogy az Ige, az örök Logosz (aki „kezdetben volt ... és az Istennel volt, és Isten volt”) belépett ebbe a világba, az Örökkévaló beleállt az időbe s megkezdte történelmi szerepét. Jézus föltámadása viszont ennek a történeti szerepnek a végét jelzi; jelenti azt, hogy a föltámadt Jézus kilép ebből a világból. Egyiket sem lehet természet-tudományi vagy történetkutatói eszközökkel és módszerekkel mérni vagy bizonyítani. Éppen ezért, amikor a Szentírás az örök Ige megtestesüléséről beszél, természetszerűleg kénytelen képet használni. A hitnek ezt a misztériumát nem fejezheti ki konkrét fogalmakkal, hanem — ha úgy tetszik — „mitológikus” elemekkel: „a Szentlélek száll rád és a Magas-

ságbeli ereje beárnyékoz téged...” (Lk 1, 35.) A föltámadásról pedig mégcsak képet sem használ a Szentírás. Magát a föltámasztás tényét, a föltámadás eseményét meg sem próbálja leírni, valamilyen hasonlattal ábrázolni. Ez a hallgatás azonban, főleg ha tekintjük a Szentírásban általánosan szokásos szemléletes beszédmódot, igen nagy jelentőségű. Jelzi a tiszteletet és a meghajlást a szavakkal ki nem fejezhető isteni titokkal szemben. Csak a föltámadás következményeiről beszélnek az Újszövetség egyes könyvei.

Bultmannak azonban csak abban adhatunk igazat, hogy Krisztus föltámadása nem állítható egysorba az ő kereszthalálával, melyet például még Tacitus is leközl. Abban viszont semmiképpen sincs igaza, hogy a föltámadás csupán a kereszthalálnak, illetve a kereszthalál jelentőségének a tanítványok részéről történő megmagyarázása volna, vagyis mintha Krisztus föltámadása csak annyit jelentene, hogy a tanítványok a keresztet a megváltás tényének fogadták el. Amikor Bultmann az Újszövetségnek és benne Jézus Krisztus föltámadásának a hitét ilyenképpen „mitosztalanítani” igyekszik, akkor az ősi apostoli hit hirdetését és a keresztény hitet kívánja a mai modern ember számára elfogadhatóvá tenni. Önmagában dicséretes szándék, a valóság azonban az, hogy bármennyire is próbálnók a keresztény hitet, a Krisztusban történt megváltást, az üdvtörténetnek fejlődését és a fejlődésnek Jézus Krisztusban való beteljesedését „érthetővé” tenni, Jézus kereszthalála minden időben, Szent Pál korában éppúgy, mint ma, „botrány” marad. „Botrány és oktalanság” volt a világ számára kezdetről fogva. A „hitetlen Tamás” elbeszélését éppen azért vette be Szent János az evangéliumába, mert akkor is voltak, akik „látni” akartak, akik történeti bizonyítékot követeltek, hitüket érzékelhető jelhez kötötték. Ez a beállítottság ugyanaz, amely Jézus nyilvános működésének idején a hitetlen írástudók és farizeusok lelkében élt, akik szintén „égi csoda-jel” követeltek az Úrtól. (Mk 8, 11—12.) Ezért mondja Jézus Tamásnak: „Boldogok, akik nem látnak, de mégis hisznek.” (20, 29.)

Ma csak azért tűnik föl nagyobbak a „botrány”, mert a modern ember hozzászokott a megismerés és tudás pozitív tapasztalati és kísérleti módon való megszerzéséhez. Ilyen módon hatolt bele a természet titkainak szédítő világába; fedezett föl ezelőtt csak egy-két évtizeddel is hihetetlennek látszó anyagvilági törvényeket és döntött meg évezredek hiedelmeket.

Megoldási kísérletek

A csoda hitének s ezen belül a Jézus föltámadásában vetett hitnek elfogadhatóságát, a modern ember részére történő megérthetőségét háromféle módon próbálták egyes hittudósok elősegíteni. Az első mód a régi *apologetikus* beállítás, amely a föltámadás tényét történetileg bizonyíthatónak tartja és történetkritikailag bizonyítani is próbálta. Látszólag ezt cselekedné Szent Pál is az 1. Kor 15, 3—8-ban: „Elsősorban azt hagytam rátok, amit magam is kaptam: Krisztus meghalt bűneinkért a Szentírás szerint. Eltemették és harmadnapon föltámadt a Szentírás szerint. Megjelent Péternek, aztán a tizenkettőnek, majd egyszerre több mint ötszáz testvérnek jelent meg, akik közül a legtöbb még ma is él, néhány pedig már meghalt. Azután Jakabnak jelent meg, majd valamennyi apostolnak. Mindnyájuk után pedig, mint idétlennek, nekem is megjelent.” Bultmann szerint ezekben a szavakban Szent Pál is bele-

esik abba a „hibába”, hogy Krisztus föltámadását történetileg bizonyítani akarja s ezt ő „fatálisnak” (*Kerygma und Mythos* I. 45. c.) mondja. Ha azonban az apologéták nem is jártak el helyesen, Bultmannak ez az utóbbi feltételezése sem állja meg a helyét. Mert ha valaki nem tartotta „világi” eseménynek Jézus föltámadását, hanem a természetfölötti „eszhaton”-nak, az új „aeon” bekövetkezésének, az éppen Szent Pál volt. Az apostol ugyanis nem történeti bizonyítékokat sorol fel, hanem a föltámadás melletti ősapostoli tanúságtételnek megbízhatóságát, a krisztusi hitnek megalapozottságát akarja bizonyítani. A korintusi levélben Szent Páltól távol áll, hogy „ragyogó beszéddel, vagy bölcsességgel” próbálja Jézus hitét alátámasztani, csupán azt fejt ki, hogy az apostolok Krisztus föltámadása mellett tanúságtétele nem hazugság és nem hallucináció eredménye, nem vak hit, hanem a föltámadt Jézus megjelenései alapján kialakult szilárd meggyőződés.

Merőben más módon és célzattal nyúlt hozzá a kérdéshez a *racionalizmus*. A fölvilágosodás korától kezdve a mai korig számtalan elmélet keletkezett, amellyel Jézus nyilvános működésének csodáit és főleg föltámadását „természetes módon” kísérelték megmagyarázni. A *Reimar Samuel* által felhozott „csalási” teóriától a pszichopatologikus víziók elméletéig mindent megpróbáltak azért, hogy a kereszthalállal pontot tessenek Jézus történetére s a tudomány nevében eltemethessék a föltámadt Krisztus hitét.

A harmadik megoldási módot Bultmann *mitosztalanítási elmélete* kívánja nyújtani. Abból a tételéből indulva ki, hogy csoda lehetetlen és Krisztus föltámadása sem történeti tény, ő a föltámadás egész leírását és hitét a mitológiából származtatja. Szerinte az apostolok húsvéti föltámadás-hite mögött nem lehet és nem is szabad semmifajta tényt vagy történetet keresni. Ennek ellenére azonban — jelenti ki Bultmann — a föltámadás mégis valóság, espedig a hitnek a valósága. Valahányszor ugyanis a keresztesény igehirdetésben fölhangzik a föltámadt Krisztus hite és a hallgatók ezt a hitet magukévá teszik, azaz hívökké válnak, megvalósul a föltámadás. Megvalósul pedig akként, hogy a föltámadt Jézusban való hittel az ember részesül Jézus Krisztus megváltásában s ő reá építi egzisztenciáját. Bultmannak ez az elmélete azonban nem más, mint modern gnoszticizmus. Ha ugyanis Jézus Krisztus föltámadása mögött nincs semmifajta valóság, semmi történeti tény, hanem csupán a mindenkori hívő hitének ilyen értelmű megvallása, akkor az egész kereszténység pusztá ideológiává lesz, amelynek a történelemhez, a történetben született, működött és a keresztfán meghalt názáreti Jézushoz semmi köze sincs. Lehet, hogy Bultmannak ez az elmélete egyesek, főleg az egzisztencialista bölcsélet követői számára megkönnyítheti a hit elfogadását, de ez a hit már nem a Krisztusi hit, nem az Újszövetség hite, hanem egy olyan meggyőződés, amelyet lehet vallani, de elfogadni sem tudományosan, sem az evangélium alapján nem lehet.

Voltaképpen maga Bultmann nem is beszélhet krisztusi megváltásról. A megváltást ugyanis szerinte nem Krisztus kereszthalála szerezte meg az emberiségnek, Krisztus tanítása és működése teljesen független attól a hittől, melyet az Újszövetség képvisel és amelyet az őskereszténység magáénak vall. Emiatt azután Bultmann kénytelen odáig menni, hogy — mint írja — teljesen fölösleges kutatni Jézus eredeti tanítása és életének kerete után, mert Jézus működése és tanítása az őszövetségi zsidóság történetének egy része csupán, mely befejeződött a

Golgotán, miért is a kereszténység nem is vele, hanem a tanítványok húsvéti feltámadáshitével kezdődik. Végső következtetése: a megváltáshoz a názáreti Jézusnak semmi köze sincs, azt az ősegyház adja meg az emberiségnek. Bultmann beszél ugyan arról, hogy a hit Istennek különleges és ingyen adott ajándéka, de végülis a hit nála az egyének egzisztenciális döntése és éppen ezért minden ember saját magának megváltója a döntés következtében elfogadott hit által. (V. ö. R. Bultmann, *Theol. des N. T.-s*, 5. 1—2, o; J. Jeremias, in H. Ristow-K. Matthiae *Der hist. Jesus und der Keryg. Christus* 15—18. o.; u. o. Oscar Cullmann, 266—280 o.) Ebben az esetben tehát a keresztény hit annak az elfogadását jelentené, hogy Jézus Krisztusban az Isten végső és teljes kinyilatkoztatása jelent meg az emberiség történetében, függetlenül azonban attól, hogy Jézus tényleg Megváltó, Messiás vagy egyenesen Isten volt-e. Ezzel Bultmann teljesen kiüresíti az ősegyház húsvéti hitét, amely őskeresztény közösség a Golgotán felfeszített és meghalt názáreti Jézust vallotta Istennek, egyedüli Megváltónak és minden élet forrásának.

Pedig ha a legmodernebb tudományos módszerekkel és a legkritikusabb szemmel is vizsgáljuk a kereszténység történetét és alakulását, akkor is cáfolhatatlan tény, hogy nem Krisztus tanítványainak hite teremtette meg a föltámadt Krisztus alakját, mégkevésbé minden kor hívőjének meggyőződése avatja valósággá Jézus föltámadását, hanem éppen ellenkezően, a húsvéti föltámadás az egyedüli alapja és előfeltétele annak a hitnek, amelyet az első pünkösöd óta a kereszténység vall. Az ősapostoli evangéliumhirdetés elsősorban nem elméletet, nem „ideológiát” ad, hanem a Jézus Krisztusban történt megváltás tényét hirdeti a világnak kezdettől fogva Szent Péterrel: „Izraelita férfiak hallgassátok meg ezt az állítást: a názáreti Jézust Isten igazolta előttek azokkal a hatalmas csodákkal és jelekkel, amelyeket — mint ti is tudjátok — ő általa művelt köztetek. Ezt a férfit Isten elhatározott rendelése és előre tudása kiszolgáltatta nektek és ti az istentelenek keze által keresztre feszítettétek és meggyilkoltátok, Isten azonban föloldozta a halál bilincseit és föltámasztotta őt.” (*Apcsel* 2, 22—24.)

A két rendíthetetlen pillér

Az ősegyház nem akar alkotni és nem is alkotott mitológiát egy látzólag földrezzállt isteni személlyel kapcsolatban, hanem a Betlehembben született, Palesztinában Tiberius császár uralkodása idején nyilvánosan működő és a végén Jeruzsálemben a keresztfán meghalt Jézusról vallotta és hitte azt, hogy Isten fia volt. A föltámadás hite az ősapostoli ige-hirdetésben nemcsak annyit jelent, hogy az eltemetett Jézus Krisztus nincs a sírban, hogy a diadalm örökélet birtokosa, hanem azt is, hogy emberi természetében is megdicsőült, „átváltozott”. Az Isten jobbján való ülés azt jelenti, hogy Jézus Krisztus az egész világ megváltó királya, aki a halál legyőzésével az emberi természetet az isteni természet dicsőségébe emelte s azzal mindörökké elválaszthatatlanul egyesítette. A föltámadás tehát Isten egyedülálló hatalmának kinyilvánítása, az üdv-történet központja. Jézus halálával és föltámadásával kötötte meg Isten az új és örök szövetséget az emberiséggel. A keresztségben Szent Pál szerint: „Vele (Krisztussal) együtt a halálba temetkeztünk, hogy amint Krisztus az Atya dicsősége által föltámadt a halálból, úgy mi is új életet éljünk. Ha ugyanis halálának hasonlósága által egybenöztünk vele, akkor föltámadásában is úgy leszünk” (*Róm* 6, 4—5.)

Az ősegyháznak ezt a hitét természetesen nem lehet pozitív tudománnyal, vagy történeti kutatással bebizonyítani, de ennek a hitnek valóságos tárgya a történeti názáreti Jézus, a keresztfán meghalt és a feltámadt Krisztus. (V. ö. J. Kremer, *Das älteste Zeugnis*... 88—94). Ezt a hitet azonban nem lehet semmifajta későbbi fejlődéssel vagy mítosz-képződéssel megmagyarázni. Ez a hit elválaszthatatlan Jézus történeti szerepétől és megvan az egyház megalakulásának első pillanatában. Bár mint vélekedjék is valaki az Apostolok Cselekedeteiben található különböző apostoli beszédek szerzőjéről és koráról, nem kétséges, hogy ezek a beszédek alapján azt adják vissza, amit az apostolok az első pünkösdötől kezdve a nagy nyilvánosság előtt hirdettek. (V. ö. E. Haenchen, *Die Apostelgeschichte 1965.*; U. Wilckens, *Die Missionsreden der Apostelgeschichte*, 1963.; W. Thüsing, *Erhöhungsvorstellung und Parusieerwartung*... in: B. Z. 1967. 95—108.) Az a hit, amely ebben a hirdetésben megnyilatkozik, mint már mondtuk, nem lehet természetesen történeti vagy egyéb egzakt tudományos bizonyításnak a tárgya. Helyesen írja W. Bulst, hogy Jézus föltámadása tulajdonképpen „ein Geschehen am Rande der Geschichte” „egy történet a történelem szélén” (in L. T. K. I. 1035), amely időben játszódott le és Jeruzsálemben történt. Ennek a hitnek tehát igen szoros történeti kapcsolatai vannak.

A húsvéti feltámadásnak azonban két szilárd pillére is van, amelyek megcáfolhatatlan történeti tények!

Az egyik pillér az a tragédia, amely nagypénteken a Golgotán játszódott le. Letagadhatatlan történeti tény az, hogy a názáreti Jézust saját népének főtanácsa halálra ítélte, Poncius Pilátusnak, a római császár helytartójának kiszolgáltatta és Pilátus ítélete alapján Jézust nagypénteken megfeszítették. Jézus a keresztfán meghalt és még ugyanazon nap el is temették. Ezt a tényt nem csupán a keresztény források igazolják, hanem római és zsidó források is. Sőt nincs régészetiileg bizonyíthatóbb történeti esemény, mint Jézus keresztrefeszítésének és sírjának a helye. (C. Kopp, *Die heiligen Stätten*... 1959. 422 kk. o.) Nagypéntek emberileg szólva a názáreti Jézus számára a tökéletes véget, a teljes bukást jelentette. Ha az evangéliumokat olvassuk, akkor világossá válik előttünk az, hogy a golgotai kereszthalál Krisztus tanítványai hitének a csődje is volt. Ha pusztán „történetkritikailag” vizsgáljuk a nagypénteki eseménysorozatot, akkor meg kell állapítanunk, hogy ezt a kudarcot Jézus maga is elismeri, hiszen halála előtt így kiált föl: „Én Istenem, én Istenem! Miért hagytál el engem?” (Mt 27, 46.) Hogy az apostoloknak és a többi tanítványoknak a szívében mi élt, arról mind a négy evangélista félreérthetetlenül tanúskodik. Az emmauszi tanítványok mondása: „pedig mi azt reméltük, hogy ő fogja megváltani a népét”, és a „hitetlen” Tamás története (Lk 24, 21 és Jn 20, 24—29) tökéletesen tükrözi a maroknyi kis Krisztus-követőnek lelki világát. Az evangéliumoknak erre vonatkozó beszámolóit történetkritikailag semmiképpen sem lehet kétségbe vonni. Ezekben az elbeszélésekben ugyanis nincs semmi nyoma a „személyi kultusznak”. Az ősegyház vezetői, Krisztus legközvetlenebb tanítványai nem „sztárok”, nem hősök. Sőt ellenkezőleg, semmi jót sem mondanak róluk az evangéliumi feljegyzések. A „Tizenkettő” közül egy áruló lesz. Kéfa, azaz a „szikla”, átkozódva tagadja meg Jézust. A többiek elfutnak, bezárkóznak a zsidóktól való félelmükben. Egy pár jámbor asszony, Arimateai József és Nikodémus még merészel a temetésre vállalkozni, de az apostolok még ezt sem vállalják. Emberileg ez érthető is. Az Ószövetségben megjövendölt dicsőséges mes-

siás-király képét nem tudták összeegyeztetni az ókor akasztófáján meghalt názáreti Jézussal. Nagypénteken tehát emberi számítás szerint bejeljesedett Jézus sorsa és befejeződött, végetért az őt követő kicsiny se-regnek a hite is. *Ez az első történetileg kétségbevonható tény.*

A második pillér az 50 nappal húsvét után kezdődött ősapostoli hit-hirdetés. Történetileg nem kétséges, hogy a nagypénteken mindenben csalódott és Jézussal mindent eltemető apostolok az első pünkösdkor bátr-an kiléptek a világ nagynyilvánossága elé és a Szentlélek tüzetől meg-ittasodva hirdetni kezdték a keresztre feszített, de dicsőségesen föltámadt Krisztusnak a hitét. A hallgatóság egy része gúnyolódik rajtuk és „részegek társaságának” mondja őket; mások megdöbbenve állnak az apos-toloknak ezzel a viselkedésével szemben... Az a Péter, aki a főpap ud-varában háromszor is esküvel tagadta, hogy ismeri Jézust, most a főtá-nács előtt bátran megvallja: „Népünk előljárói és ti vének halljátok: Ha ma egy nyomorékon gyakorolt jótett miatt azért hallgattok ki minket, hogy vajon mitől is gyógyult meg, hát tudjátok meg ti mindnyájan és Izrael egész népe, hogy annak a názáreti Jézus Krisztusnak a segítségé-vel áll ez itt előttetek egészségesen, akit ti keresztre feszítettetek, de akit Isten föltámasztott a halálából!” (Apcsel 4. 8—10.) Szent Péternek ezt és egyéb beszédeit senki sem jegyezte fel gyorsírással, nem vették azokat magnetofonszalagra, de lényegileg így kellett elhangzaniok és ez volt a tartalmuk. Nem kétséges, hogy hűségesen adják vissza azt a diadalmas új lendületet, amely hamarosan betöltötte a római birodalom tartomá-nyait a föltámadt Jézusnak hitével. Krisztus után 58-ban Szent Pál már azt írhatja a rómaiaknak: „A ti hiteteket az egész világon dicsérik.” (Róm 1,8.) Ebben az időben már virágzó krisztusi gyülekezetek vannak Palesz-tinában, de még hatalmasabbak Szíriában, Kisázsia különböző országaiban, Ciprus szigetén, a Balkán félszigeten, Macedóniában és Görög-országban, Itáliában és másutt. Mintegy 30 esztendővel Jézus föltámadása után a pogány Tacitus tanúsága szerint csupán Rómában „hatalmas so-kaságot” végeztetett ki Néro császár Krisztus híveiből. Diadalmasan ter-jedt tehát Krisztus hite annak ellenére, hogy egyáltalán nem volt „ész-szerű” és nem túrt megalkuvást sem hitbeli, sem erkölcsi téren. Abban a korban a keresztfeszített Krisztusban való hit semmivel sem volt kisebb „botrány és oktalanság”, mint a mai korban.

Ha ezeket a pilléreknek nevezett és megcáfolhatatlan történeti té-nyeket egymással szembeállítjuk, akkor a történetkritikus éppen azért, mert oknyomozónak és „kritikusnak” kell lennie, azaz vizsgálódásában a tények mögé kell néznie, szükségszerűen fölteszi a kérdést: mi történt nagypéntek és pünkösöd között?! Valaminek ugyanis történnie kellett, valami döntő fordulatnak kellett bekövetkeznie, hogy a gyáva nyulakból rettenhetetlen oroszlánok lettek, hogy a tanítványokból, akik mindenü-ket elvesztették nagypénteken és az élet legjobban megcsúfolt koldusai voltak, az egész világot gazdagító hithirdetők lettek! (2 Kor 6, 4—10.) Honnan szerezték a hitnek ezt a legyőzhetetlen erejét?!

Egyes kritikusok abból próbálják megmagyarázni a tanítványoknak a hitét, hogy húsvét vasárnap üres volt Jézus sírja. Ez az üres sír adta volna az apostoloknak azt a gondolatot, hogy Jézus holtteste azért nincs a sírban, mert él... Ez a feltételezés azonban hamis és nem magyaráz meg semmit. Az üres sír ugyanis nem jelentett semmit az apostoloknak, az em-mauszi tanítványoknak, de még a leghűségesebb Mária Magdolnának sem. Magdolnának is csak azt a gondolatot sugallta: „Ellopták Úramat és nem tudom, hová tették.” (Jn 20, 2. 13.) Még kevésbé magyarázzák meg az apos-

tolok magatartásának döntő változását esetleges álomlátások, hallucinációk, kényszerképzetek, mert nagypéntek után semmi pszichológiai mozzanat, semmi patológikus állapot sem válthatta volna ki a tanítványok megdönthetetlen meggyőződését arról, hogy Jézus Krisztus él. Már pedig akár hívó, akár nem-hívó valaki, egyaránt meg kell állapítania, hogy az apostoloknak minden kockázatot vállaló kiállása és igehirdetése abból a szilárd meggyőződésből származott, hogy Jézus húsvét vasárnap föltámadott. A húsvéti feltámadáshit nélkül nem képzelhető el és nem is születethetett volna krisztusi egyház. Ez az, amit *történetileg bizonyítani lehet.*

A kérdés csupán az, vajon a két történeti pillér bizonyítja-e tudományosan magát a föltámadást is? A húsvéti hit ténye bizonyítja-e történetkritikailag Jézus föltámadását? Hajdanában az apologetika nyomában a keresztény hívők óriási többsége habozás nélkül igennel felelt erre a kérdésre. Ma másként látjuk ezt a kérdést, és pedig tegyük hozzá, a helyesen értelmezett hitnek, a keresztény „misztériumnak” sokkal de sokkal megfelelőbb, „adekvátabb” módon. A két pillér megdönthetetlenül áll, de emberi tudomány, egyenletek, képletek, kísérletek, próbák és ellenpróbák útján a kettőt híddal összekötni nem lehet. A hidat semmiféle egzakt tudományos módszerrel megépíteni nem lehet. A híd egyedül és éppen a hit. Mindaz, amit az újszövetségi iratokban olvashatunk a „Jézustörténet”-ről, hihetővé és elfogadhatóvá teszi az evangéliumot. A két pillér beleágyazza a föltámadt Krisztus hitét a történelembe, de mindez pozitív tudományos vizsgálat számára nem bizonyítja magának a hitnek a tárgyát. Hogy a názáreti Jézus az „Immanuel”, hogy az „ács fiában” velünk és közöttünk van az Isten, hogy a keresztfán függő Jézust nem káromolni, hanem imádni kell, hogy ő az egyetlen felelet az emberiség kínzó problémáira: ezt sem tudomány, sem emberi bölcsélet igazolni vagy bebizonyítani nem tudja. Ehhez hit kell, az egész életünket meghatározó döntés kell, mely már nem az értelemnek, hanem a kegyelemre támaszkodó akaratnak a dolga.

Nem kétséges, hogy a mai kultúremberiség növekvő hányada a történetben még nem tapasztalt Isten-távolságba jutott. Ez azonban csak arra figyelmeztet, hogy még átéltebben és még érthetőbben hirdessük számára az evangéliumot, a húsvéti föltámadás és a megváltó isteni szeretet örömhírét, mint valaha.

HORVÁTH ELEMÉR VERSEI

... ÉS TE, KEDVENCEM ...

... és te, kedvencem, hóvirág, (még barnák bokraink), szép voltál anyáink kezében is. Veleled ébredt a legbelső szoba midőn a redőny sebes kis zaja után megtelt harangokkal az ünnep reggele...

A fény velem szaladt a kapuig: legszebb ruhám; s amikor kézen fogtak, másik kezemnél táncolt a falakon. Egy teljes nyáron át.

(Ámbár az orgona később magához csábított,
s a rácson átcsüngő rózsacsalád.)

KANDALLÓ MELLETT

Késő, Kelyddon hercege,
a szél hideg lobogói alatt hajdani gyönyöröm,
a kert üres. És sötét kavargás a tócsák itatóiban.
Felhők? Kobalt?

Világosság helyett a szemben látomás. De ezt, de
ezt mondd meg, az örökös kételkedés után csak ezt:
a hamvadó tűz parazsaiban, s ha már hevétől bezárult
a szem,

milyen jövőendő évszak bontja ki haját, hogy haza
vezessen (mint egy fiatal lány)
az álom ragyogó útvesztői után?

S A NYUGALOM...

S a nyugalom (midőn eláll a szél
s az ajtón-túli hó titokzatos heve a szívbe ér!...) —
A hercegi halom a jobb! — kiáltom, s egyszerre a
rövid rohanás melege arcomon s a déli domb roppant
világossága tárulón (ahol a hársfa áll),
s alá a nyomtalan havon!

De nem a suhanás csukja be könyvemet, hanem
mikor a völgy egy hajlatán árnyékot vet a domb, és
hirtelen, örökre szememben a hosszú kék csapás.

TÜZBEN A SZÉL...

Tűzben a szél s az eső függőnye az ablakon.
Tompára ázott hangokból árad az évszak búcsúja.
Csodálkozás!

nem te voltál az a meztelen ég a kupolák között,
az a rejtelmes szó a fény szárnya előtt aki nevé
nevezted arcomat?

Fehérnemű száradt az erkélyen, a reggeli párában
himbálódzott egy harang,

s egy fa szemem láttára változott madárhaddá
mikor
az ajtó tárulása hirtelen kiáltássá bővölte ámu-
latomat.

KOBALT

Fehér és (titokzatos tűz forrása) rózsaszín, várat-
lanul városok neveit önti el nyelvemen. A kísértés
áradata visszavonul, parazsak szelíd tánca tölti be a
szobát.

Ó milyen lélek űz — gyárvárosok, kikötők, kegy-
helyek!, — micsoda lélek űz, hogy kereskedjem (is-
merős törvény szerint) szomszédaimmal? Milyen haj-
líthatatlan lélek és milyen rejtelmes bizalom,
apadatlan és parttalan,
hogy újra és újra elalszom áramaiban?

AZ ISTENKERESŐ ADY

Király István találóan és hitelesen mutatott rá azokra a — sajátos társadalmi viszonyainkból többé-kevésbé érthető — félreértésekre, vagy tudatos félremagyarázásokra, amelyeknek Ady lírája, és abban is kivált úgynevezett „istenes költészete” áldozatul esett.* Nem szeretnék abba a látszatba kerülni, mintha ezeknek a félreértéseknek és félremagyarázásoknak a sorát akarnám folytatni. A legkevésbé sem kívánom „kanonizálni” Adyt; egyáltalán károsnak és nevetségesnek tartok minden olyan — akár naív, akár „harcos” — kísérletet amely egy-egy író, költőt nyomban keresztvíz alá próbál tartani, vagy egyenesen az oltár elé vonszolna csak azért, mert Isten nevét emlegeti. Ezek az elkeresztelési kísérletek, a vulgáris apologetikának ezek az ingatag tákolmányai végül a védeni vélt ügynek is mindig többet ártottak, mint használtak; inkább kompromittáltak, semmint erősítették. Tehát nemcsak tudománytalanok, hanem haszontalanok is.

Az viszont bizonyára senki előtt sem titok a jelenlévők közül, hogy én magam keresztény vagyok és hívő, tehát Ady „vallásos” lírájának, vagy jobb, találóbbs és hagyományosan szebb magyar szóval *istenes költészetének* problémáját is a hívő szemével, tapasztalatával, és a hit élményének birtokában nézem és igyekszem megérteni. Szempontom tehát nem *ellentétes* a Király Istvánéval, hanem egyszerűen *más*, mint az övé. Szándékom nem a vitatkozás, ami szükségszerűen világnézeti, sőt filozófiai síkra terelné a kérdést, márpedig — megvallom — az effajta vitákat, kivált más problémák örvén, nemcsak fölöslegeseknek, hanem eleve meddőnek is érzem; — pusztán csak azt szeretném a lehető legrövidebben, tehát éppen csak vázlatosan elmondani, hogyan látom én, a hívő azt, amit Király István mint nemhívő lát. Én is ugyanazt az épületet nézem, és az igazság keresésének — remélem, fölteszik rólam — ugyanazzal a tisztességes szándékával, csak éppen máshonnet; úgy is mondhatnám, egyikünk inkább kívülről, másikunk, mint hívő, inkább belülről; anélkül természetesen, hogy ez a *kívül* és *belül* bármiféle minősítést jelentene: egyszerű meghatározás. S talán nem okatlan remény részemről, hogy az én más szempontból való szemléletem éppúgy nyújthat hasznosítható, vagy legalább csak elgondolkoztató elemeket a marxista-ateista szemléletnek, mint ahogy számomra is hasznos tanulságokkal szolgált a Király István nyújtotta kép, és egyáltalán minden olyan marxista elemzés és eredmény, amely a vulgáris polémiák üressé kopott szövegei fölé emelkedve az igazságot keresi s a valóságot értelmezi és magyarázza.

Hadd idézzem itt, mielőtt a konkrét kérdésekre térnék, Garaudyt. Teilhard de Chardinnel foglalkozva említi egy helyütt Louis Salleront,

* Ady Endre születésének kilencvenedik évfordulója alkalmából a Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1967. október végén tartott veszprémi vándorgyűlését a költő emlékének szentelte. Ezen a vándorgyűlésen hangzott el ez az előadás, hozzászólásként Király István főelőadásához, amely — egy készülő Ady-monográfia részeként — Ady istenkeresésének problémáját vizsgálta meg marxista szempontból. Király István hangsúlyozta, hogy tanulmánya, mint egy nagyobb műből kiragadott részlet, „nem tartalmazza teljes egészében az istenes versek problémáit”; természetes, hogy az ő tanulmányához való hozzászólás sem a problémák egészére, hanem csak az előadásában fölvetett kérdésekre vonatkozik. Király István tanulmánya a *Kortárs* januári számában jelent meg.

aki szerint „Teilhard kalandja pontosan ugyanaz volt, mint a munkáspapoké: ugyanúgy merült bele az anyag tömegébe, mint a munkáspapok az emberi tömegbe. Végülis mindkét kalandból a marxizmus került ki győztesen.” Amire Garaudy megjegyzi: „Rosszabbul nem is lehetne fölvetni a problémát. Mert se győztes nem lehet, se legyőzött, ha keresztények és nemkeresztények a teljes ember humanizmusának megvalósításában versengenek. Itt csak egyetlen nyertes lehet: az emberiség, jobban mondva az ember.” — Kérem, alkalmazzák Garaudy szavait a kellő behelyettesítésekkel a jelen esetre és kérdésre: saját szándékomat próbáltam jellemezni velük. Azt szeretném, ha szükségszerű, de nem ellentétes, hanem baráti különbségeink „versengésének” itt is egyetlen nyertese lenne: Ady.

Tegyük föl tehát a kérdést: hitt-e Ady Istenben, vagy nem hitt? Másként, talán kevésbé magyarosan — de a fogalmazás árnyalatnyi eltérése nagyon fontos: — hitt-e Ady *Istent*, vagy sem?

Megvallom, nemhite mellett az olyasféle tanúságot, amelyen a Király István idézte Bölöni Györgyét, fölöttébb kétségesnek érzem. Végére is Ady „zavart pislogásából” Bölöni konklúziójának az ellenkezőjét is ugyanúgy le lehet vonni. „Ismerni kellett Adyt, hogy ilyesforma válaszból megítéljük a valóságot. Én ismertem Adyt. Ady tehát: nem hitt.” — Így Bölöni. Amiből én, a magam részéről, azt következtethetném, hogy bármilyen fölbecsülhetetlen könyvet írt is Adyról Bölöni, és bármennyire ismerte is Ady életét egészen a legapróbb szokásaiig — és bármilyen becsek is számunkra ezek az adatai: — valahol a dolog leglényegében, lényének legmélyén mégsem ismerte, ismeretei egy bizonyos szinten túl, egy bizonyos mélységben, egy bizonyos mélységnek a hőfokán csődöt mondanak. „Én ismerem: Ady tehát hitt” — mondhatnám, ha tetszetős ötlettel akarnám megkerülni a kérdést, és támogatásul hivatkozhatnám más, Ady ismerői előtt közismert adatokra, kapcsolataira például a bibliával, amit állandóan olvasott, és bizonyára senki sem képzeli, aki Adyt ismeri, hogy csak költőileg hasznosítható szimbolumokra vadászott benne. Viszont, „igen — mondhatja más — de ezt a bibliát összegyűrtte, összemarcangolta, mert végül sem talált megnyugvást benne”; — és a fölületes érve ez a nem kevésbé fölületes ellenérv (mert egy nagybeteg esetleg csak pillanatnyi kedélyrohamából koholna általános érvényű ítéletet) — ez a nem kevésbé fölületes ellenérv épp úgy nem mondana semmit, mint az érv, amit cáfolni akar... ha mégis, akaratlanul is, nem valami alapvetően lényeges mozzanatra tapintana rá: Ady *harcára* Istennek.

„Ha voltak is Adynak istenes versei: sosem volt meg-nem-szakadó, ellentmondások nélküli tényleges istenhite” — mondja Király István, és ez vitathatatlan. De — kérdezem, és ez az a kérdés, amit alighanem csak az tehet föl igazában, aki „belül” van és belülről nézi a dolgot — kinek van meg-nem-szakadó, ellentmondások nélküli istenhite, illetve kinek nem „ellentmondásos”, kinek nem „paradox jellegű” az Istenhez való viszonya, a vallásossága, a vallásos élete? Kétségkívül vannak ilyenek: irigylésre méltóan problémátlan, naív, gyermeki hitű lelkek, azok közül, akiket a Hegyi Beszéd boldogoknak nevez. De az ilyen hit ritka ajándék, ritka kegyelem. A hit értelmi és egzisztenciális igényességével többnyire együtt jár — talán szükségszerűen is — a hit drámaisága. Éppen a legmagasabb hegyvidékeken a hit útja szakadozott, szakadékos; ezeken a szakadékokon át kell ugrani, hidat kell verni; és beléjük lehet

— talán beléjük is kell — zuhanni, szörnyek közé, melyekkel meg kell vívni, mégpedig nem vértelen viadalt, hogy aztán a túlpárt meredekén kikapaszkodják, aki tovább akar menni — a következő szakadékig. Poklokon és purgatóriumokon át, mint Dante, míg eljut valamikor a Paradicsomig. Szentek, misztikusok vallomásai beszélnek a lélek „sötét éjszakájáról”; és még az olyan, látszólag sima, szirmokkal párnázott, gyermeki életútnak is megvannak a maga tragikus szakadéakai, kietlen éjszakái, kopár sivatagjai, kétségei és kétségbeesései, amilyen Lisieuxi Szent Terézé volt.

A hit, mint a személyes és társadalmi problémátlanság mentsvére annak az úgynevezett „polgári kereszténységnek” a hamis illúziója volt, amelynek társadalmi jelensége ellen elsősorban irányult Marx jogos kritikája, és amelynek keresztény látszatok alatt rejlő, alapvetően anti-, vagy legalábbis a-keresztény jellegét ma már a kereszténységen belül is könyvtárnyi irodalom leplezi le. Nálunk is főként ez látott káromlást Ady istenes verseiben. Végtevére nem is láthatott mást, hiszen a maga kompromisszumos istenélménye, ha egyáltalán megérdemli az élmény minősítést (mert végülis inkább volt illem és megszokás, mint élmény), mérföldnyi távolságra esett Ady tragikus, birkózó, önmarcangoló és Istent marcangoló élményétől; a kettő között nem is lehetett semmilyen közlekedés.

Paradox, szakadozott, szakadékös istenélmény az Adyé; így látja Király István; így látom én is. Azt hiszem, az igazságra törekedve nem is lehet másként látni. Ez a tény; ebből vonjuk le más-más következtéseinket. Én — félreértés nem essék — nem azt, hogy Ady a szó szokványos értelmében „vallásos” volt. Csupán azt, hogy megvolt a maga istenélménye; hogy ez az istenélmény mélységesen mély és hiteles volt; s hogy ennek a mélységesen mély és hiteles istenélménynek a költői kifejezése, Ady istenes lírája ebben a nembben a kor világművészetében a legnagyobb és a legmélyebb.

Hogy csupán átmeneti jellegű volt-e? „Átmeneti — mondja Király István — mert életének csak egy meghatározott szakaszához tartozott hozzá, 1909 és 1912 között volt jelen csupán kötetében az istenes versek ciklusa”; attól fogva viszont — *A magunk szerelme* kötettől — „kiiktatózott életművéből ez a motívum;” Isten ettől fogva csak szimbólum, át-tételes művészi kép; mindenesetre „véget ért 1911 után költészetében az istenes versek sora”.

Valóban véget ért? Mint külön ciklus, valóban (bár *A halottak élén* kötetben az *Ézsaiás könyvének margójára* — Király István is utal rá — voltaképpen „istenes” versciklusnak vehető, Ady „csodák földjére” ért lírájának hangszerelésében). Mint téma, mint élmény, mint „jelenlét” azonban meggyőződésem szerint nem ért véget, csak sajátos módon integrálódott, beleépült az egészbe, ugyanúgy, mint a Halál, az Idő és a Szerelem. Én így látom ezt:

1908-tól két új téma jelenik meg Ady költészetében: az Idő (ami most nem tartozik a témánkhoz), és az Isten. Ez az Isten a legkevésbé sem dogmatikus. Nagyon személyes, erősen mitikus, ugyanakkor protestáns. Nagyon öszövétségi. Természetesen hagyományos is, családi örökség, gyerekkori emlék: Ady életrajzának minden ismerője tudja ezt. Egyúttal állandóan problematikus: ott van minden gondolatnak alján, és ugyanakkor az a Van, aki nincs: „Te vagy ma a legvalóbb Nem-Vagy.” És két évvel később *A Minden-Titkok verseiben*: „Hiszek hitetlenül Istenben, — Mert hinni akarok, — Mert sose volt még úgy rászorulva — Sem élő,

sem halott.” Állítás és tagadás együtt jár, s anélkül, hogy lerontaná, ellenkezőleg, erősíti egymást. Egymásból táplálkoznak; de mindig a lét, a közvetlen tapasztalás, illetve élmény síkján, sosem az értelmi okoskodás elvontságában. Ady érzi az „istenszagot”, harcol az Istennel, megtapintja, megragadja, birkózik vele, hallja szívében, idegeiben az istenkereső lármát; egyszerre él Istennel, Isten nélkül és Isten ellen; Isten létének, természetének és tulajdonságainak bölcséleti kérdését azonban nem veti föl sosem. És végül egy sajátos istenfogalom, illetve istenkép jelenik meg nála: a Semmi fölé emelt Isten, egy — nyilván részben ószövetségi-protestáns eredetű — menedék-Isten, mentsvár-Isten, aki valójában csak azért létezik, mert lehetetlen, hogy az Élet ne legyen senkié, vagy csak az emberé legyen — ahogyan egyik legmegrendítőbb istenes verse vallja, már a világháborús időkben, *A halottak élén*-ben: a *Menekülés az Úrhoz*, melynek Istenében én semmiképp sem tudnék szimbólumot látni; ellenkezőleg, épp ennek a szíve mélyéből valósággyá tépett Istennek a konkrétsága ragad meg, az a hiten-túli hit, az a félelmetes senkiföldje, ahová csak a legnagyobb istenvándorok tévedtek, vagy merészkedtek el. *Egy Pascal, egy Ady...*

*Megszakadt szép imádkozásunk,
Pedig valahogyan: van Isten,
Nem nagyon törődik velünk,
De betakar, ha nagyon fázunk.*

*Imádkozzunk, hogy higgye higgyünk:
Van Isten, de vigyáz magára,
Van Isten s tán éppen olyas,
Kilyenekben valaha hittünk.*

*Adjuk neki hittel magunkat,
Ő mégiscsak legjobb Kisértet
Nincs már semmi hinni-való,
Higgyünk hát egy van-vagy-nincs Úrnak.*

*Mert ő mégis legjobb Kisértet
S mert szörnyűséges, lehetetlen,
Hogy senkié, vagy emberé
Az Élet, az Élet, az Élet.*

Igen, mindez Pascalra emlékeztet. A maga módján ez is *pari*, kockázat, tét, esetleg vakra, de egy egész meggyötört, és gyötrelmében súlyossá érett életé. Talán az sem lenne túlságosan vakmerőség, ha Ady „éjszakájáról” beszélénk, sőt Ady misztikus éjszakájáról (vagy éjszakaijáról), természetesen *mutatis mutandis*, profánul, mintegy megfordítva ha úgy tetszik: a negatívban; misztikus *éjszakáról*, amit csak még jobban hangsúlyoz Istennel való harcainak sokszor éjszakai, vagy szürkületi világítása. Istenélményét elemezve lehetetlen észre nem vennünk benne, természetesen egyéni változatban, és a társadalmi környezet szűkségyszerű árnyalásában, annak tartalmaival is telítődve, a misztikus istenélmények általános struktúráit.

Ugyanitt, és ugyancsak Ady istenélményével kapcsolatban utalhatalunk a legújabbkori európai élmény és gondolkodás egy egész vonalára és áramára: mindarra, ami a Semmi kísértésével küzd, és ami szerint

az emberi lét lényegében nem más, mint heroikus, vagy kétségbeesett ön-állítás a Nemléttel szemben, amely létünket állandóan elnyeléssel fenyegeti. Gondoljunk *A nagy Cethalhoz* élményére, a lét örök labilitására: „Oh, ne mozogj, síkos a hátad”; gondoljunk a *Zuhanás a Semmibe* Ady egész életét makacsul, és számos változatban végigkísérő (nyilván egyrészt gyermekkori „ősélményekre”, másrészt valóságos testi szédületekre is visszamenő) szorongásaira és csábításaira: „Most szeretnék egy förtelmeset zuhanni — a Semmibe”: — ilyen és hasonló, bőven szaporítható jelzések talán fölhívhatják a figyelmet arra a rokonságra, párhuzamosságra, megfelelésre, ami Ady, meg az úgynevezett egzisztencialista gondolat és élmény közt észlelhető. Megfelelés, párhuzamosság, de természetesen semmiképp sem „hatás”. Közös, vagy rokon társadalmi környezet és légkör gyümölcse ez, anélkül, hogy Ady ismerte volna a kortárs, vagy korábbi egzisztencialista gondolkodókat, Kierkegaard-tól Hartmannig vagy Heideggerig. Nem: ő csak élő és költői megtestesülése-megtestesítője volt többek között annak is, amit ezek a bölcselők elméletté fogalmaztak. Ahogy a maga más változatában és műfajában Franz Kafka is. (És ha már fölhoztam a nevét, nem állhatom meg, hogy ne utaljak arra a hangulati rokonságra, ami a *Jó Csönd herceg előtt* vacogó, holdas létszorongása, meg bizonyos karkai és trakli — létszorongások közt észlelhető — csekély adalékul egy európai, vagy legalábbis középeurópai összehasonlító irodalomtörténet megfelelő fejezetéhez).

Isten megjelenésével valami egységesülés kezdődik Ady lírai világában (de nem egyedül csak Isten megjelenésének következtében). Mintegy kezdetét veszi költői világa fő erőinek sajátos integrálódása.

1907 végén írja *A vidám Istenben*:

*Összetévesztitek a Halállal,
Holott Ő a Halálnak is ura
S akkor vagytok a közelében,
Ha kötekedtek a Halállal.*

*Ha így szóltok: éljen az Élet,
Derít rátok a Halál ura,
Derít rátok s örül az Isten,
Ha így szóltok: éljen az Élet.*

Hat hónappal később, *Léda ajkai között*, azt mondja:

*Szomorú, zöld, nagy szemeidben
Dózsólnék az én cimboráim,
Kikukucsálnak, leskelődnek
A Mámor, a Halál s az Isten.*

Élet, illetve Mámor, illetve Szerelem — Halál — Isten: ugyanannak a Lényeknek proteuszi megnyilatkozásai; mert a Létezés, vagy Végzet mélyén — a költő személyes végzetében is — elválaszthatatlanok egymástól. Elválaszthatatlanok, sőt talán egyek. Egy levelében, 1908 végén ki is mondja: „Idegeidre vigyázz — írja Hatvany Lajosnak — de ha kedvelsz egy nőt, add oda az utolsó szálát is. Ez az egyetlen, ami az életért kárpótól s legrokonibb a Halállal s az Istennel, kik valószínűleg — egy személy.”

Ezek elől a „cimborák” elől akar elrejtőzni Léda ajkai közt; de Léda 1908-tól már egyre kevésbé Léda, és egyre inkább csak gyűjtőneve Ady szerelmeinek, egyre inkább maga a Nő. Tudjuk, Ady telhetetlen volt a szerelemben; márpedig — ez minden don-juanizmus sajátja — „aki minden nőt szeret, a legjobb úton van az absztrakció felé”. Camus mondja ezt, és hozzáteszi: „Bármint lássék is, meghaladják e világot, mert elfordulnak a különlegestől, az egyes esettől.” — Nos, ez Adynál is így van; és ez dióhéjban a Léda-szerelem története. Ady mind jobban és jobban „túlhalad” a különösön és egyedien, hogy elérjen a lényegig: Lédán túl magáig a Szerelemig; addig az egyszerre életető és pusztító erőig, amely nem más, mint emanációja, vagy talán csak egyik arca a Mámor-Halál-Isten hármasságnak. Ebben az értelemben valóban „a legjobb úton van az absztrakció felé”; az ő absztrakciója azonban nem elméleti, nem deduktív, hanem — paradox kifejezéssel — mindig tapasztalati, élményi. Léda sokkal egyedibb és sokkal különlegesebb volt (és sokkal kicsinyesebb, s nyugodtan kimondhatjuk: ekkor már sokkal kisebb is), semhogy ellenállhatott volna annak az elmélyülési — hogy úgy mondjam, lényegülési — folyamatnak, amely 1908-tól fogva észlelhető Ady lírájában. Szükségképpen el kellett következnie az *Elbocsátó, szép üzenet*nek, és fölszabadulva Léda önző birtokából, annak az öntékozlásnak, maga-szét-szórásnak, ön-kiüresítésnek, amiben és amin át aztán teljesebben és magasabban találja meg újra magát (s a Nőnek és Szerelmének egy új, az önszeretés után szerető változatát, a Csinszkával való kapcsolatban): illetve ami után végleg „fantomossá válva” magába fogadhatja megnőtt élete „valóit és vízióit”.

A misztikusos ismerői előtt ez sem ismeretlen út; noha semmi szándékom misztikusá avatni Adyt. De *misztikus* út és élmény, meg *költői* út és élmény, egy Ady intenzitási fokán — párhuzamosak és rokonok lehetnek. Az *Elbocsátó, szép üzenet*, meg a „kis, női csukák” kietlen korszaka, a szerelem illúzióinak ez a végső, kegyetlen fölszámolása mintegy *A halottak élné* lírájának, a „csodák föntjén” profétikus idejű világának, a „már előre rendeltettem” magasának a tornáca. Ezen a sivatagon kell átmennie, hogy a csodák föntjére érjen, és egyrészt beteljék „csodálatos, képes rettenetekkel”, másrészt velük betelten és megnötten magára vállalja, magába élje, magában példázza, szenvedje és vezekelje népe, vagy mint ő mondja, „fajtája” sorsát.

Itt, a csodák föntjén — azon a „föntön”, ahová *A Sion-hegy alatt* Istene „fölszaladt”, s ahová a maga útján most ő is fölért, vagy fölhajszoltatott — itt már nem kell birkóznia Istennel; itt már nem kell néven nevezni Istent. Mert Isten itt már egyszerűen *van*. Nem valami dogmatikus Isten; hanem az Adyé, az Adyban lakó, a vele együtt lélegző. Kiharcolt Istene, akiben szállást vesz a maga „kiharcolt hitetlenségével”.

„A *nincsen* volt 1918 szeptemberében *Az utolsó hajók* című költeményében a végső szava — mondja Király István: — az *Isten és a nincsen* rímelt, zengett egybe.” Valóban, a *nincsen*, csakhogy megszemélyesítő nagybetűvel, mintegy az Isten szinonimájaként, árnyékaként, negatívjaként; mint egy Létezés létező Hiányaként, vagy ha tetszik, tagadásaként; de az hiányzik, ami számára hiányában is — vagy hiánya által is — *Van*; azt tagadja, ami Létezik; s amit azzal állít, hogy tagadja.

Mint egyébként költészetében mindvégig. Ezért nem merném állítani, hogy „az ateizmus gondolata volt abszolút Ady életútján s nem az istenhit.” Azt hiszem, együtt és egyformán volt a kettő, ha tetszik, *abszolút*, ha tetszik, úgy relatív, hogy egyik a másiktól függött, eltéphetlenül,

s egyik a másikból élt: igen a nemből, nem az igenből. Paradoxul: ateizmus posztulálta istenhit, és ugyanakkor, fordítva, istenhit posztulálta ateizmus.

Hadd idézzem én is *Az utolsó hajókat*. Fáradt félelem, hetyke utálat: ezek az utolsó hajók is elsüllyednek. „Lelkem adom a titkolónak”; vége a harcnak:

*A Titkoló, a Sors, az Isten,
Ez a sok Nincsen
Ne bántsanak: meghalt ez a hű tenger
S ásít sós, hideg, unott szemmel.*

Ez az Isten-Nincsen rim nem itt bukkan föl először: Ady istenálmának stereotíp rime ez. Ott van már *Az Illés szekerén* kötet *A Sion-hegy alatt* ciklusában is. A vers, az *Álmom: az Isten* című, így szól:

*Batyum: a legsúlyosabb Nincsen,
Utam: a nagy Nihil, a Semmi,
A sorsom: menni, menni, menni
S az álmom: az Isten.*

*Vele szeretnék találkozni,
Az álmommal, nagy, bolond hitben
S csak ennyit szólni: Isten, Isten
S újból imádkozni.*

*Nem bírom már harcom vitézül,
Megtelek Isten-szerelemmel:
Szeret kibékülni az ember,
Mikor halni készül.*

Nem ennek a visszhangja, tizenegy év múltán, *Az utolsó hajók?* Batyum: a Nincsen; utam: a Nihil; sorsom: menni, menni; és a találkozásban csak ennyit mondani: Isten (most már *tudva* a nevet, amit „a Sion-hegy alatt” még nem tudott, még *kérdezett*): — szinte a terminológia is meglepően a misztikusoké. Írhatta volna (s ha nem is szószerint, de valóban írta is így) egy Keresztes Szent János, egy Pascal, egy Ruysbroeck.

Ismétlem: eszemben sincs, hogy Adyt „elkereszteljem”, vagy szentté avassam. Ady nem vallásosan misztikus; mégcsak a szokványos értelemben vallásos költőnek sem mondható. De istenkereső költő, aki a maga módján találkozott is Istenével, és az istenkeresésnek és istenélménynek, bizonyos mélységben, úgy látszik, rokon struktúrái, és a rokon struktúráknak rokon terminológiái, képei és jelképei vannak.

Az ember oly nagy és nemes, hogy Isten képmását hordja és örököse Isten országának.

Isten az igazság forrása, azért úgy veszi őt az körül, mint a fa törzsét a lomb.

Paracelsus

VASADI PÉTER VERSEI

ÉGŐK ÉNEKE

1.

itt az idő: holtterében minden bizonyosságunk
kápázatot — ha törékeny, úgy éljetez
a hit gyanújával — a gondolat ketrecéből
a szárnyas kövek kiszabadulnak

de mi itt maradunk, a drótkoszorú
elszívó erei közt, mi, az étek —
Kánaán kertjeiben
mankók erdeje hajt ki

íme, halotti urna volt, most virágcserep
hát ne az összes bünt bánjátok, csak az elsőt —
napnak támasztott létra imátok
s mint a szélrózsa, nevetéstek

a történet lelencei fekszenek itt
temetőnk víztükre a kiáltásnak
szemünk lombárnyék, földbevált luk
a szánk, ki tudja, meddig fekete

így, kedveseim, nincs bennünk mérték
de tanúságunk égboltja a földnek ezentúl:
óvjátok minden erőszaktól, álmunkban
pata döng s térdeplő ifjak éneke zeng

elfeledett szavaink
akár a névtelen edények
öblüket csak a gondolat őrzi —
ó, valami tompa világosságú jelenlét

2.

az első szó parányi csillagképe
ablak egében hold-kezed
kőtál fölött a vizsugár

tenyeredbe fényes szeget üt —
a hús lobog, csontok csövén a láng
kiló, lassan forog a vascső-végtelen

a csontszilánk nem érti már a csontszilánkot
a haj a bőrt, a talp a talpakat —
gázkék dombok közé járatlan út vezet

ó, krétaős
ó, fluorit-jövendő
ó, mészkő-megdicsőülés
ó, cementtestvér
ó, vörösréz-láng-örökkévalóság
ó, égünk, égünk. égünk

3.

Kifogva mind a menekülés lovai
kifogva mind —
idehánnya a láncuk
s csörömpölő vadló tekintetük

s míg végsőt fordul velünk
a vascső végtelen
az ó-arany lovak
lebegve gázolják porunkat

szelíden lépnek,
mint az istenek
a teremtés óta
énekelnek:

az ér, mely éget
az áll, mely kő
patkónyomos szíved
szemedből vadvirág

a mályvakék magasban
nem mozduló madár
kiolthatatlanul
mert fénybe öltözött

hivatlan lép élénk
akár egy útonálló

ERDEI ÓDA

1.

villámló fejszék döntik
az égi kert cédrusait
fent szikráznak a
maradék gyökerek

faragott holdfény kerítés
öleli az égbolt farakást
a kidöntött törzsek hézagain
a lombok fénye patakszik

alkonyi ének száll
mint a madárraj
a töredelem hosszú alakjai
fától-fáig lépnek

2.

ködujjú kezekben csillagok ülnek
sugárzik a ház, melyben a gyermek aludt
álmában madarak útja világít
madarak útját közápor fedi be
kő-domb mögül szarvashang tör elő
sugárzik a szarvas, mely a gyermeket várta
rongyos pásztorok állnak a szarvas elé
a szarvas elfeketül s a földre lerogy
a pásztorok ragyogása fölé nő
s tetemét betetőzi, mint fény-imaház
sugárzó pásztorok állnak, ellepi
őket lassan a föld, tenyerük lesz
fészke ködöknek, melyben
csillagok szállnak alá

3.

csak repülő ablakokat látok
üvegek fényességét
kinyílnak az elűsző ablakszárnyak
bennük csupasz aranyág

KÖNYÖRGÉSEK KIBIRHATATLAN NAPOKON

Írta Lucien Jerphagnon

IMÁDSÁG, MIKOR NEHÉZ HINNÜNK

Ó Istenem, olyan fárasztó ez a menetelés az éjszakában. Vakon róni az utat, jó, ez megy egy darabig. De tartósan...

*

„Csak nem akartok ti is elmenni?” (János 6, 67)

*

Uram, én megértem azokat az embereket, akiknek ezt mondtad. És azokat is, akik keménynek tartották beszédedet. Némelyek jobbnak is látták odébbállni.

Néha magam sem vagyok messze tőle.

Szeretném, ha minden, ami rád vonatkozik, világos, bebizonyított, osztályokba sorolt lenne. A homályosság ballasztja elveszi kedvemet a te világosságodtól.

*

De ezzel valójában emberi mivoltomtól szeretnék szabadulni.

Mert végül is mindent megérteni csak a te evangéliumod segítségével lehet. Ó mennyire távol van most tőlem!

Mit tudok én a dolgokról, amiket emberinek mondanak, mit tudok én a világ titokzatos törvényeiről, az élet miértjéről?

Mit tudok az engem környező sokaságról, mit legbensőbb barátaim gondolatairól, érzelmeiről?

Mit tudok én magamról, saját arculatomról, elhatározásaim rejtett, — meggyőződésem szerint legjobb — indítékairól?

És még merek méltatlankodni, amiért nem adtad meg már most, hogy szemeim színről színre láthassanak téged...

*

Ha nem látlak Uram, éppen a te túlságos fényességedet kell felelőssé tennem érte?

Ha úgy ismernélek, mint a környező tárgyakat, lehetnél akkor az én Istenem?

*

Uram, ne higgyem soha a hit éjszakáját kínos gyötrelemnek, amivel te sújtasz.

Bosszúságnak, amit miattad szenvedek el.

Vajon a te hibád, hogy mindenen túl és minden fölött vagy?

Ó Uram! Ó Istenem! Szemrehányást tegyék neked azért, amiért kivezettél az éjszakából, az én sötét éjszakámból, ahol még azt sem tudtam, mi is a te utánad való vágyakozás?...

AMIKOR AZ IMÁDSÁG IS UNTAT

Uram, én megmondtam neked, hogy ma este nincs kedvem imádkozni.

Bizony félek; nem akarom kockáztatni, hogy meghallom, amit mondasz.

Akkor megint csak minden erőmet össze kellene szednem. És szüntelenül ez az erőfeszítés! Nem, ma este nem vagyok hajlandó semmiféle erőfeszítésre.

Ma este igazán nem!

*

Telnek, múlnak a napok, az unott egyformaságot nem szakítja félbe semmi váratlan. Még azt sem tudom, haladtam-e valamit előre, jobb lettem-e egy kicsit is?

Sötét van, és én a közeledő holnapra gondolok. Mikor fölébredek — ha ugyan elalszom —, arra ébredek, hogy semmit nem változtam. Minden marad a régiben. Sem jobb, sem rosszabb nem leszek. Elöttem ugyanaz a munkakör, számtalan alkalom jót cselekedni, de én ezeket, miként a múltban, most is el fogom mulasztani.

*

Pedig hányszor könyörögtem hozzád tökéletességért! „Legyetek tökéletesek, miként a ti mennyei Atyátok is tökéletes.”

Én nem jutottam el ideig.

És most, évek múltával, azt kérdelem magamtól, eljutok-e valaha? Ér-e valamit a fáradozásom, amit erre fordítok?

*

Vallatóra fogom magam, vajon elég tiszta szándékkal kerestem-e a tökéletességet? Hátha csak magamat szándékoztam vele fölcicomázni, magam akartam vele parádézni... Szent lenni... másokért... magamért...

Erről le kell mondanom. Bele kell nyugodnom egyszerűen, bizalommal, hogy maradok, aki vagyok.

*

Talán ez volna az, Uram, amit így emlegettél: „Legyetek olyanok, mint a kis gyermekek.” Elfogadni, amit te nyújtasz, olyan egyszerű szívvel, amilyennel csak tudjuk.

Őszintén belenyugodni, hogy mi is azok közül valók vagyunk, akikért eljöttél: bűnösök, akiknek annyira szükségük van javulásukhoz a te evangéliumodra.

Nem is tudják, milyen nagy szükségük!

*

Hajdanában — bevallom — kissé bosszantott a bűnösökkel szemben lépten-nyomon tanúsított magatartásod. Nyílt vonzalmad az elesettek, az értéktelenek iránt.

Kissé védelmembe vettem a farizeusokat. Sőt még érveket is találtam mellettük.

De másként van ma már minden!

A „többiekhez” állok közel, akikről az evangélium beszél. A mindenféle fajta szegényekhez, akik tudják magukról, milyen keveset érnek. Igen, kezdem már belátni... én is közülük való vagyok.

Te értünk jöttél el.

*

Uram, de ma este ne kívánj tőlem sokat.

A LEMARADT EMBER IMÁJA

Uram, tudom, nem vagyok valami fontos személyiség ezen a világon. Hiányzik a képzettségem. Kipróbáltam már minden foglalkozást, legáltalábbis azokat, amelyek semmi „különös” szakértelmet nem kívánnak. De hat hónapnál tovább egy állásban sem tartottam ki.

Az emberek azt mondják rólam: lecsúsztam.

Bizonyos értelemben ez igaz is. Magam sem tudnám megmondani az okát. Bizony, szomorú lecsúszottnak lenni. És amikor az ember észreveszi, már késő.

Régebben nem sokat törődtem vele. Most meg rettentően szenvedek, hogy így lemaradtam. Erre lassan az idő múlásával döbbsentem rá. Semmi kétség, nem tudok többé változtatni rajta.

Almomban sem gondoltam, hogy ilyen gyorsan elrepül az élet.

De a lejtőn nem könnyű megkapaszkodni. Az ilyen embert senki sem veszi komolyan. Döntöttek: elnéznek a szerencsétlenek feje fölött. És az ítéletükön nem változtatnak.

És elkövetkezik a pillanat, amikor nem lehet őket megcáfolni.

Uram, elkéstem, és már semmi nagy dolgot nem tudok véghezvinni. Meg kell adnom magamat a sorsomnak, bosszúság, bosszankodás nélkül, egyszerűen. Anélkül, hogy vádolnám érte a társadalmat, a helyzetet, a szüleimet és általában mindenkit. Így nagyon könnyű lenne...

Mindamellet, Uram, szeretném magam mégis összeszedni. Nem akarok könnyelműen belenyugodni abba, hogy mindenütt csak ötödik kerék legyek.

Nem akarom ápolgatni magamban azt a különös sajátságomat, hogy soha senki nem veszi hasznomat.

Szeretnék Uram valamiképpen hasznára lenni valakinek, szeretnék jó lenni valamire. A te kegyelmeddel erre soha sincs késő.

AZ ELCSÜGGEDT FŐNÖK IMÁJA

Uram, valaha — bizony ennek már jó ideje — eltökéltem magamban, hogy beosztottjaimmal igyekszem föntartani a jóbarátságot.

Nem szándékoztam büntetni, még csak dorgálni sem. Arra gondoltam, egy kis szerencsével talán még azt is elkerülhetem, hogy kellemetlent mondjak nekik...

Azt gondoltam, elég az eredményhez, ha „tudom miként lássak a dologhoz” —, és tökéletesen meg voltam győződve, hogy én aztán tudom...

Csak éppen nem számoltam az emberi természettel. Az enyémmel, az övékkel.

Valóban, vannak emberek, akikkel semmire sem lehet menni. Amikor régen valaki hangoztatta ezt előttem, mosolyogtam... „Micsoda pesszimista beszéd! Csak neki kell látni, majd én megmutatom, hogy megváltozik itt minden.”

És nem változott meg semmi. Valóban vannak emberek, akikkel nincs mit kezdeni. Emberek, akikkel bizony csak nagy ügyel-bajjal lehet együtt élni, ha mégannyi jóindulattal vagyunk is eltelve. Emlékszel Uram? „Hitetlen és romlott nemzedék! Meddig maradjak még veletek? Meddig tűrjelek titeket?...”

Uram, elsősorban azt tanultam meg tőled, hogy úgy vegyem őket, amint vannak.

Szeretném őket elfogadni olyanoknak, amilyenek: ez az igazi szeretet alapja.

Belenyugodni, hogy cseppet sem vonzóak — ez a legenyhébb kifejezés, amit velük szemben használhatok —, és mégis felelősséget vállalni boldogulásukért.

Belenyugodni, hogy nem intelligensek, nem ötletesek — ez tagadhatatlan —, és mégse mondjak le megbecsülésükről.

Belenyugodni, hogy mindig sértve érzik magukat, mindig bizalmatlanok, akkor is, ha a lelkemet teszem ki értük, akkor is, mikor igazságos akarok lenni irántuk.

Add Uram, hogy mikor mindezt látom, ne mondjam, kár értük anynyit veszködni.

*

Szerettem volna közszeretletben állni... Vagy legalább ezzel áztatni magam.

Játszani az „embereitől bálványozott” ifjú főnököt.

Regény volt ez, Uram. Rossz regény.

Uram, mindenekelőtt bocsásd meg, hogy hamis illúziókban ringattam magam. Aztán segíts, hogy egyszerű szívvel tudjak dolgozni értük.

A LÁZADÓ IMÁJA

Uram, semmi kétség, a dolgok nem úgy mennek, ahogy én képzeltem.

Egyházad szolgái csak szomorúságomra vannak, csalódást okoznak nekem. Számtalanszor fölvettem már magamnak a kérdést, mi lenne, ha otthagynám őket, hogy veled kettesben maradjak?

Semmivel sem különbek, mint mások, ez megdöbben, botránkozásra késztet. Különösen mert a ferdeségek nyesegetőinek pózában tetszelegnek.

És egyeseknek a határozottsága... Elviselhetetlen a határozottságuk, mindig, mindenben nekik van igazuk. Úgy beszélnek, mintha te minden szavukért kezességet vállalnál. Még akkor is, mikor olyan dologról van szó, amikhez nem is konyítanak.

Én szentebbeknek, alázatosabbaknak szeretném őket látni.

Uram, most mindent bevallok neked, néha valósággal méregbe hoznak. Már az is megfordult az agyamban, hogy meggondolatlan voltál, amikor azt mondtad nekik: „Aki titeket hallgat, engem hallgat.” (Lukács 10, 16)

*

És mégis Uram, nem, soha nem lennék képes elhagyni egyházadat. Nem tudnék elválni a közösségtől azzal az ürüggyel, hogy jobban megtaláljalak téged.

A tieid közt akarok maradni, ahol te vagy.

Nem viseltél-e el te is minket, őket és engem?

Meg kell szeretnem őket. Az akaratommal.

Ó! Nem érzelmi szeretettel. Azt már nem. Erre képtelen lennék. De különben ezt te sem kívánod tőlem.

Te csak az akarat tisztaságát követeled, az utálkozás legyűrését.

Uram, szívesen megigérem, mindent elkövetek, hogy megszeressem őket. A te kegyelmed segítségével.

*

Add, hogy kissé jobban megértsem ezt az egészen egyszerű dolgot. Ők is emberek. Éppúgy emberek, mint én, sem jobbak, sem rosszabbak...

Hiszen ki másokat bízta meg, hogy minden időben hirdessenek téged, ha nem embereket? A kor embereit. Cseppet sem különbeket, mint a többiek... A kockázattal, ami ezzel jár és amit te magadra vállaltál mindörökre.

Mit várok hát tőlük? Tökéletességet? Mit tudtam én akkor a történelemtől, az emberi természetről és arról, mi is az a megváltás, mikor

olyan egyházzól álmodoztam, ahol nincs nyomorúság, nincs ambíció, nincs hiba...

*

Főlépítettem magamban álmaim egyházát... Semmi nem hiányzott belőle, csak éppen nem volt emberi. Minden megvolt benne, csak éppen nem létezett. Felelős a te egyházad az én álmaimért? Kötelezik az egyházat az én optimista vágyaim?

Uram, adj kegyelmet, hogy ne akarjak emberi mivoltomtól megszabadulni.

*

Adj nekem más nézőpontot is, mélyebbet, egyszerűbbet, hogy jobban meglássam egyházad arculatán a fényes vonásokat, a tisztább szépséget, a váratlanul kipattanó szikrákat.

*

Az optimizmustól és a pesszimizmustól egyaránt őrizz meg. Add, hogy a középúton haladjak, ami a legnehezebb.

*

„És örömeteket senki sem veszi el többé tőletek.” (János 16, 22)

IMA A HÁLATLANSÁG ELVISELÉSÉÉRT

Uram, ezt igazán nem hittem volna X...-ről. Nem mondom, más részéről is bosszantott volna az ilyesmi. De X... hát ez szörnyű. Azok után, amiket érte tettem!

Eleinte csak méltatlankodtam. De később... ezért már bocsánatot kell kérnem tőled, mert ez bizony nem vált becsületemre.

Mikor tapasztaltam, hogyan viselkedik velem szemben, arra gondoltam: „Alkalomadtán majd megkapja a magáét. Majd megtanulja, hogy”... Valóban „megtanulja”, de mit?...

*

Nekem magamnak van még sok tanulnivalóm. Többek között az, hogy az embereket úgy kell venni, ahogy vannak. A szentírás azt mondja rólad, te tudtad, „mi lakik az emberbén”. (János 2, 25)

És mégsem fordultál el tőlük. Bocsánat: tőlünk. Nem utáltál meg minket.

Bizony, nekem még nagyon sokat kell tanulnom.

Meg kell tanulnom, hogy nem minden ember tud hálás lenni. És ez nem is mindig az ő hibájuk. A tied meg éppenséggel nem.

Meg kell tanulnom... De mit is kell nekem megtanulnom?

Talán a legnehezebbet. Meg kell tanulnom szeretni őket, a javukat akarni akkor is, mikor rossz tréfát űznek velem, akkor is, mikor köpönyeget fordítanak, ahogy most X... is tette, aki, miután kihasználta, úgy elnéz a fejem fölött, mintha nem is ismerne.

Uram, én igyekszem reálisan nézni az életet és nem törődni ezekkel a dolgokkal. Nem törődni, hogy az emberek olyan könnyen megfélelkeznek a szívességekről... Különösen bizonyos szívességekről...

*

Még egyet Uram... De ezt nagyon nehezemre esik bevallanom.

Bizony nagyon... Ma délelőtt, mikor rájöttem, hogy X... mondjuk, megfélelkezett rólam, majdnem hozzád hasonlítottam magam, hozzád, az elárulthoz, a szenvedőhöz.

Uram segíts, hogy megérezzem: ami velem történt, nevetséges kicsiség csupán...

G. Várhelyi Gizella fordítása

A DERÉK UTCAI VILLA

(EMLÉKEZÉSEIMBŐL)

Írta Bohuniczky Szeffi

Még nem ismertem a Derék utcai villa gazdáit, de baráti beszélgetésből hallottam már szerepükről az irodalmi életben. Tudtam, hogy Fenyő Miksa lelkesége nélkül nem élne a *Nyugat* folyóirat, és azt is tudtam, hogy pár évtized előtt Fenyő aktív szelleme azért szövetkezett Osvát Ernő szigorú kritikusai érzékével és Ignótus finom szellemével, hogy egy olyan fórumot teremtsenek együtt, ahol Ady Endre költészete, Móricz Zsigmond új utat teremt epikája és a velük együtt haladó írók méltó helyet, megbecsülő otthont találjanak. Beszélték, hogy Fenyő nem ismert határt, ha egy tehetséges író, amilyen például Nagy Lajos volt, meg kellett erősíteni az irodalom ingatag talaján, ehhez anyagi segítséget nyújtott, hogy a tehetséges író bátran szólhasson a saját hangján. Azt is tudtam, hogy a Derék utcai villa vendégeit egy finom, tapintatos asszony úgy fogadja, hogy a magyar szellemi élet vezető alakjai néhány órára a nemes vendégszeretet varázsát érezzék. Később, mikor már magam is a vendégek közé tartoztam, megértettem, hogy amint a sokféle érdekes egyéniség vitába száll egymással, a vita úgy forrósodik, hogy végül a szellem világát mindannyian közös ügyüknek tekinthetik. Azt hiszem, a *Nyugat* akkori nívóját a közös ügy szolgálata emelte magasra. Mert a Derék utcai viláiban a magányosságot, melynek talán mindannyian szenvedői vagyunk, hiszen két egyforma ember aligha él a földön, Fenyőék önzetlen jósága elfeledtette és a lelkes hit a közösségbe vezette.

Kezdő novellista voltam, elbeszéléseim, bírálataim már jöttek a *Nyugat*-ban; de az életem akkor volt a legnehezebb, és akkor kellett biztató jóság, amikor Fenyő Miksáné, akit mindannyian Rellának hívtunk, meghívott a Derék utcai villa vendégei közé. Ez a villa volt a legszebben berendezett otthon, amit valaha is láttam. A nagy mesterek gyönyörűen elhelyezett képei, a nemes bútorok, szőnyegek nemcsak izlésről tanúsítottak, de tükröképbe állították gazdáik belső világát; az igényt, melyből harmóniát alakít magának a szellemi életet folytató ember. A harmónia hozzájárult, hogy a szép otthont néhány órára mindenki a sajátjának érezze. Rella csendes volt, finom és szerény. Schöpflin Aladár találóan mondta: gordonka a zenekarban. Keveset beszélt, de ha szólt, mind felfigyeltünk. Számomra azonban a jósága többet jelentett. Magányos életem szigorú életitéletet fejlesztett bennem, ezt Rella megnyihitette, mert sok apró élményhez, örömhöz jutottam általa. Rella mindenkinek adott, de nem igényelt másoktól semmit, még annyit sem, hogy elveinek igazat adjanak; és ő tudott a legfinomabban ajándékozni. Nekem mindig virágot hozott, mert látta, hogy ezt a luxust nem engedhetem meg magamnak. Ha egy nyönyörű cserép virág díszítette szobámat, barátaim felkiáltottak: „Itt járt Rella!”

Életszemléletének elnéző derűje és okossága hozta össze a Derék utcai villa termeibe a város legkiválóbb szellemi embereit. Legszerosabban összetartozó barátai voltak Schöpfliné, Halász Gyuláék, Gellért Oszkárék, Beck Fülöpék, Elek Arthur. De gyakran megjelent Móricz Zsigmond, aztán Kosztolányi és Babitsék, és találkoztam ott többször Karinthy Friggyessel is. A Derék utcai villa az eltéréseket mindig összhangban tartotta. A gyönyörűen berendezett termekben Rella izlése uralkodott, és a pompás uzsonnák, vacsorák, italok szívvel telített könnyelműségét jelez-

ték. Rella azokat szerette, akik az élet elrontó viharában megőrizték tisztaságukat, és azokat becülte, akik az idő változásai között megmen-
tették mániákus hitüket. Akik akkor szalonjában együtt voltak, már
majdnem mind a temetőben pihennek, és most úgy lépnek elő, mint egy
képcsarnok történelmet őrző portréi. A XX. század átalakító szellemeinek
arcképei. Néha Ignótus is megjelent közöttünk; ő akkor már Bécsben
élt, de Fenyőék otthonában fürdőszobával ellátott vendégszoba állt ren-
delkezésére. Náluk mindenki jól érezte magát, mert mind fesztelenül azt
tehattük, ami éppen kedvünkre volt. Móricz Zsigmond nyugodtan írogat-
tott jegyzetkönyvecskéjébe.

— Mit jegyzett fel? — kérdeztem.

— Egy párbeszédet.

— Színdarab?

— Igen. A színpad nagyon fontos; egyetlen estén egyszerre többszáz
olvasóhoz szólhat az író. A könyv sokkal nehezebben jut el hozzájuk.

Ekkor egy fiatal író lépett hozzá:

— Irigyellek Zsiga bátyám — mondta.

— Mit irigyelsz?

— Te mindig azt teszed, ami neked fontos!

— Ha kedved van, jegyezzess te is, ezért Fenyőéknél nem fognak rád
megharagudni.

— Mégsem merem megtenni.

— Akkor benned valami rejtett züllöttség van.

— Miért gondolod?

— Mert félsz tőlünk. Jegyezgetni könnyebb, mint beszélni, nekem biz-
tosan könnyebb.

A fiatal író nem tudott felelni, és zavarában továbbállt. Móricz Zsig-
mond mosolyogva tekintett rám, észrevette, hogy minden szavát felfog-
gom, megértem és megtartom.

Rellának köszönhettem Gellért Oszkárék barátságát is. Gellért dip-
lomata hűvössége a Korona kávéházban Osvát Ernő szomszédságában köz-
ismert volt. A segíteni kész embert Rella szalonjában ismertem meg. Itt
Gellért az élettől kapott sérelmeit magába fojtotta, de az élettől kapott
élményeit és örömeit megosztotta velük. Rella szalonjában azt a Gellért
Oszkárt fedeztem fel, aki nemcsak szigorúan bíráló tekintettel szerkeszti
a *Nyugatot*, de ugyanolyan szívügye a fiatal tehetségek előreségítése is.

— Igazad van Oszkár — mondta Schöpflin. — Ha nem vadásznánk
tehetséges írókra, elszaporodnának a tehetségtelenek, mert a tehetségesek
mindig szerények, a tehetségtelenek pedig tolakodók.

Fenyő Miksát ritkábban láttuk Rella barátai között. Házigazda csak
akkor lett belőle, ha az ebédlőben elfoglalta helyét a hosszú asztal végén.
Mikor engem barátságukba fogadtak, Fenyőt a gyáripar már ellopta az
irodalomtól, s úgy ült közöttünk, mintha az idegeit pihentetné. Csak ak-
kor lobbant fel, ha nagy magyar író jött szóba. Ilyenkor megcsodálhat-
tuk szellemmel telített tudását és hozzáértését. Síkos elme volt: könnyen
elcsúszott és orrára bukott, aki vitába mert vele szállni. És jelentékeny
volt. Pedig külsejével keveset mutatott. De szemei szikrát szórtak és vál-
tozó arckifejezése sokfelé tekintő, nagyeszű, nagyszívű emberre vallott.
Bár a „GYOSZ” elvonta az irodalomtól, mégis neki köszönhattük a
Nyugatot: kevés előfizető lévén, a gazdag gyárosoktól ő gyűjtötte össze a
hiányt. Mi fiatalok tudtuk, hogy Fenyő segítsége nélkül nem fűzhettük
volna törekvéseink láncszemeit a már beérkezettek fűzérébe. Azt is tud-
tuk, hogy bár ő maga hallgat róla, még mindig egy-egy nagy írónk ké-

nyes ügyének orvosa. S mert irigység nélkül élvezte az életet, fiús hun-
cutságot őrzött öregedő arca.

Nagy műveltségét Schöpflin így jellemezte: Ha Miksával beszélgetek,
mögötte érzem óriási könyvtárát és tudom, hogy a sokezer könyv közül
egy sem érintetlen.

A magyar irodalom iránti szerelmét pedig így jellemezte Schöpflin:
— Nagy érdeme Miksának, hogy ismeri az európai irodalmat, de még
nagyobb, hogy ebben az irodalomban a magyart becsüli legtöbbször.

A magyar szellemi élet, melyről akkoriban a világ még nagyon ke-
veset tudott, Fenyő Miksa lelkességében a világ centrumának látszott. Mi-
rajtunk, akkori fiatalokon mulatott:

— Érdekes, — mondotta — milyen szenvedélyes vitákat csapnak ma-
guk egy-egy új versről, vagy elbeszélésről. Ilyenek lettünk volna mi is?
Lehet, hogy kezdek öregedni.

Dehogy öregedett! Egyszer Kosztolányi és Karinthy az ebédlőasztal-
nál némi kicsinyléssel beszélt Móricz Zsigmond műveiről, Fenyő az asztal
végén felugrott a helyéről és hadonászva kiabált:

— Móricz a legnagyobb magyar elbeszélő és ha műveit jól fordítá-
nák, első helyen állna a világ elbeszélői között!

Karinthy erre azt mondta:

— Igaz, de azért van salak a művészetében.

Kosztolányi pedig így vélekedett:

— Móriczknak pompás alakjai vannak, de a stílusa mindig pongyola.

Fenyő megint felugrott:

— Hogy lehet egy óriást bírálni! Móricz nem bibelődik stílussal, ha-
nem embereket teremt! Minden alakja életteljes, ahány arcot mutat, annyi
jellegzetességet rögtönöz; sokszor olvasása közben úgy érzem, mintha nem
olvasnék, hanem magam is besodródnék a történetébe.

Emlékezéseimet rendezgetve, előttem áll Rella szalonjában Kosztolá-
nyai, elegánsan, finoman, mint verseinek és ragyogó prózáinak tökéletes
képmása. Nagyra nőtt, gondosan öltöztetett gyermeket juttatott eszünk-
be. De hogy valóban gyermek lett volna, arra többször rácaféolt. Mert egy
kis játék mindig éledt Kosztolányi közelében, és ez szépen símult artisz-
tikus lényéhez, de a szája körül a finom kis ironikus mosoly nagyon is
felőltről árulkodott.

1926 januárjában a Verbőczy gimnáziumnak a Budai Vigadóban tar-
tott ünnepélyén találkoztam Kosztolányival először.

— Jőjjön Szefi, keressük meg Ádám fiamat — szölt, s miután rá-
akadtunk a kedves, szemérmes tekintetű, barna fiúcskára, Kosztolányi a
süteményekkel terhelt pult elé vitte, s míg a tányért, melyet a kezébe
adott, telerakta, így biztatta:

— Látod, ez finom mogyorótorta, tegyük melléje egy puncsszeletet!
Nézd, mennyi tejszínhab! Ezt az indiánert is odatesszük, no és ez a csoko-
ládészelet se maradjon el!

Mondott egyebet is, s bár nem volt benne semmi különös, minden-
nap szavai máris írói stílusát idézték, melyben mindig elbűvölt a szavak-
kal játszó szépség. Aztán leültünk egy asztalka elé, hármasban, s mialatt
a kislány szemérmes zavarral fogyasztotta előtünk a süteményeket, Kosztolá-
nyai az asztalra könyökölve hozzám fordult:

— Nézze meg ezeket a berkenye szemeket, ezt a szerény ügyetlensé-
get. Mennyire magyar ez a gyermek! Mindig fáj, ha ránézek. Tudom,
hogy remek ember lesz belőle, de az élet éppen az ilyenekkel kegyetlen.

Megértettem Kosztolányit. Éreztem szavainak igazságát. S mégis, mikor órák múlva egyedül voltam szobámban, úgy éreztem, egy szép és felejthetetlen játéknak voltam részese.

Később megint elcsíptem egy kis játékot. A Pauler utcában Kosztolányi Dezső kiflit etetett egy kerítésen belül álló kutyával. Távolból néztem, azt hittem, nem vett észre. Az utcán egyre több néző csoportosult, de Kosztolányi ezekről sem vett tudomást. Nyugodtan játszott és beszélgetett a kutyával. Mikor elfogyott a kifli, intett a kutyának, aztán ellépett a kerítéstől, de két lépés után megfordult és páratlan könnyed, finom mosollyal kalapot lendített felém. Tehát tudott rólunk, nekünk játszott. De akár írásainak tökéletes stílusa, játékai is elvarázsoltak.

Kosztolányinak épp az ellentéte volt Karinthy. Ő mindig a közönyös embert mutatta. Temetéseken is világos ruhában láttam, de Rellánál olyan gyűrötten jelent meg, mintha a dolgozószobájából ugrott volna át. A teljes szürkéséget mutatta. S most emlékezve, mégis felvetem magamban a kérdést: vajon az ember valóban az, mint aminek látszik? Karinthy hétköznapiassága nem csupán búvóhely volt, hogy ne lássuk, mi fáj mögötte? Az a gyermek, akit Kosztolányi magatartása felfokozottan mutatott, nem Karinthyban rejtőzött-e árvaságát titkolva? Egy *Nyugat* összejövetel után egymás mellett vártuk a villamost, Karinthy állandóan rágcsált.

— Mit eszik — kérdeztem. Válasz nélkül a kabát zsebébe nyúlt és egy marék amerikai mogyorót tartott elém:

— Egyék maga is — mondta.

Egyszerre egy didergő gyermeket pillantottam meg arcában.

Néhány hónappal később a Belvárosi Kávéház ablakában láttam. Vónásai szomorúak voltak, a látás és tudat gyötrelmétől terhesek. Most nem álcázta magát közönnyel, arca drámai volt. Megtudtam, hogy pár hét múlva agydaganatával Svédországba utazott Olivecronához. Talán ezért dobta félre a közöny maszkját, és koponyáján, mely olyan volt, mintha kőhegyből metszették volna ki, ott a Belvárosi ablakában megjelent a reménytelen emberi szomorúság.

Ha nagy esemény történt, a Derék utcai villában ünnepet rögtönöztek. Így MórícZ Zsigmond *Űri-muri* szindarabjának bemutatója után. Sokan voltunk meghíva és a gazdag vacsorát a borok után pezsgő követte. Jó éjfél után kissé becsipve búcsúztunk Fenyőéktől. Csak MórícZ Zsigmond maradt józan, ő alig ivott, és akkor is figyelt és jegyeztetett, amikor lefelé mentünk a Naphegyről és lépten-nyomon megálltunk, hogy eldaloljuk: — „Élet-élet, betyár élet, ez aztán az élet!” Hamarosan megtudtuk, hogy dalolásunkért a naphegyi villatulajdonosok feljelentették Fenyőéket.

— Fizetnem kellett valamit — mondta Fenyő, — de szívesen tettem! Zsiga egészségére ittunk valamennyien!

Ez az éjszaka számomra is több lett, mint mulatás. Én sem ittam, én is figyeltem. És kora reggel egy új novellát írtam. Röviddel ezután, hogy ez az elbeszélésem megjelent a *Nyugatban*, Gellért Oszkár azt mondta:

— Levelet kaptunk Ignótustól, dicséri a novelláját és magát különösen a figyelmünkbe ajánlotta.

Akkor még nem találkoztam Ignótussal, de hamarosan sor került rá. Fenyő Miksa ötven éves születésnapját ünnepeltük a Hungária különtermében és erre az alkalomra megérkezett Bécsből Ignótus. Mi akkori fiatalok a hosszú asztal legvégén hallgattuk a múltra emlékező írók és szerkesztők pohárköszöntőit. Különösen nagy lett az izgalom, amikor felállt Osvát Ernő, kigyulladt gyönyörű szeme, és a *Nyugat* lelkes kezdetére em-

lékezett. Visszafiatalodtak egyszerre mind az öregek. Felkelt helyéről Móricz Zsigmond, és poharát ő is a múlt szép napjaira üritette. Vacsora végeztével ismertetett össze Fenyő Miksa Ignotussal. Egy apró, igen finom ember csókolta meg a kezemet:

— Mindig örömmel olvasom írásait — mondta.

Éreztem, hogy barátom lett. Első novellás köteteim megjelenése után tőle kaptam Bécsből a legmelegebb elismerő levelet.

De nemcsak szórakozni és ünnepelni jöttek össze a Derék utcai villában: az irodalom oszloptartói felsorakoztak akkor is, ha szeretett épületüket megrengette valami. Osvát Ernő váratlan, tragikus halála egyszerre kétségessé tette, élhet-e tovább a *Nyugat*? Fenyő Miksa lelkes okosága és a vele szövetkezett írók lelkiismerete kellett, hogy ezt a bátor hangot a magyar életben tovább fenn tudják tartani. A Derék utcai villában vállalták el a folyóirat szerkesztését Babits Mihály és Móricz Zsigmond.

A számomra feledhetetlen és csak szép emléket nyújtó barátság 1933 szeptemberében hirtelen lezárult. Akkor szállítottam gyors és fárasztó munka után *Szegény ember* című regényemet a Révai kiadóhoz és egyszerre nagyon vágyódtam Fenyő Miksáné után. Telefonáltam:

— Gyere el hozzám délután!

— Rettenetes fejfájásaim vannak. Miksa azt tanácsolja, utazzam el; lehet, hogy jövő héten Párizsba megyek, de addig még okvetlenül felkereslek — felelte Rella.

Pár nap múlva Gellért Oszkár hívott telefonhoz és remegő hangon közölte:

— Rellát agytrombózissal szanatóriumba szállították.

Nem sokkal utána a haláláról kaptam hírt.

Rellával szépség, dallam, jóság, barátság távozott el, és oly váratlanul, hogy nem tudtuk elhinni. A Farkasréti temetőben ott álltunk ravatala körül mind, akik nem is olyan régen együtt voltunk a Derék utcai villában. Meleg őszi nap volt. A szellő megmozdította a fák elgyengült leveleit, zaj nélkül röpdöstek és megaranyozták a levegőt. A kora őszi tisztaságában, az égbolt szépségében Rella okos, szép szemét véltük látni.

ÉNEKEK ÉNEKE

*Hol voltál eddig lelkem szépe
hol legelt merre nyájad
mért kellett kendőm összetépvé
járnom éten utánad*

*bármerre tértem nem te voltál
más pásztor csalt magához
mezítlén lábam véres volt már
szoknyám szegélye sáros*

*tízezer éve vártam vártál
hogy végre rád találok
tízezer éve vártál vártam
hogy belém süsd vonásod*

*de mondd nekem csak mondd ne titkold
mondd merre jár a nyájad
ne halljam azt hogy tegnap itt volt
ne járjak így utánad*

*ha messzimég ha itthagysz engem
halálom ügyis ez lesz
maradjunk együtt még mi ketten
szoríts még tudsz szivedhez.*

Gerlei József

A sereg, bármily sietősen is hatolt be a síkságra, visszamaradt; a Duna és a Tisza hegyes szögében zörögtek még az ingoványokon átvezető hidak deszkáin az ágyúk, miközben a könnyűlovas ezredek a gyalogság és tüzérség nehézkes derékhadától elszakadva szilárdabb talajon rúgtattak a meszszeségbe. Am tőlük is hamar elvált az a csoport, amely a szanaszét száguldozó felderítőkön kívül a Tisza felé hömpölygő seregek szinte zabolátlanul lovagló élcsapatát alkotta. A sárgaréz gombos, kávészínű kabátot viselő ifjú hadvezér mellett lovagolt az a pasa, akit egy őrjárat fogott el; a tolmácsok és Starhemberg Guido meg Heister Sigbert tábornokok lépést akartak tartani; Heister sötét fegyverzetben a szuszogva erőlködő lován, Starhemberg színleg könnyedén hajolva előre nyergében, hogy a röptében váltott szavakat felfogják. A pasa lováról, amely tajtékzott még a hiábavaló menekülésétől a síkságon, Eugen herceg szürkéjére repült át a hab. Se ideje, se helye nincs most a titkolózásnak, kiáltotta a herceg; de a török, akinek drágaköves övéről üres fegyverszűj csüngött le, komoran meredt lova sörényére; azután keresett szavakkal és képekkel kezdte dicsőíteni a kereszténység nagy hadvezérét; a herceg azonban pisztolyát rászegezve szakította félbe, Heister pedig a fogoly háta mögött kihúzta hüvelyéből a kardját, és megvillogtatta a tar koponya fölött. Erre a török, szerencsétlenségét és az olyan ember sorsát panaszolgatván, aki kénytelen saját urát elárulni, megvallotta, hogy a szultán letett tervéről: nem vonul be Szegedre, nem ott sáncolja el magát; már itt a közelben, Zentánál átkel a folyón, és onnan indul tovább, talán Temesvárnak. Aztán kiderült, hogy az átkelés már meg is kezdődött, sőt a török seregek igen tekintélyes része került eddig a Tiszán túlra; az ellenség hadereje tehát ebben a pillanatban megoszlott: aki rátámad, annak többé nem kell nyomasztó túlsúlytól tartania, hanem csak egy szétzilált, legjobb erőitől és fegyvereitől megfosztott sereggel van dolga.

Ez a gondolat cikázott át az ifjú hadvezér agyán, amint sarkantyúját lova vékonyába döfte és e heves mozdulattal elválva a csoporttól, előrenyargalt; az úton döglődő bivalyok hevertek, és az ellenség által betemetett kút közelében egy végét járó teve kígyófejét mégegyszer ernyedten fölemelte és aztán a porba ejtette; elszóródott, hasadt zsákokból rizszemek peregtek; egy kocsioszlop, amelynek vezérfogata a homokba süppedt, elhagyatva állt a síkságon. A folyó sodra, aminek a lovasok most nekivágtattak, északról délnek nyilegyenesen csillant a rónaság párás fényében; az aszott fű között ott izzott még az ellenség támasztotta üszkös tűz; aztán a folyóparton egy füstoszlop türemlett fel kínlódva a fülledt meleg fajtogatásában, és lassan gomolygó, kormos pásztákkal terjengett hol erre, hol arra. Ott szorult össze a török had tömkelege, mint valami óriási légyraj a dögszagra; a folyam medre fölött híd feszült és efelé nyomakodott a nyüzsgő sereg, aztán onnan ömlött szét lassan szivárogvá a túlparton, de az innenső had sokkalta nagyobb volt, és nem is igen akarózott fogyatkoznia. A közelebb léptetők most észrevették, hogy a megtorlott tömeget egy előreszökő bástyákkal megrakott földhányás osztja ketté: a hídtól jóval lejjebb indult ki, ahol a folyó mélyen vágódott be partjai közé, s hatalmas félkörívben magasán a híd fölött, Zenta kiégett romjainak közelében ért véget, ahol a Tisza laposan szétterülve hömpölygött a homokon. Középpütt azonban, éppen a hadsereg menetirányában a földbástya még nem

zárult be, ott lovascsapatok rajzottak ki és be, a várakozás türelmetlenségében szélesen szétömölve a síkságon, majd visszaáradva egy második védőfal felé, amely a hídfőt magát fogta körül, és még az elsónél is erősebbnek látszott. Ez a bástyafal részint cölöpsorból és árkokból, részben pedig messzire kiugró szekértáborból állott, és vaskapocsként ölelte körül a híd feljáróját; a belső térségből egy előbbi hadjáratból származó császári élelmezési raktár most szétrombolt csupasz falai meredtek föl.

Ott, egy sátorponyvából vont udvaron fénylett a nagyvezir sátra s minden oldaláról katonák, lovasok és kocsik fogták körül, amint a hajóhíd felé görögtek, de mindig újabb akadályba ütközve, maguktól visszatorlódtak, miközben más seregűtömbök túlzabált hernyók lustaságával küsztek át a folyó fölött az új táborhely felé, amely Zenta romjaival szemben a hatalmas, tarka szultánsátor körövezetében legyezőként terjedt szét. A két bástya között az egész földgyűrűt egymásba hullámzó csapattestek töltötték ki; a folyam közelében, a sarkokban még álltak a gyalogosok sötét, kekek sátrai, míg a szekeresek már azzal próbálkoztak, hogy a magukkal hurcolt marhacsordák közül néhányat a folyóba tereljenek és úgy juttassák át a túlpartra; ám az állatok elsodródtak a híd felé, amelyet megremegtetett az összetorlódott testek súlya, úgyhogy mind a két parton izgagott lovasok száguldoztak fel és alá, sőt még pisztolyaikat is rásütötték a marhahajcsárokra, amíg azok csordáikkal hátrálni nem kezdtek. Időközben a lovasok hosszú, vékony lándzsáikkal hajigálózva, ruháik ríktó tarkaságában úgy villantak föl imitt-amott, mint a jánosbogárkák; olykor szanaszét rajzottak, olykor pedig értelmetlen sípjelekre összeröföntek, hogy aztán közönyösen szóródjanak szét a sánckoszorú körül.

A nap már régen túlhaladt delelőjén, az ifjú hadvezér pedig, aki ajzotta, szótlanul, éles szemmel fürkészte át a táborn, föltekintett: talán hat órányi idő maradhatott a nappalból, s a csatára sem több kettőnél. Tarsolyában őrizte még az udvari haditanács legutóbbi leiratát, s ez céltudatos kezdeményezésre, de egyúttal óvatosságra utasította: Bécsben kockázat nélkül szerettek volna győzni; de a herceg előtt fölötölt a császár komoly arca is, amelyből többet olvashatott ki, mint a tanácsnokok aggályoskodásaiból: gyötörő gondot a birodalomért és annak tekintélyéért, a kimerült tartományokból még egyszer kicsikart haderőért.

És most ez a delelőjéről lomha-tétován az est páráiba aláhanyatló nap mégis első csatájának napja volt, a döntés napja; érezte, hogy ez az óra sohase térhet vissza, és ha kényszerűségből elmulasztja, sajátmaga előtt látszanék legyőzöttek; holtbiztosan tudta, hogy önmagát veri le, ha nem verekszik meg; és hogy ez az éjszaka, ha tétlenül és kockázat nélkül hagyná leszállani, miként azt a megfontolás tanácsolja, a legrosszabb éj lesz, amit valaha is megérhet. Leért a folyóhoz és látta, hogy ideát már nem nyílik többé tér sem néki, sem az életének, bármily kegyelmesen bánt is vele sorsa eddig az óráig; tere már csak odaát volt, a túlsó parton, ahová az ellenség hídja vezet. „Rajtuk kell ütnünk”, mondta visszafordulva, és senki sem szólt ellene; így hát mindannyian visszakanyarodtak, és átadták foglyukat a közelgő lovasoknak, akiket azzal a paranccsal küldtek hátra a sereghez, hogy erőltetett menetben zárkózzék fel hozzájuk. Mielőtt még az armádia látókörébe értek volna, olyan helyre találtak, amely alkalmasnak látszott a fölvonulásra; a talaj szilárd volt, és a fűcsomók gyökereig kiégett, széles földszáv láttára egy pillanat alatt kialakult a tábornagy szeme előtt a csatarend képe: Heister jobbra, Starhemberg a balszárnyon a gyalogsággal és a tüzéséggel, mögöttük a második harc vonal, amely a szárnyaknál szorosán összezárkózik

az elsővel. És lelki szemei előtt máris gördülni kezdett ez a vasfegyelemmel összefogott csatarend a bástyákkal védett ellenséges tábor félköre felé, ott pedig az összes fegyvernemek csapatai dühödt riadalomban kavarnak egymásba, és látta, hogyan görnyed, hullámszik és zárul össze parttól partig ez a bástyafalakkal párhuzamos arcvonala, hogyan rohanja le a védelmet, s hengergeti az egész roppant embergomolyagot a folyam meg a híd felé, ahová az ágyúk tüze irányul.

Ekkor vonultak föl a könnyű magyar lovasok, majd rázkódni kezdett a föld a dragonyosoktól; a zász segédcapatok és a birodalmiak már első könnyű útegeikkel álltak hadirendbe, az egyre véresebb nap azonban gyorsan hanyatlott.

Mi lenne, ha hirtelen kitörnének táborukból, csak néhány ezrednyi azokból a lovasokból, akik pusztán az evilági halált kívánják, és éppen ezért tudnak győzni e világ pusztá csatatersein? Ellenállhatatlanul szétzúznák a megszilárdulni készülő rendet, a sereg maradékát pedig laza felvonulása közben vernék meg, és zilált hordaként kergetnék tova a síkságon? A török tábor síp- meg dob-jelei mind szilajabbak lettek. A herceg messze kilovagolt az első megfigyelő állomáshoz, és látta, mint torlódik egymásra az áradat a hídon, és csapódik aztán vissza, hogyan törnek elő a szultán sátorvárosából lovasalakulatok a híd felé, s türemlenek össze elől, a belső bástyafalnál az ezredek. Ez volt a legfőfelmeterebb pillanat. De Eugen visszavágtatott a felfejlődő csatasorokhoz; a gyalogság és az útegek elosztását nem találta megfelelőnek; nyugodt hangon rendelte el átcsoportosításukat, majd ismét megállt a derékhadnál, végigpillantva az első arcvonalon, amelyben még hullámszott a mozgolódás, mert sokan, akiknek sorban-glédában kellett volna állniok, lélekszakadva érkeztek; a hadvezér látta, hogy nőnek az árnyak és hogy hanyatlík szürkületbe az első csatájára rendeltetett őszi nap fénye; tudta, hogy háta mögött egyre inkább tornyosodik a veszély, és bármely pillanatban rázúdulhat tompa dobpergéssel és sivító üvöltésekkel, amelyek életet és halált szentelnek az idegen Istennek. De nem árult el egy csöpp aggodalmat sem; némán, jelenlétté, figyelő tekintetté sűrűsödve, gyakran csak szemének egy-egy villanásával irányítva és parancsolva állt, elsőként a harcban: olyan belső harcban, amelybe nem vethetett belé mást, csak lelkének acélos erejét.

Még egyszer végiglovagolt a legnehezebb feladatra kijelölt balszárny hosszában: kis, hitvány alak, hatalmas lovon, inkább szerzeteshez, mint hadvezérhez illő ruhában; akik látták, elmosolyodtak, és röpdöstek utána azok a tréfás szavak, amelyek sokszor a halál árnyékában sikerülnek a legcsípősebbre; mintha lovasított törpe lett volna, vagy tán démon is, aki-ben alvilági erők élnek; de csak azok ítélték meg így, akik látták Belgrád alatt, amint karddal a szájában jutott fel a falra. Amikor visszafordult, sötétvörös napfény borította arcát: a teljesen idegenszerű vonásokat, amelyek inkább nőhöz, mintsem férfhoz illettek volna, és mégsem tűrtek el többé semmiféle hasonlatot, ha egyszer az örvénylő tűzű szempár felvillant.

Az egyik szárnyról három dragonyos-ezredet rendelt magához és az élükre állt, hogy az ellenséget a táborhely előtt kényszerítse harcra, aztán a megfutók nyomában maga is betörhessen a sáncok mögé, mert ezek mély árkok mögött magaslottak és ágyúkkal voltak megrakva. Mikor azonban a lovascsapat nagy hullámban az ellenségre rontott, az árkok előtt össze-vont török ezredek kétfelé futamodtak, miközben a sáncok tetejéről az útegek és rögtön utánuk a muskétások tüzelése viharzott feléjük, úgy-hogy a támadás meghiúsult és a herceg visszavonulást parancsolt. Ő maga

azonban még kitartott egy lapos magaslaton, míg a dragonyosok hátra szí-
várogtak, és az ellenséget figyelte; a szoros táborbejáraton a tolongás miatt
csak a menekülők egy része tudott átjutni; a többiek megfordultak és a
sáncok baloldalán iramodtak a folyam felé, mintha belé akarnák vetni
magukat, hogy úszva ériék el a túlpartot; hirtelen azonban közvetle-
nül a folyónál, ahol a bástyafal végetért, jobbra fordultak és hosszú sorban
levagoltak be a táborba, sőt beljebb, a hídfőig és a vezir sátoráig; ott tehát
a folyó és a part között kellett egy elsáncolatlan homokpadnak is lennie,
ami nyílt bejáratul szolgált a táborba. A herceg sebtiben vágta visszafelé,
és most a csatasor előrenyomult a török ágyúk egyre örvöngőbb tüzelése
közben a táborbejárat felé; mikor pedig a töméntelen tarka zászlócskával
megrakott bástyákról a muskétások golyói is záporozni kezdtek a felvo-
nulókra, a herceg meggömböcött és széjjelebb vonta a csatasort, amíg Heis-
ter a jobbszárnyon ki nem jutott a meredek partig, hogy aztán Starhem-
berg is hatalmas kanyarral elérje a bástya és Zenta égett falai között a se-
kély partot.

A tábor köré fonódó eleven vasgyűrű villámló, robajló tűzkörre ala-
kult át, egyre szűkebb és szűkebb lett, mintha lövéseinek és lovasainak
nyüzsgésével akarná összesajtolni az egész bástyasort, hogy aztán a fo-
lyamba vesse. Mikor azonban ez a gyűrű nekiütközött a bástyáknak, és
be akart hatolni a nyitott résen, a védők tomboló harci dühe megtorpan-
totta. Mert ahogy a támadó tudta, hogy csak élete és dicsősége vesztével
mondhat le a másik partra való átkelésről, ugyanúgy tudták a sánc mö-
göttiek is, hogy sohasem juthatnak át a Tiszán, hacsak győzelmük árán
nem. A császáriak gránátjai már csúszós ívben szöktek a tábor fölé, hogy
jobbról-balról a magasan felcsapó vízbe loccsanjanak a hajóhid mellett,
amit pedig egyetlen lövedékkel telibe találhattak volna. Eközben a nagy-
vezír arra buzdította sátrában a pasákat, hogy érdemeljék ki a Halál Ko-
ronáját: így aztán a török vezérek ott álltak janicsárjaikkal fedezék nél-
kül a bástyák tetején, szabályukat lódítva és lecsapva a sárgászöld, há-
romszögletű zászlók alatt, amelyeken egymást keresztező kardpengék
képe villódzott, míg a támadók a mély árkokat töltették be halottakkal.

A résen behatolni akaró lovasezredek éppúgy elakadtak, mint előbb
az ellenség, amikor menekülni akart, s ezalatt a szpáhik, akiknek egy ré-
sét a szultán végülis átküldte a hídon, örvöngő üvöltéssel rontottak rá-
juk, a dobokat nemcsak a táborban döngöztetve és dübörögtetve, hanem a
másik parton is, a nehéz, hengeres török ágyúk lövedékei pedig már a
császáriak második harcvonalaiban zúdultak le. Ekkor azonban a herceg
parancsára a balszárnyra rendelt könnyű üteg belőtte, és néhány perc
alatt tisztára sópörte a bástya meg a folyam közötti homokpadot úgy-
hogy a dragonyosok és nyomukban a gyalogosok, az ellenség hátában ke-
rülve meg a bástyákat, előretörhettek a híd felé. Ugyanolyan pusztítási
láz fogta el őket is, mint a török csapatokat, csak arra szomjaztak, hogy
az ellenséget a hídtól elvágják, és utolsó szálig kiirtsák. A vakrémület
még a halálnál is sebesebben járta át a védőket, és hozzásegített az első
védőbástyasor kiürüléséhez; így ide fel lehetett kapaszkodni, mihelyst
elegendő halott feküdt az árkokban; a táborhely összevisszaságán át — hi-
szen még kötelek voltak ott kihúzva, fogatok meg elhagyott ágyúk ár-
válnokdát szerteszét — csatornáknak és tűzhelyvermekbe bukva s újra
feltápáskodva, ha közben az utánuk özönlők bakancsai és patái nem gá-
zolták le őket, a császáriak nekirugaszkodtak a szekerekből összerótt
akadálynak és a második bástyafalnak, ám ez még az ő győzelmi lendü-
letüknek is ellenállt, mert a Proféta parancsa szerint másodsorra és har-

madszorra is ott termett a védősereg a sáncokon és kocsikon, bár a császári lovasok leugráltak lovaikról, és úgy tüzeltek meg rohamoztak, mint a gyalogság. A csata közepén, a mindenkitől középpontnak érzett helyen, a legnagyobb golyózáporban maga a herceg ragadott magával egy regimentet a szekértábor ellen; ekkor a védők elhajították hosszú muskétáikat, és görbe szablyáikat ragadták kézbe, a nagyvezír öt-lófarkas zászlaja is feltűnt az egyik bástyafoknál és mellettük a magas, sötétszakállú férfi, nyakában a Török Birodalom pecsétjével.

Az ijedelem azonban éppúgy megbénította a muzulmánokat, mint az előbb; parancsnoka mellett az egyik katona kardot rántott, és úgy suhintott a pasa fejére, hogy a nehéz, pompás ruhájú test elzuhant és fekve maradt egy kocsirúd fölött; a lázadás futótűzként terjedt el minden irányban. A balszárny előcsapata ekkorra már elérhetett a homokpadon át a hídfőig; a fegyver az ellenség hátába fűrődött. Ordítózva ugráltak le a janicsárok a bástyákról, és levágtak minden parancsnokot, aki futásukban akadályozni akarta őket; palánkok és hullák fölött, küllőkbe meg kerekékbe tiporva kúsztak nyomukba a császáriak; a harcnak végeszakadt; akik a támadók és az élelmezési raktár falai meg egy második elhagyott kocsisor és a folyó közé rekedtek, örvöngő félelmükben a kocsikat egymásradöntve, egymásnak esve nyomakodtak a hídfő felé; ott vadul ropogett a fegyverek tüze, s így újra meghátráltak; egy pasa földre vetette magát, s haját és szakállát tépve hagyta, hogy halálra tapossák; minden parancstevőt üldöztek és megöltek, s már csak az ezernyi halottól hemzsező folyó nyújthatott szabadulást, vagy legalább kevésbé rémületes véget.

A győztesek belévetették magukat a forgatagba s nem maradt bennük más, csak a gyűlölet s a mindent elpusztítás gyönyöre; hiába mutatták fel a pasák gyönggyel és drágakövel telt erszényüket, hiába igyekeztek béna nyelvvvel szaporítani a számokat, váltságdíjuk összegét, s ígérni bármit is, ha kell: a falak, a bástyák és a folyó között csak a vérszomj kéje tombolt. Elszabadultak az állatok is, lovak, bivalyok, tevék, miután a síkságon végighurcolták és vonszolták a lomha hadsereg irtózatossá terheit, most száguldozni kezdtek az okatlanul menekülő és gyilkoló emberek közt és a halottak fölött, akiknek számára a világ fénye minden erő példátlan elszabadulása és egymásbakavarodása közben aludt ki.

Végül is a támadás hulláma megtisztította a térséget, a megverteket, urakat és szolgálkat a tajtékozó állatokkal együtt a császáriaktól elfoglalt hid mindkét oldalán a folyó árájába söpörve, ahol most ezernyi végtaggal küzdő mammuttest élethalálharca kezdődött; miközben a hidról és a partokról muskéták golyói záporoztak, vörösre vált a víz, úszó és sebben vonagló állatok csapódtak a pontonhajókhoz és ott megtorlódtak; szpáhik, janicsárok próbáltak minden remény nélkül megkapaszkodni, mert ellenségeik nem túrtek meg emberi kezet a pallókon, úgyhogy végül a híd mellett egy másik híd ágyazódott a folyóba halott testekből, s ez biztosan a másik partra vezetett. A szultán odaát hangos jajongás közben nézte végig serege pusztulását, mikor azonban a nap éppen lebukóban volt, testőrségével lóra pattant, hogy az üres sátortáborból keletnek, Temesvárra váglasson; és mint ő, a másik is látta a vörös, lebukó napot Zentánál: a győző, aki a vérből és iszonyatból torkig lakozó hadseregtől eltávolodva Vaudemont hercegének azt a föladatot szabta, hogy Bécsbe lovagolva jelentse a győzelmet a császárnak.

Vaudemont elvágtatott a szétdőlt sáncfalon át: Eugen szempillantásnyira utánanézett: ez az ember fogja egy eddig alig ismeretes név dicsőségét elhíresztelni a fővárosban, a birodalomban, talán egész Európában. A vöröslő fény utolsó sugarait vetítette a lovasra, hogy aztán elhaljon a sötétlő párázatban; mikor pedig a zsákmányra éhes katonák át akartak hatolni a hídon, a herceg szigorú őrséget állított útjukba, és megfúvatta a trombitajeleket, amelyek az öldöklés és rablás befejezését jelentették.

Az éj hamar rájuk szakadt, alig maradt rá idő, hogy a csapatokat a sáncok közül kivezényeljék és a partokon letáboroztassák: Eugen még egyszer körüllovagolta a tábort, és a hid őrségét szólította; azon a helyen, ahol a folyam árja a holttestek fölött a pontonhajóknak ütközött, megállt, várakozott, átnézett a szemközti part sötétlő mélyébe: a földre, ahol még soha nem járt. Mikor sátrába visszatért, egyik tisztje a legkülönlegesebb zsákmánnyal fogadta: a nagyvezír nehéz drágakövekkel kirakott pecsétjével, amit levettek a halotról.

Az ifjú hadvezér egyedül volt a gyertyafényben és megmérte a hatalom jelképét a tenyerén; valami felcsillant belőle és végigsuhant a sátorlapon; és csak most nyerte el a majdnem példátlan győzelem a maga igazi jelentőségét: mert úgy látszott, hatalmat ad még a Török Birodalom fölött is. Európa hitével együtt megint az utolsó órában menekült meg; de ennek a dicsőségnek nem szabad egyik napról a másikra elszálló mámornak lennie; az összes török háborúk végét kell jelentenie, a birodalomnak túl kell érnie Temesváron és Belgrádon, és biztosítania kell határait örökre Kelet felé. Mi lehetne a tettek tette? Csak az a döntés lehet érvényes, amely új fordulatot ad és szélesebb játszótérrel a történelemnek.

Míg azonban a győztes illetéknéppen mérlegelte a hatalmat, amelyet már a markában érzett, elszórt esőcseppek kopogását hallotta a sátorponyván, mintha egy másik hatalom jelentkeznék, ami előtt a most kicsikart megsemmisül. Sokáig lassú, egyenletes ütemben vert az eső, azután zuhogni, végül ömleni kezdett, úgyhogy sárgás patakocskák nyílláltak be a cövekek között és tévelyegve keresték útjukat, kintről pedig a kialudt őrüzek mellől szitkozódás és káromlás hallatszott; most aztán megtelhetnek a mocsarak a Duna és a Tisza között és a folyón túl Temesvárra vezető úton, hogy se ágyú, se kocsi, de talán még ló se hatolhasson át rajtuk. Beállott volna mégis az ős? Ez lett volna a tett utolsó napja s már nem marad számára soha több tér, annál a szerencsésen elragadott keskeny földcsíknál, amely ha ma járható, másnapra már elönti az áradat? Hamarosan Belgrád hegyes tornyai alatt is megdagad a Duna, hogy föltöltse ingóványait, elárassza szigeteit, elsodorja tán hidjait is, mint ahogyan holnapra virradóra esetleg nem lehet már átvergődni a mocsarakon keresztülvezető hidakon visszafelé. És Eugen jól tudta, hogy az esti szemléjénél még vígan lobogó őrüzekhez hasonlóan, a hadsereg csataszomja is kialszik majd; a harc reményében követték őt, és mondta, hogy megvívta a csatát, követelők lesznek; mert győzhet-e valaki anélkül, hogy a győzelem jutalmát keresné? És a jutalom? Újra maga elé képzelte a császár fáradt, öreg, görnyedt fejét, és az árkuspapírokra gondolt, amiket a haditanács fog sűrűn teleróni aggályaival és kifogásaival, hogy a pénztárak kimerültek, és többet nem kockáztathatnak. Zsold nélkül pedig a legnagyobb hadvezér sem tarthat hadsereget.

De ez a szenvedély, amely az ármádiát kétszer körülhajszolta a csatatéren, míg végre harmadszorra ütött az óra, hogy lánggra kaphasson a tűz, nem hagyhatja ilyen gyorsan veszendőbe menni a maga jutalmát;

nem most kellene-e, közvetlenül a győzelem után, mielőtt még áttekinthetné, amit végzett, oldott fékkel zúdítani neki a sereget a Tiszán át Temesvárnak, hogy legalább ezt az erősséget bevegyék? Kell-e ehhez több is, mint a hadvezér belső izzása, amelynek át kell terjednie legutolsó katonájára is, hogy legalább még néhány napig ne törődjék a saját életével; kell-e több, ha egyszer ez a hév valódi és kérelmelhetetlen? Miből is élne ez a tömeg, ha nem hadvezérének belső erejéből? De az eső úgy ömlött a sátortetőre, hogy a nedvesség már leszivárgott az asztalra és a tábori ágyra, a gyertya is sercegve küzdött vele; mintha a holtakkal kergetőző folyam zúgása is erősebben áradna feléje odakünről. Mi lenne, ha a katonái ebben az esőben feküdnének Temesvárnál, éjszakáról éjszakára, és a vár sehogyan sem esnék el, minden fűszál megrohadna, a mocsarakból lázas miazmán szállnának föl és a bécsi futár leiratokat és intelmeket hozna, de pénzt nem: mi maradna a zentai győztesből? A herceg már tapasztalta, mint lázadtak fel a katonák legjobb vezérei, a Lotharingiai és a büszke, önféjű Badeni Ögróf ellen; épp így hagynák el őt is: a legnagyobbak sem lehettek biztonságban felőlük, hacsak nem adtak nekik mindennap valamit. Mert egyedül őt, a hadvezért költötte meg a tisztsége, a többit olyan eszközökkel kellett hámba fogni, amelynek éppen adódtak.

Amikor pitymallott, a herceg mindegyik ezredből kiválasztott bizonyos számú katonát; ezekkel és a tábornokokkal kelt át a hídon, amely a megduzzadt folyam árjától és a vízhortda hullák hazzácsapódó terhétől ostromolva féktelenül tépte bilincseit. A túldoldalon a vihar és az eső már kitombolta magát a sátrakon, de a szultáné még rendíthetetlenül állt, tarka házként, kamrácskákkal és termekkel, udvarokkal és folyosókkal; a füstölőkből még szálltak az illatok, a szultán prémes kaftánja és az apró, ámbrával töltött atlaszselyem zsákocskák szanaszót heverték a földön; a legbelső, coboly irhákkal teljesen kipárnázott helyiségben pedig tucatnyi nő bújt össze. A herceg itt, a szultáni sátor fülledtségében még idegenebbnek látszott bajtársai előtt, mint a csatára készülő hadsorok előtt, vagy magában a harc forgatagában, amikor szemé démonian parázslott, és hangja éles és metsző volt. Végigment a sátoron, egyik kísérlőjének egy drágakövekkel kirakott tört, a másiknak egy ékszert adott, mosolygott és meggyőző volt, amikor Heister egy lecsúszott gerezna alatt egy gyöngyfűzért talált és fölkinálta neki: senkit sem tudna vele megajándékozni, mondta, ighát joga sem lehet hozzá. Egy Koránt és néhány apró kötetet azonban, amelyek drága gyöngyhímzésekkel ékített tokukban ecsettel irt lapokat tartalmaztak, magához vett: mégiscsak fájna neki, ha ezeket a kötetkéket széttaposnák, vagy a sárba vesznének; hiszen Hollandiában sem kötnek be szebben könyveket; és közben gondosan kisimitott egy begörbült lapot.

Miután a megtalált pénzesládákat őrizetbe adta, gyorsan elhagyta a sátrat, a szabadsba érve lóra vetette magát és elvágtatott Temesvár felé; de a mocsár kiszáradta útját szegte, és az újult erővel tomboló eső úgy az arcába csapott, hogy a föld és táj is eltűnt előle. Egy ideig állt a szürke, zuhogó áradatban, aztán visszatért a Tiszához. Ott a katonák zsákmányolt dobokat tornyoltak egymásra, lehetett belőlük vagy ötszáz is; az ütegeket és szekereket úgy-ahogy négyzetes sorokba állították, csordákba gyűjtötték a bivalyokat és a tevéket, mert a csata tobzódó zajától a pusztába hajszolódo állatok egyrészt az éhség visszahajtotta a táborba. A herceg sietségre nógatta őket: egy kis idő, és a holtak ismét fölkelnek a győztesek ellen, hogy mérgesebb nyilakkal viseljenek hadat ellenük,

mint amilyenekkel a sáncokról lövöldöztek rájuk. A győzelem tere a holtak mezejévé változott: nem ottfelejtkezésre való hely többé; miután pedig nemhogy lovas, de még pillantás sem hatolhatott az ellenséges föld mélyére, nem maradt más, mint a visszafordulás. A herceg még a zentai tábornban kimerítő jelentést szerkesztett a császárhoz, amelyben egyedül tábornokai, tisztjei, és katonái vitézségének tulajdonította a győzelmet, anélkül, hogy a maga osztályrészéről említést tett volna; csak a nagyvezír pecsétjét tartotta magánál, hogy a megtört, de birtokba nem vett hatalom e jelképét saját maga adhassa ura és parancsolója kezébe.

Sürgős azonban cseppet sem volt neki, hogy dicsőségét megízlelje; lehet, hogy nem akarta elszalasztani az utolsó alkalmat arra, hogy az ellenségnek még ebben az évben árthasson, vagy szíve még nem nyugodott meg a zentai nap ujjongása és lemondása fölött; kicsiny, válogatott csapattal Bosznia felé tört tehát, hogy félelmet plántáljon az ellenséges földre; nyeregben volt minden áldott nap, a magas sziklák-ról a Bosznára letekintő erős várakat hódítgatta, a városkákat lerohanta, fűvel rég benőtt utakat nyitott meg, s végül még a sziklautakon nehézkessé váló, könnyű tűzértségét is visszahagyva, vérbeli lovasként szinte magába falta a háborút. De mégis erősen vizslató szemmel lovagolt, nem maradt titokban előtte híd vagy mező, ahol valamikor is még hadsereg táborozhatna, sem olyan szurdok, ahonnan egyszer szpáhicsapat támadhatna a vonuló hadseregre. Amikor Szarajevó lángbaborult a parancsára és a gazdag város számtalan kupuláját és minaretjét füst gomolyogta be, míg csak meg nem inogtak és be nem omlottak: kocsikat és málhásállatokat rakatott meg egzotikus zsákmánnyal s úgy tért haza, hogy a hozzácsatlakozott keresztények tízezeit vitte magával, egy egész népet, amely megmentőjét dicsőítette benne. Átkísérte a menekülteket a Száván, csapatjainak téli szállást rendelt, aztán a fővárosba sietett.

Minél közelebb jutott hozzá, annál nagyobb lett a városok ujjongása, harangok zúgtak a férfiú üdvözlésére, aki a Kara Musztafa tizennégy év előtti betörésekor elszenvedett gyötrelmeket elhárította; gyermekek, de még felnőttek is tolongtak kocsijához, hogy megcsókolják a ruháját, vagy a kardját, melynek kemény pengéje az országot és a népet megmentette.

A herceg nyájas maradt, amennyire lehetett, elhárította a dicsőítéseket és azon rágódott, hogy nagybátyját és tanítómesterét, a Badeni Örgórfot is így ujjongták körül az iszonyatos szalánkeméni csata után, és most már senki sem gondol rá, bármily kevés év telt is el győzelme óta.

A zentai győztest viharos éljenzéssel fogadta a főváros is, amelynek ünneplő kedvét éppoly kevésbé rontotta le az ősellenség már másfél évszázada meg-megújuló támadása, mint a lepergett évek pestise és éhínsége az ostrom idején.

Mikor azonban a győztes megérkezése másnapján átlépte a Hofburg kapuját, csönd lett. Ott állt előtte az új palotaszárny, amelyet végülis azért csatolt Lipót császár a régihez, hogy — amennyire a császári ház vagyoni helyzete megengedi —, lépést tarthasson a főnemesség egyre pompásabb és nagyravágyóbb építkezéseivel. Magas, hosszan elnyúló, spanyolos komorságú épületszárny volt ez, egyetlen ékessége a súlyos díszkapu. A herceg az előcsarnokok egyikében az örgórfba ütközött, aki büszke tartással, fejedelmi rangjának és hírének teljes pompájába öltözötten jött a belső termek felől; de szeméből már kialudt az a tűz, amit Eugen a Bécszet fölszabadító nagy csaták idején látott lobogni benne; bú és keserűség ásta be magát mélységesen a merészvonású archa. A szalánkeméni

győztes mégis lerázta magáról e pillanatban az árnyakat, a legszívélyesebb üdvözletekkel és jókívánatokkal halmozta el unokaöccsét: már Eugen indulása is mesterre vall; ezt az első csatáját a legtapasztaltabb hadvezér sem vívhatta volna meg jobban, de bizonyára még ezek közül is sokan elmulasztották volna az alkalmat.

Katonái bátorságának köszönhető, ami történt — felelte a herceg, — de még inkább a nagy tanítómesternek, aki bevezette a háború művészetébe; így hát az tulajdonképpen az őrgrof győzelme, és ő bizonyára szerencsésebb véget is talált volna a hadjárathoz, mint az ő boszniai kiterője volt; itt az ideje, hogy a mester visszataláljon győzelmei színterére és rámérje végre az ellenségre a megsemmisítő csapatát, és a császárnak szabad kezet adjon a leszámolásra Franciaországgal.

— A törököktől nincs mit félnünk — felelte az őrgrof — amíg Eugen védelmez bennünket. Ha Magyarországon dicsőséget arathat, ne mulassza el; a betakarítás ideje sokszor nagyon rövid, és egy hosszú életen át kell belőle megélnünk. Legveszettebb ellenségeink nem a határokon leselkednek: itt fészkelnek a Burgban. Csatát ugyan nem tudnak vívni, de rávetik magukat arra a babérra, amit talán mi szereztünk, és mint a hernyók, nem nyugosznak addig, amíg az utolsó levélig szét nem rágták. Legalábbis engem nem állhatnak, túl érdes vagyok nekik; de hát egy fejedelem hagyhatja-e, hogy tanácsosok parancsolgassanak neki? Én a magam akaratából szolgálók, a birodalomért és grófságomért, nem pedig azért, hogy engedelmeskedjem.

— Ön békét kötött Franciaországgal — válaszolta Eugen. — Menynyi időre?

— Ez nem igazi béke, a franciák nem ürítik ki a várakat, a háború tovább folytatódik, továbbra is megrabolnak bennünket. A kérdés csak az, mikor kezdik újra az öldöklést és a gyűjtogatást a Rajna mentén. Ez pedig hamar itt lesz; ki tudja, hogy a spanyol király él-e még. De önnek nincs hazája, Eugen — folytatta az őrgrof. — Amikor lent Nisnél csatáztam, egy futár átverekedte magát hozzám a hírrel, hogy székvárosomat fölégették; ekkor jöttem rá, hogy az én helyem nyugaton van és oda kell visszatérnem, mégha a magyar síkságon a kockázat szabadsága hív is, míg minálunk, a Rajnánál, ahol a birodalmi hadsereg a saját télenységébe fullad, nemcsak a dicsőség, de később talán az erő is napról-napra sorvad, mert áldozatra nem hajlandó senki.

A sötét ajtókon át egy kis házizenekar hangjai szűrődtek át; valami nehéz melódia, amely lassú, szigorú ütemekben titokzatos magasságokba lendült.

— A császár muzsikája — mondta az őrgrof —, ő maga eszeli ki hébe-hóba, ha szűknek érzi birodalmát. Önt szereti, Eugen, kívánjon, amit csak akar, ön ki fog tartani, mégha kiábrándítják is. Mert aki úgy kezdte, mint ön, az nem fordulhat vissza. Én csak ígéreteket viszek magammal.

Fegyverzetének alig hallható zörrenéseivel hirtelen ment végig az oszlopcsarnokon, s a vele szembejövő udvaroncokat pillantására sem igen méltatta.

A zene elhalt, és a herceg belépett a térszobába, ahol homály borongott; a hátsó falnál arcát a derengő ablaktáblák felé fordítva ült a császár, mélyen nyakába hulló, sötét parókája erejében, mintha még mindig hallani akarta volna a hangokat; de a függöny mögötti zenészek már nesztelenül eltávoztak, úgyhogy csak egy húr pendült meg és halt el. A felség tekintete csak lassan találta meg a herceget, mintha nehezen oldódott volna el valami messzeségből; bölintással adott engedélyt a jelentésre,

amelyet a zentai győztes rövidre fogott alapossgággal tett meg. Amikor a Török Birodalom keresztények kezébe még soha nem került pecsétjét a nagyvezírnél talált drágaságokkal együtt egy karcús dobozban átnyújtotta, Lipót előbb a tüzes cseppekhez hasonló kövekhez nyúlt, amelyek a kezén levő gyűrűk villámló ragyogását is fölülmúlták:

— Fülbevalók — mormolta maga elé — de túl nehezek, bajosan akadhat olyan nemesi asszony, aki ilyen súlyokat szívesen viselne. Ilyesmiket hordanak a nők mostanában Spanyolországban, de aligha a nemesi vérből valók. Szép, de túl nehéz lenne a császárnőnek.

Azután kezébe vette a pecsétet, gondosan megforgatta, úgy, hogy az arany visszfénye is érte az arcát; végül félretette egy keskeny asztalkára és olyan halkán kezdett beszélni, mintha nehezőre esnék kiszakadnia a némaságból:

— Ön nagy cselekedetet vitt véghez, de sokat is kockáztatott. Nagyon gyorsan elszánta magát; a fontolgatónak a döntés a legnehezebb a világon. Mi lett volna, ha az ellenség rohamra indul, mielőtt a hadsereg csatasorba állhatott volna? Ez az utolsó megmaradt hadseregem. Dehát nem ez történt; Isten nem akarta. Már sok győzelemben részesített, sok vereségben is. Nekünk mindig készen kell lennünk a szolgálatra, akár fölemel, akár letaszít.

A császár olaszul beszélt, spanyol szavakat szöve közébe, s itt-ott egy németet is, bár emlékeztetett rá, hogy a Savoyai nem beszél németül; a franciát azonban elkerülte.

— De ön a saját életét is kockára tette, Eugen herceg; az ön élete nagyon fontos, többet ér a császári háznak, mint egy hadsereg.

A herceget meglepte a fordulat közvetlensége, meghatottan mondott köszönetet, hangsúlyozta szolgálatkészségét és előmerészkedett az indítványral: nem ismerne nagyobb kegyet, mintha neki — vagy másnak — megengedtetnék a győzelem kihasználása; emlékiratot dolgozott ki az elkövetkezendő hadjáratról, amely a császári háznak legalábbis Temesvárt és Belgrádot biztosítaná; sőt utalt a nyugaton esedékes döntésre, amelynek föltétele a keleti részek teljes biztonsága.

— Temesvár, Belgrád — válaszolta császár —, ha ott elsáncolhatnánk magunkat, akkor visszavehetnénk a legkeresztényibb királytól* azt a földet, amit a birodalomtól elszakított, amíg mi magunkat és Európát a török ellen védelmeztük. De a szász segédnépek Lengyelországba vonulnak, hogy ott koronát szerezzenek királyuknak, Magyarországon és a Rajnánál lázonganak az ezredek, mert nem fut be a zsold; az őgróf nem ütközhet meg, mert a fejedelmek nem akarnak engedelmeskedni neki, mint ahogyan ő sem hallgatott egykor a tábornokok szavára, amikor még azok voltak az ő fölöttesei; és csak bosszant és elkeserít mindenkit, ahelyett, hogy kiengesztelne. Kardnak kard, de kezelhetetlen: olyan szablya, amelyik hajlítható, nagyobb hasznunkra lenne. Békét kell majd kötnünk a törökkel.

— Békét? Temesvár és Belgrád elfoglalása előtt? Akkor egyetlen olyan erősséget sem adnak át nekünk, amelyikben nem lennénk máris bent.

— Nem, azt nem teszik, de talán békén maradnak néhány esztendőre. Vagy adjam oda Spanyolországot a francia királynak? A világ fölött csak egy valaki lehet úr: a császár; és akinek nincs a fején a császári ko-

* A francia királyok címe.

rona, az nem lehet bíró. Spanyolországnak a mi családunk birtokában kell maradnia, mert csak nekünk adatott a föladat, hogy a népek sorsa fölött örködjünk. A föladról beszélék, nem a hatalomról; de ha a föladatot elmulasztanánk, akkor meg kellene halnunk és el kellene pusztulnunk: mert a hatalom és a diadal kegyelem dolga, ami vagy adatik, vagy sem, csak a föladat határozza meg, mit kell tennünk a világban.

Fölemelte a pecsétet az asztalkáról és megcsillantotta vékony ujjai közt:

— Aki ezt a pecsétet hordozta, csak életével együtt veszíthette el, noha csupán pogány volt. Mivé válnánk mi, ha nem kellene elsőnek lennünk a népek és a királyok között; ha nem akarnánk azok lenni még akkor is, amikor már alig látszik lehetségesnek? Mert Isten dolga, hogy lehetséges-e, vagy sem, a miénk csak a föladat. És ezt nem vonták vissza tőlünk. De már nem száguldunk szilajon, mint őseink, csak lépésről lépésre; Zenta is egy lépés volt, és jó lépés. Most nyugaton van szükségünk a seregre és arra, aki vezette. Bárcsak Isten ott is megajándékozna a győzelemmel. De én tudom, hogy ön nemcsak a diadalt keresi, Eugen herceg, hanem többet annál, a hivatást. Ön tudja: a cselekvés dicsőségre tör, egy bizonyos célra, az egyszer adottra: a lemondás az egészet akarja.

De a császár, mintha túl sokat mondott és túl határozottan beszélt volna, máris megszorításokkal élt. Még nem tudhatja, a törökkel eljuthatnak-e a békekötésig, de jelentős dolognak semmiképpen sem vághatnak neki. Az emlékiratot előbb ő maga fogja szemügyre venni és azután adja át a haditanácsnak.

Ezzel súlyos fejét a magas, négyszögletes szék támlájára horgasztotta, mintha megkönnyebbülve visszatérne valódi birodalmába.

A herceg elhagyta a Hofburgot és arra a magaslatra hajtatott, amelyet nemrégiben vásárolt meg, hogy itt építse föl palotáját. Amikor megérkezett, a város már homályba takarózott a túloldali hegyek alatt, csak a dóm tornya ért föl a derengőbb világosságba. A palota alapjai már álltak, kirajzolták a hosszúra nyúló épület körvonalait, az előreugró négy pavilont a sarkokon és a középső magas traktust. A hadvezér itt kívánt egykor élni, mint szabad úr, ura közelében, készen annak a koronának a védelmére, amit a legtöbbnek ismert el, és amihez szabad akaratából szegődött, de mégis úrként a maga birtokán. Eltűnődött a palota arányain, a kerten, amelynek az előudvar és a főépület között kell lépcsőzetekkel, lendületes lugasokkal és vízmedencékkel kialakulnia, a szobákon, amelyeket a veleszületett egyszeri törvények szerint akart díszíteni. Gondolatban még azt a helyet is kiszemelte, ahol a ritka idegen állatokat helyezi majd el, hisz ez volt a gyűjtőszenvédeye. Mert tudta, hogy örökre egyedül marad. És bár érezte, hogy a magaválasztotta szolgálat miatt mindig újból beleütközik majd az első győzelménél is elébe tornyosult korlátokba, mégis rejtett boldogság fogta el, hogy vágyának tárgya kővé testesülve itt nő bele a földbe a császárváros fölött.

Visszahajtatott és a dóm közelében hagyta el kocsiját. Az érdemrendjeit eltakaró bő köpenyben, ismeretlenül, jelentéktelen emberként lépett a kapuhoz, és amikor kitarult fölötte a hatalmas előcsarnok, amelynek boltívei alatt a korona viselői nyugodtak, senki sem gondolt volna arra, hogy benne a zentai győztest keresse. Az oltárhoz lépett, leterdelt és hosszasan úgy maradt; de amikor újra fölkelt, megpillantotta győzelmének a szentély mindkét oldaláról leomló zászlait.

Posszonyi László fordítása

Bejelentések szerint az idei évvel egyszerre két nemzetközi jellegű folyóirat is indul, kifejezetten abból a célból, hogy előbbre vigye és gyakorlati eredményekhez vezesse a keresztény-marxista párbeszédet. Az egyiket *Internationale Dialogzeitschrift* címmel a Herder-cég adja ki Freiburgban. Háromhavonként fog megjelenni, *Karl Rahner* és *Herbert Vorgrimler* szerkeszti, szerkesztőbizottságában 30 közismert marxista és keresztény kiválóság foglal helyet. A másik folyóirat a Bécsben megjelenő s már 14 éves múltra visszatekintő *Neues Forum*, amelyet új feladatának megfelelően alakítanak át. Erről már bővebb tájékoztatás is érkezett. Felelős szerkesztője *Günther Nennung*, aki eddig is vezette a lapot. Szerkesztőbizottságában marxisták: *Ernst Bloch* (Tübingen), *Erich Fromm* (Mexikó), *Roger Garaudy* (Párizs), *Robert Kalivoda* (Prága), *Arnold Künzli* (Basel), *Lucio Lombardo-Radice* (Róma), *Milan Machovec* (Prága) és *Milan Prucha* (Prága); katolikusok: *Marcel Reding* (Berlin) *Jean-Yves Calvez* (Párizs), *Marie-Dominique Chenu* (Párizs), *Giulio Girardi* (Róma), *Johannes-B. Metz* (Münster), *Hans Schaefer* (Heidelberg); protestánsok: *Georges Casalis* (Párizs), *Iring Fettscher* (Frankfurt), *Josef-L. Hromadka* (Prága), *Jürgen Moltmann* (Tübingen), *Paul Oestreicher* (London), *Charles West* (Princeton, USA).

Emlékeztetnem kell itt arra, hogy azon a keresztény-marxista szimpozíonon, amelyet a múlt év tavaszán a *Paulus-Gesellschaft* és a *Csehszlovák Tudományos Akadémia* együttesen hívott össze Marianske-Lázneben, hangsúlyosan felmerült a nemzetközi folyóirat igénye. Ha tehát most nem is egy, hanem mindjárt két ilyen folyóirat lesz, ennek csak örvendhetünk. Főleg akkor, ha általuk és rajtuk keresztül a keresztény-marxista dialógus túljut az elkerülhetetlen, de igen korlátolt jelentőségű bevezető fázisán, amikor a felek többnyire csak a párbeszéd szükséges voltáról és inkább csak a dialógus látszatával tartanak párhuzamos monológokat. Mert nyilvánvaló, hogy elsősorban nekünk, szo-

cialista rendszerben élő keresztényeknek kellene a legjobban fájlalnunk, ha a dialógus megrekedne ebben a kezdeti szakaszban. Végére is azt várjuk tőle, hogy keresztények és marxisták a mélyenfekvő világnézeti különbségek ellenére megkeressék és megtalálják a mindkét oldal számára elfogadható megoldásokat az emberiség egészét érintő és nyugtalanító problémákra, s magától értetődően a feltételeit is annak, hogy a gyakorlati eljárásokat illetően egyetértés jöjhessen létre köztük. Ebben és csakis ebben az esetben hathat ki a dialógus egyes szűk csoportok szinte zárt körein túlrá, s indíthat el olyan komoly kezdeményezéseket és megmozdulásokat, amelyeknek befolyása alól nem vonhatják ki magukat sem a pártok, sem az egyházak.

Mint *Casalis* professzor írja, az átalakult *Neues Forum* szerkesztőbizottságának első összejövetelén a korszerű bölcséleti, erkölcsi és esztétikai kérdések megvitatásán kívül a következő témák párbeszédese kifejtését vetették programba: a vietnami háború, a forradalom, a berendezkedési minták többfélesége a szocialista országokban, a béke stratégiája, a közelkeleti válság. S ezek már valóban konkrétumok, amelyek a kívánt irányba terelhetik a dialógust.

*

Érdekes, hogy az *Internationale Dialogzeitschrift* indulását közlő *Katholische Nachrichten-Agentur* és a *Neues Forum* új rendeltetését hírül adó *Informations Catholiques Internationales* szerint mindkettőre *König* bíboros, a nem-hívőkkel foglalkozó vatikáni titkárság elnöke adott ösztönzést.

Ennek tudatában fokozott figyelemmel olvastam azt a tanulmánynak is beillő cikket, amelyet *Gustav A. Wetter* az ideológiai koegzisztencia kérdéséről tett közzé az *Osservatore Romano* múlt évi december 31-i számában. *Wetter* tudvalevően katolikus részről a marxizmus egyik legalaposabb kutatója, akinek már első nagy művét, amely *Der dialektische Materialismus*

címmel még 1952-ben jelent meg, marxista bírálók is sok vonatkozásban elismeréssel fogadták. Részt vett és referátumokat is tartott a *Paulus-Gesellschaft* Salzburgban és Chimseeben rendezett 1965, illetve 1966 évi dialógusain.

Mostani írásában Wetter abból indul ki, hogy a Szovjetunió és a vele szövetséges szocialista országok vezetői ugyanakkor, amikor síkra szállnak a különböző társadalmi rendszerek békés együttéléséért, ideológiai téren határozottan visszautasítják a békés koegzisztenciát. Szerintük ugyanis az ideológiai harc, ami csupán egyik oldala az osztályharcnak, történeti szükségszerűség, amelyet nem lehet megszüntetni tárgyalások vagy egyezkedések útján. Kompromisszumokat csak politikai ügyekben lehet kötni, nem pedig ideológiai kérdésekben. Az ideológiai harc azonban ennek ellenére sem képezheti akadályát a jó viszonyoknak az államok között, nem azonosítható sem a „hidegháborúval”, sem a „lélektani háborúval”. Az ideológiai harcot a kommunizmus a burzsoa ideológia és általában a nem-marxista világnézetek ellen folytatja, ideértve a keresztény vallást is, amelyet „nemcsak a múlt maradványának, hanem egyenesen a kapitalizmus üledékének tekint”.

Wetter a továbbiakban nem tér ki a marxizmus valláskritikájára, hanem felveti a döntően fontos kérdést: *vajon az ideológiai koegzisztencia lehetetlenségének elve összeférhetetlen-e a „doktrinális pluralizmussal”, így a világnézetek többféleségével?*

*

A katolikus egyház, legalábbis a II. vatikáni zsinat óta, amikor a vallásszabadságért küzd — emeli ki Wetter —, nem arra törekszik, hogy kiváltságos helyzetet biztosítson magának más vallásfelekezetekkel vagy szellemi áramlatokkal szemben, hanem az *összesek számára* igényli a gondolatszabadságot. Am ha azon az alapon, hogy nem élhet békésen együtt az igazság és a tévedés, lehetetlennek nyilvánítjuk az ideológiai koegzisztenciát, akkor milyen kilátásai maradnak a gondolatszabadságnak?

Wetter szerint az az állítás, hogy igazság és tévedés között nem lehet békés együttlét, *kétértelműséget* rejt magában. Érvényes az állítás az elmélet síkján: a gondolkodásban nem lehet meg békésen együtt az igaz és a hamis, mert hiszen két ellenmondó tétel közül csupán az egyik lehet igaz. Más azonban a helyzet a gyakorlat síkján, vagyis a különböző és ellentétes meggyőződésű emberek együttélésének síkján: itt meg kell lennie a békés koegzisztenciának, annak ellenére, hogy igazság és tévedés kölcsönösen kizárják egymást. S Wetter azon a nézeten van, hogy magának a marxista-leninista tanításnak alapján is ehhez a következtetéshez lehet jutni.

Mint ismeretes — adja elő Wetter —, a marxista szemléletben *minden fejlődés forrása az ellenmondás, amely folytonos meghaladásra, felülkerekedésre ösztönöz*. A marxista-leninista bölcelet érvényesnek tekinti ezt az elvet nem csupán a gondolat, hanem a valóság területén is, akár társadalmi, akár természeti ez. Nagyon fontos azonban aláhúzni, hogy az ellenmondás csak akkor ösztönöz haladásra, ha igyekszünk feloldani azt. Már most az ellenmondással szemben három magatartás lehetséges: 1. a *belenyugvás*, mikor is feloldhatatlannak tartjuk az ellenmondást, s így nem is teszünk semmi erőfeszítést a feloldására; 2. annak magatartása, aki nem hajlandó bírálattal alá bocsátani a saját szempontját, sőt minden rendelkezésére álló eszközzel *elnémítani igyekszik* az ellenmondó felet; 3. annak magatartása, aki *az ellenmondás feloldását* keresi, bírálattal vetve alá mindkét álláspontot, készen arra, hogy amennyiben indokolt, a saját álláspontját is helyesbítse.

Az első magatartás — folytatja Wetter — feloldhatatlannak tekinti az ellenmondást: számára a vita értelme nem abban van, hogy közös erőfeszítéssel keressék az igazság teljesebb megismerését, hanem csupán abban, hogy valami kompromisszum útján megegyezzenek gyakorlati kérdésekről. A másik lehetséges magatartás az ellenmondónak minden eszközzel való elhallgattatása, mit sem törődve az igazság kérdésének megoldásával.

Nyilvánvaló, hogy aki ilyen magatartást tanúsít, azt csupán a saját tanának hatályossága foglalkoztatja, aminek nyomán ez a tan a szó legrosszabb értelmében „ideológiává” válik. Minthogy pedig ebben az esetben az ellenmondás feloldás nélkül maradna, nem következhetne be semmi igazi haladás. Mindazoknak tehát, akik a haladást kívánják, el kell utasítaniuk az eljárásnak ezt az emberhez méltatlan módját.

Egyetlen elfogadható magatartás Wetter szerint a harmadik, amely az ellenmondások feloldásának keresésében áll. Tanbeli ellenmondásokról lévén szó, világos, hogy a feloldásukra szolgáló eszközök kizárólag tanbeli rendűek lehetnek, vagyis csak párbeszédben léphetnek elő. Adminisztratív és kényszerítő eszközök használata elentétes lenne az ilyen magatartással. A katolikusok — jelenti ki Wetter — nemcsak nem félnek az ideológiai mérközéstől, de szívesen is vállalják, mert meggyőződésük, hogy ebben a küzdelemben nekik is van tanítani és tanulni valójuk; egyedül azt kívánják, hogy a szellemi verseny feltételei azonosak legyenek az összesek számára.

Meglepő a párhuzamosság a koegzisztencia elvét illetően egyrészt a politika és a gazdaság, másrészt az ideológia síkján — hangoztatja befejezőben Wetter. Miként a fejlődés legutóbb elért stádiumában a békés együttélés elve nem zárja ki a politikai kapcsolatok terén a küzdelem minden formáját, csupán azt, amelyet fegyverrel folytatnának, ugyanúgy az ideológia terén sem kell kizárnia minden küzdelmet, csupán azt, amelyet nem eszmei fegyverekkel vívnak.

*

Meg kell vallanom, *nem érzem elég világosnak és következetesnek Wetter fejtegetéseit*, s tartok tőle, hogy mind katolikus, mind marxista részről olyan értelmet is tulajdoníthatnak cikkének, amely nem használ a dialógus ügyének. Aggályaim az oly sűrűn szereplő „igazság” szó jelentésének *homályosságára* s arra a *kritikára* vonatkoznak, amelyet Wetter az ellenmondással szemben lehetséges első magatartás fölért gyakorol.

Mint már olvashattuk, a „belenyugvás” magatartása ez, amikor nem teszünk semmi erőfeszítést az ellenmondás feloldására. E magatartás számára — írja Wetter — „a vita értelme nem abban van, hogy *közös erőfeszítéssel keressék az igazság teljesebb megismerését*, hanem csupán abban, hogy *valami kompromisszum útján megegyezzenek gyakorlati kérdésekről*”. Wetter kárhoztatja ezt a magatartást, mert — úgymond — „az élet alapvető problémáira alkalmazva, a belenyugvásnak ez a „tunya” (*pigro*) pluralizmusa óhatatlanul szkepticizmusra és nihilizmusra vezet, mert hiszen ha az igazság nem érhető el, akkor semmiféle elkötelezésnek sincs értelme az életben”. Az ilyen magatartás — hangoztatja kritikájában Wetter — elkerülhetetlenül relativizmusba, szkepticizmusba és nihilizmusba fullad, mert az húzódiók meg mögötte, hogy nem bíznak az embernek abban a képességében, hogy eljuthat az igazsághoz. „Az ilyen „tunya” pluralizmus visszautasításában és egy elkötelezett élet értékének állításában rejlik annak a marxista tételnek igazság-magva, hogy az ideológiára a békés együttélés elve nem alkalmazható.”

Ellenmondások azonban — s ebben föltétlenül igazuk van a marxistáknak — nemcsak a gondolat, hanem a *valóság, így a társadalmi valóság területén is adódnak, s elsősorban ezek az utóbbiak azok, amelyek legközvetlenebbül érintenek valamennyiünket*, amelyeknek feloldása tehát a legnyomósabb kíváncsalom számunkra. S éppen mert gyakorlati jellegűek, az életnek nagyon is „alapvető problémáit” kell látnunk bennük, pontosan azokat a kérdéseket, amelyekről „valami kompromisszum útján” fölöttebb üdvös lenne megegyeznünk egymással.

Nem kétséges, hogy a gondolkodó embert mindenkor nyugtalanította és nyugtalanítja az emberi élet *volta-képpen* értelme. Kutatják ezt a marxisták éppúgy, mint a keresztények, az ateisták éppúgy, mint a teisták, vitázhatnak és nem is árt, ha vitáznak róla, azt azonban nem is képzeltük el, hogy azonos felfogásra jutnának. Mert ha mi, keresztények, az ún. „végső kérdéseket” illetően az igaz-

ság birtokában levőnek hisszük is magunkat, ennek a hitünknek helytállóságáról semmiféle dialógusban sem győzhetjük meg azokat, akik, bár ellentétes előjellel, szintén az igazság birtokosának tartják magukat. Ennek tudomásulvételét, ami — úgy vélem — *együttjár a gyakorlati problémák előtérbe helyezésével*, nem indokolt „tunya” pluralizmusnak minősíteni, mert hiszen ez a mai világban az *egyedüli lehetséges*, tehát a „reális” magatartás. Amellett azonban nem is következetes Wetter, amikor annyira élesen elítéli ezt a realitásokkal számoló magatartást, mert hiszen megelőzően ő maga szögezte le, hogy bár a gondolkodásban nem lehet meg békésen együtt az igaz és a hamis, más a helyzet a gyakorlat síkján, vagyis a különböző és ellentétes meggyőződésű emberek együttélésének síkján: *„itt meg kell lennie a békés koegzisztenciának*, annak ellenére, hogy igazság és tévedés kölcsönösen kizárják egymást.”

Igen, meg kell lennie, ki kell munkálni, meg kell teremteni a békés koegzisztenciát nemcsak a különböző társadalmi rendszerű államok, hanem a különböző társadalmi rendszerekben belül az emberek között is. Ezt azonban *nem alapozhatjuk az „igazságra”*, ami elvont bölcseleti fogalom, hanem egyedül *azokra az értékekre, amiknek érték-voltát mindannyian — jelen esetben keresztények és marxisták — egyformán elfogadjuk*. Hogy ilyen érték, sőt kimagaslóan érték a gondolatszabadság, a vallásszabadság és a világnézeti szabadság is — magától értetődik. Amit Wetter erre vonatkozóan az általa harmadiknak jelölt magatartással kapcsolatban előad, nemcsak a mi oldalunkon talál osztatlan helyeslésre, de egyetért azal a marxizmus mind több neves képviselője is.

*

Szükségesnek tartottam mindezt megjegyezni, mert amikor marxisták is, keresztények is egyre nyomatékosabban állítják, hogy a köztük folyó dialógus a jelenkor központi feladatai közé sorolják, akkor *ellene kell szólnunk azoknak a bizonyos körökben mutakozó törekvéseknek, ame-*

lyek a párbeszédet kizárólag bölcseleti kérdésekre szeretnék korlátozni. Az efféle hitvitázó célzatok ugyanis csak késleltethetik annak lehetőségét, hogy egyes országokban olyan *külön eszmecserék is induljanak*, amelyek a nagy nemzetközi problémák mellett az ott helyileg tapasztalt konkrét problémák megoldására irányulnak.

Szerintem mindenekelőtt ebből a szempontból kell majd figyelemmel kísérsünk és értékelnünk a dialógus szolgálatába állított két nemzetközi folyóirat munkáját s ugyanígy azoknak az egyházi és egyházon kívüli intézményeknek tevékenységét is, amelyek befolyásolhatják általában a dialógus menetét. Mert az imént említett „gyakorlati” párbeszéd szükségé mind sürgetőbben lép elő. Aláhúzom, *nem a „filozófiai”, hanem a „gyakorlati” párbeszédé*. Ahogyan *Lukács József, a Világosság* felelős szerkesztője állapította meg varsói laptársunk, a *Zeszyty Argumentów* 1967. március—áprilisi számában közölt tanulmányában: „Szükséges, hogy katolikusok és marxisták közös asztalnál foglaljanak helyet és tisztázzák az őket érdeklő kérdéseket.” Am mindjárt hozzáfűzte ezt is: „A marxisták szemében nem az a probléma, hogy létezik-e Isten vagy sem, hanem, hogy milyen társadalmi értékeket és erkölcsi alapelveket vonnak le a vallások ebből a természetfölötti létezőből... Olyan párbeszéd kell, amely közös cselekvéseket tesz lehetővé. Tartsa meg mindkét oldal a saját világnézetét, de állandó párbeszédben dolgozzék azon a *humanizmuson*, amely megmenti az emberiség számára a közös értékeket s biztosítja a jövő értékek megszületését.” A *Világosság* 1967. július—augusztusi száma közölte azt a beszélgetést is, amelyet éppen a *Zeszyty Argumentów* főszerkesztője, *Tadeusz M. Jaroszewski* folytatott *Luciano Gruppi*val, az olasz kommunista párt vezetőségi tagjával. „Nem elméleti egyezkedésről van szó a dialógusban — jelentette ki *Gruppi* —, ami lehetetlen és káros lenne, hanem arról, hogy a két társadalmi erő, eltérő világnézetének keretében, *közös értékeket* ismer fel, bár azokat különböző módon éli át és különböző perspektívában látja. Éppen ezen a téren: a béke, a demokrácia, az éhező világrészek

megsegítése, a kapitalista kizsákmányolás és az elidegenedés elleni harc területén válik konkréttá a párbeszéd.”

*

Amit nekünk, keresztényeknek, a párbeszédben végül is el kell döntőnünk — s erre méltán mutatott rá idézett tanulmányában Lukács József —, vajon *hívei vagy ellenfelei vagyunk-e* a társadalmi kapcsolatok olyan struktúrájának, amely az osztálykülönbségeket s ezzel a gazdasági, politikai és kulturális egyenlőtlenségeket szentesíti? Amire viszont a marxistáknak kell felelniök, vajon *abszolútumnak tekintik-e a történet valamely fázisát*, s mi módon vélik biztosíthatónak kitűzött céljukat: az emberi személyiség szabad és sokoldalú kibontakozását? Az én válaszom a nekünk feltett kérdésre nem kétséges, de megítélésem szerint ugyanígy határozott és megnyugtató Lukácsé is a másodikra vonatkozóan.

A legfontosabb számunkra az emberi személyiség kibontakoztatását illetően mindenesetre az, amit Lukács József a Marianske-Laznében lefolyt marxista-keresztény párbeszédéről szóló beszámolójában, a *Világosság* 1967 július—augusztusi számában rögzített: „Ami a vallásszabadság kérdését illeti, elvi tekintetben világos előttünk, hogy ez mind a szocialista, mind a kapitalista országokban a többi között azt kell jelentse: nincs államvallás; senkit nem lehet vallása követése miatt állami úton felelősségre vonni, minden közfunkciót betölthet vallásos ember is; a felekezeti hovatartozást az állam nem tartja nyilván, a valóságosság sem előnyt, sem hátrányt

nem jelenthet; világnézeti-ideológiai vitákat nem lehet az erőszak eszközeivel dűlőre vinni; az egyházak számára biztosítandó az igehirdetés, a kultusz és a vallási propaganda lehetőség. A mondottakat még azzal is kibővítenénk, hogy ugyanazok a szabadságjogok, amelyek a vallásokat megilletik, minden országban természetesen meg kell illessék a szabadgondolkodást, a materializmust, az ateizmust is.”

*

Még Rómában adták nemrégiben kezembe a *Dialogo* című olasz folyóirat 1964. évi 4. számát. Nem tudom, megjelenik-e még ez a folyóirat, de az említett szám cikkei közül, amelyeket váltakozva írtak katolikusok és kommunisták, különösen megragadta figyelmemet *Lucio Lombardo-Radice* írása.

„Meggyőződésem — mondja szószerint a szerző, aki az olasz kommunista párt központi bizottságának tagja és a római egyetem professzora —, hogy a különböző eszmei irányzatok szabad kifejeződése, a vélemény-nyilvánítás többfélesége és különbözősége elengedhetetlen feltétele a marxizmus fejlődésének és haladásának is, mi több, belső követelménye egy eleven és teremtő marxizmusnak... A *kor kívánta magaslatra kell emelkednünk valamennyiünknek*, marxistáknak és keresztényeknek, hívőknek és ateistáknak. A korról haladó marxistának észre kell vennie az értékeket a vallási formában is, noha ezt a formát képzelgésnek tekinti; a korról együtt-haladó katolikusnak tudnia kell meglátni az értékeket az ateista ideológiában is, noha elutasítja ezt a formát.”

A KIS ÚT

(A SZENTEK TISZTELETÉRŐL)

„Hiszem a szentek egységét”, imádkozzuk az apostoli hitvallásban. Mit jelenthet ez a mi időnkben? Milyen kapcsolata lehet a mai kereszténynek a szentek világával? Vajon követelménye-e az egyes ember keresztény életének, hogy személyes kapcsolatot alakítson ki a szentekkel? Soka-

kat foglalkoztató kérdések ezek, és nem kevesen vannak az egyébként komoly hívő keresztények, akiket egyenesen feszélyeznek a szentek tisztelésével kapcsolatban jelentkező (néha már a babonát súroló) túlzások.

A Bécsben megjelenő *Der grosse Entschluss* hasábjain Anita Röper fog-

lalkozott a legutóbb szellemes cikkben a problémával. Tény az, hogy az egyházi tanítói hivatal soha, sehol sem mondta, hogy az üdvösség szempontjából elengedhetetlenül szükséges, és így az egyes keresztény számára kötelező lenne a szentek tisztelete vagy segítségül hívása. Egészen más viszont a helyzet az egyház gyakorlatával, amely nemcsak buzdítja a híveket, hogy kérésükkel közvetlenül a szentekhez forduljanak, de hivatalos imáival ő maga jár példával előttük.

Sok mai keresztény érzi úgy, hogy e gyakorlat terén nem tud lépést tartani egyházával. Mert mit válaszoljon például arra a kérdésre, vajon május hónapban, tekintettel a májusi ájtatosságokra, a Szűzanyának különösen sok dolga akad-e, hogy a jámbor keresztények számtalan kérésének eleget tegyen? Ugyanakkor az egyházához ragaszkodó hívő nem szívesen utasít el olyasmit, aminek szükségés és helyes voltát értelmesen bebizonyították neki. Arról van tehát szó, hogy a szentek tiszteletét is, minden hozzátapadt sallangtól megtisztítva, az egyház egész üdvösségszerző tevékenységébe beállítva mutassuk be a mai hívőnek.

A nehézségek már ott elkezdődnek, amikor ki akarjuk deríteni, mi az indítéka egyik vagy másik szent tiszteletének. Más okból tiszteljük Szent Benedeket, mint Szent Bernátot vagy Szent Terézt, ami nyilván összefügg az általuk kapott különös kegyelmek különféleségével. De figyelembe véve a szentek rendkívül nagy számát, a késői idők kereszténye gyakran zavartan áll az elébe tűzött életeszmények előtt, arról nem is beszélve, hogy gyakran mennyire vitatható a történeti megbízhatóságuk. A modern hagiográfia igyekszik is szakítani a régi szent-életrajzok klisészerű ábrázolásával, és inkább a szóbanforgó szent vallásos arculatát és egyéniségének történeti sajátosságát helyezi előtérbe. Önmagában azonban még ez nem elég, hiszen a mai hívő számára még így is komoly nehézséget okoz annak a személyes kapcsolatnak kialakítása, amit a hagyományos pasztoráció kívánna meg tőle. Hacsak ez a kapcsolat (mint gyakran Szent Antal esetében) babonás alapon ki nem alakult.

Amikor a hívő felszólítást kap, hogy a szenteket necsak tisztelje, de

kérje is segítségüket és közbenjárásukat, mindjárt fölvetődik a kérdés, hogyan kell ezt érteni. Vajon úgy-e, hogy a szent, akihez imádságunkban fordulunk, azonnal továbbítja ezt a kérést Istenhez, és minden kérésnél újra meg újra megteszi ezt. Röper szerint az ilyenfajta elképzelés aligha várható el a ma keresztényétől. Föltéve azonban, hogy a szentek közbenjárását úgy értelmezzük, hogy minden esetben, amikor az ima meghallgatásra talál, ez a szóbanforgó szentnek istenes életére való tekintettel történik, egy olyan életre tekintettel, amely örökérvényűségét egyedül Istentől kapta meg, ha tehát az imádság azért eredményes, mert ugyanarra a kegyelemre hivatkozik, amelynek a szent is szentségét köszönhette, vagyis az ima valóságos bekapcsolódást jelent ugyanabba a szent közösségbe, amelyről az apostoli hitvallás is szól, miért ne fogadhatná el az ilyen elképzelést a ma kereszténye is?

És ha így közelítjük meg a kérdést, mindjárt más értelmet kap a jól megírt szent-életrajz is. Világossá teszi ugyanis a keresztény számára, hogyan győzedelmeskedik a kegyelem egy ember életében, mégpedig ennek az életnek konkrét történeti adottságai közepette. Azonkívül pedig ne felejtjük el, hogy a profán emberi közösségekre is általánosan jellemző a közösséghez tartozó nagy elődök tisztelete. Az emberi sors megszakítatlan folytonosságára utal ez, hiszen minden egyes ember a maga sorsában egész nemének sorsát viseli. Maga az üdvtörténet is az egységes emberi nem történetébe illeszkedik. Ennek a történetnek alakításában állandóan minden ember közreműködik. Az üdvtörténet alakításában pedig kétségkívül különleges szerep illeti meg a szenteket. Az ő életük, szenvedésük, kételyük vagy megvilágosodásuk szerves része ennek a kibontakozásnak, tehát joggal várhatjuk el a keresztény embertől, hogy a szentek életét legalább egyes fontos részeiben megismerje, hiszen legszébb feladata neki is az, hogy a maga adottságai között szentté váljék. Tragédia, hősiesség, emberi nyomorúság és halálfélelem, ezekre bukkanunk a szentek életében elmélyedve és újra

meg újra ráismerhetünk az emberi sors örök adottságaira.

Altalában nincs szükség rá, hogy feleslegesen komplikálttá tegyük a dolgokat. Csak abba a túlságosan leegyszerűsítő formulába nem szabad belenyugodni, hogy a mai keresztény számára a szentek tiszteletéhez és a velük való élő kapcsolat létrehozásához elegendő, ha tudjuk, hogy milyen nagyok voltak, és hiszünk abban, hogy ma is élnek. Arra a kérdésre azonban, vajon a szentek tudnak-e rólunk, mai emberekről úgy, ahogy mi tudunk róluk, követik-e sorsunkat, tudatában vannak-e annak, hogy milyen üdvőtörténeti szerepük van a földön ma élő emberek számára, erre a kérdésre aligha kaphatunk megbízható választ.

Amikor azt mondjuk, hogy „hiszek a szentek egységében”, ez azt is jelenti, hogy Istenben való rejtettségükben hiszek. Ennél többet aligha mondhatunk, és éppen ezért mindannak, ami a szentekről elhangzik, tapintattal és diszkrécióval kell elhangzania. Elképzelhető, hogy egy mai ferences többé már nem tud Asszisi Szent Ferenc stílusában jámbor lenni — mint ahogy Szent Ferenc idejében tudott volna —, ezért azonban még nem kevésbé jámbor, ha a maga mai módján törekszik a jámborságra. Az egyház életének is megvan a maga történetisége és azon belül megvan a jámborság története is, alávetve a változandóság törvényének mindabban, ami nem lényeges.

Joanelli Béda

NAPLÓ

ALSZEGHY ZSOLT NYOLCVAN ÉVES. A Vigilia olvasói főként iskolai tankönyveire, magyar nyelvtanára, poétikájára, retorikájára, irodalmi olvasókönyvére és irodalomtörténetére emlékeznek. A magyar szakos tanárok egy nemzedéke jelölt-évük vezetőjét, első pedagógus-lépéseik irányítóját — az irodalomtörténészek pedig a mindmáig fáradhatatlan szellemű, hatalmas anyagismerettel rendelkező, kutató tudóst tisztelik benne.

1888. február 12-én Nagyszombatban született. Gyöngyös, az angolkisasszonyok budapesti tanárképző főiskolája és az óbudai Árpád-gimnázium voltak tanári pályájának kezdő állomásai. Két évtizeden át vezető tanárként működött a Trefort-utcai gyakorló gimnáziumban, a „Mintá”-ban és az egyetem bölcsészkarának tanárképző intézetében. Tizenegy tanévben a Képzőművészeti Főiskolán tanította a magyar és világirodalom történetét. 1936-ban Pázmány Péter egyetemén magántanár, majd 1939-ben a magyar irodalomtörténet nyilvános rendes tanára lett. A Tudományos Akadémia 1933-ban levelező, 1947-ben — Horváth János, Pais Dezső, Eckhardt Sándor és Brisits Frigyes ajánlására — rendes tagjai közé választotta. Titkára, később elnöke volt az Irodalomtörténeti Társaságnak; 1938-tól szerkesztette annak folyóiratát, az *Irodalomtörténetet*.

Pályájának eredményeit irodalmi munkásságának gazdagsága tükrözi. 1904-től egészen napjainkig mintegy félezernyi kisebb írása (könyvismertetések, megemlékezések, kritikák), kétszáz cikke és tanulmánya, több nagy monográfiája jelent meg. Összefoglaló művei (*Magyar drámai emlékek a középkortól Bessenyeiig*, *A XIX. század magyar irodalma*, *A XVII. század*) irodalomtörténetírásunk jelentős mérföldkövei. Cikkeiben és tanulmányaiban a régi magyar irodalom feltáratlan területeit kutatta (iskoladramák, a régi énekköltészet története), ugyanakkor azonban a kortárs-irodalmat is állandóan figyelemmel kísérte és a pedagógiai szakirodalmat is alapvető módszertani eredményekkel gazdagította. Az egész litteraturát átfogó elméleti és gyakorlati tájékozódás jellemezte az egyetemi katedrán elhangzott előadásait is. A XVI—XVII. század lírája, elbeszélő költészete és drámája mellett részleteiben tárgyalta az egész XVIII. századi magyar irodalmat. Foglalkozott a XIX. század jelentős problémáival (a negyvenes, a hatvanas és a kiegyezés utáni évek magyar irodalma, Vörösmarty, Kemény, Eötvös, Vajda) és bemutatta századunk első felének íróit, költőit (Ady, Kosztolányi, Babits, Szabó Dezső, József Attila). Előadásait nyomtatott cikkek sora kísérte, majd rendszerint egy-egy monográfia nyom-

dakész kézirata követte. Ebben a széleskörű érdeklődésében jelentős helyet kapott a régebbi és újabb katolikus irodalom is. Tevékeny tagja, majd alelnöke volt a Szent István Akadémiának. 1925-től tizenkét évig szerkesztette, elvi, kritikai és irodalomtörténeti írásaival gazdagította az *Élet* című katolikus folyóiratot.

Alszeghy Zsolt egyetemi előadása, szóbeli vagy írásos közlésmódja nem volt feltűnő, divatos vagy látványos. Munkáját, módszerét sem lehetett hirtelen lelkesedéssel, egyszerre megszeretni. Türelmes odaadással követni kellett. Erre nevelte évről évre tanítványait a „Munkánk mivoltáról”, az „Irodalomtörténeti alapfogalmak” címmel meghirdetett bevezető előadásaival. A szeminárium gyakorlatokon, családi jellegű megbeszéléseken munkatársait és tanítványait megtanította apró, de nem jelentéktelen adatok, részletkérdések önálló kutatására, az összefüggések megfigyelésére. Módszere eredményesnek bizonyult. Ma a régi magyar irodalmat, költészetet és drámákat feltáró forráskiadványok, szövegkiadások, könyvtörténeti és bibliográfiai munkálatok, összegező kézikönyvek szerkesztői (nem kis számban egykori tanítványai) ezt a módszert alkalmazzák. A katolikus múlt irodalmi emlékeinek megismeréséhez és szintézisbe rendezéséhez a hazai egyháztörténet művelői ugyancsak tőle meríthetnek termékeny szempontokat...

Alszeghy Zsoltot nyolcvanadik születésnapján szeretettel köszöntik barátai, tisztelői, egykori munkatársai és tanítványai. (*Holl Béla*)

AZ EGYHÁZ MINT TESTVÉRI KÖZÖSSÉG. „*Koinónia-egyház és testvériség*” volt a témája a bécsi Lelkipásztori Intézet immár hagyományos karácsonyi konferenciájának 1967. december 27 — 29-e között. *Rossi* érsek apostoli nuncius, *Melkisedek* orosz-orthodox püspök, *Jachym* érsek, segédpüspök, *Schoiswohl* grazi, *László* burgenlandi megyéspüspök jelenlétében *Erwin Hesse* nyitotta meg a konferenciát. Örömmel üdvözölte a kereken 300 résztvevőt, közöttük a magyar, jugoszláv, csehszlovák és lengyel vendégeket.

Magnus Löhrer római teológiai tanár bevezető előadása a hit és a testvériség egységéről szólt. A II. vatikáni zsinat óta nem maradhatunk meg csupán eszmei síkon. Hívők és nem-hívők együttműködése oldhatja csak meg az egész emberiség közös feladatait. A krisztusi hit megkívánja, hogy az embert önmagáért is szeressük. Nem tekinthetjük csupán az istenszeretetre vezető közelebbi vagy távolabbi alkalomnak. Az utolsó ítéletet „ateista normák” (*K. Rahner*) szerint tartja az Üdvözítő (*Mt* 25, 31—46). Nem feledkezhetünk meg Krisztus „világi jelenlétéről”, mert valóban jelen van embertársunkban, a szegényekben és szenvedőkben. Előadása második részében *Tillich*, *Bonhoeffer* és *Robinson* álláspontját elemezte. Kifejezte, hogy a keresztyény hit nem korlátozódhat kizárólag a testvériségre, abban azonban igazuk van, hogy Isten nem a világ és az emberi egzisztencia hiányosságainak kiegészítője. A világ elvilágiasodása a világnak Isten akarata szerint való nagykorúsodása. Isten nélküli világban kell élnünk Istennel Isten színe előtt. „Nem lehetünk becsületesek annak felismerése nélkül, hogy úgy kell élnünk a világban, *etsi deus non daretur*’ (mintha Isten nem is lenne)” — idézte *Bonhoeffer* szavait. Isten engedi, hogy kizorítsák a világból, amely csak a kereszten juttat neki helyet. Az emberi vallásosság mindig Isten világi hatalmát keresi. A biblia azt mondja, hogy csak az Isten evilági erőtlensége segíthet az emberen. A világ elvilágiasodása a keresztyény Isten eljövételének az útja, állapította meg *Löhrer*. Az elvilágiasodott világban az emberi kapcsolatokban jelentkező transzcendencia közvetíti Istent. A testvériségben jelentkezik a lét mélysége, amelyről Jézus Krisztus óta tudjuk, hogy szeretet a neve. Végül kifejtette *Löhrer*, hogy az Isten előtti testvériség konkretizálja a krisztusi hitet. Hinni annyit tesz, mint belebocsátkozni Jézus életformájába, ez pedig a többiekért való élet. A keresztyény testvériség nemcsak azt jelenti, hogy segítünk a szűkölködőkön és szegényeken, hanem azt is, hogy Isten előtt képviseljük testvéreinket. A testvéri szeretet, amely senkit sem zár ki szeretetéből (*Mt* 25) s így engedelmeskedik az Atya parancsának, egyúttal magába zárja azt a hitet is „amely nélkül nem lehet tetszeni Istennek” (*Zsid* 11, 6).

Norbert Brox salzburgi biblikus kifejtette, hogy az újszövetség alapértelme a testvéri közösség, amelyben fogható alakot ölt a transzcendentális hit. Brox értelmezése szerint a testvériség nem magasabb tökéletességi fok, amely csak kevesektől kívánható meg, hanem a keresztyény lét elemi követelménye. A testvériség nem görög értelemben vett erény, hanem a keresztyénység alapvető létformája, amely kizár mindennemű embertelenséget, türelmetlenséget és hatalmaskodást. A keresztyény közösség első és legfontosabb feladata Isten emberszeretetének dicsőítése. Nincs átütő ereje a keresztyény istentiszteletnek, ha hiányzik belőle a testvériség (1 Kor 11, 17—22). Nem manipulálható a testvériség, de előmozdítható megfelelő strukturális változtatásokkal. Ez a változás életszükséglet, mert a testvériség az a „strukturális tér” amely nélkül nem válósítható meg a krisztusi hit. A francia forradalomban egy guillotin állványába karcolták bele először a testvériséget: „*fraternité ou la mort*”. A testvériség élet vagy halál kérdése az egyház számára is. Előadása befejező részében kiemelte Brox, hogy a testvériség megóvja a szeretetet az eltárgyasodástól, érzélgősségtől és atyáskodó leéreszkedéstől. Az újszövetség nem ismeri azt az egyházfogalmat, amelyet az állam fogalmából kölcsönöztek ki a fundamentálteológusok. Korunk tulajdonképpeni lelkipásztori feladata a pátriárkális berendezések átalakítása testvéri közösségekké.

Egon Golomb szociológiai szempontból beszélt az egyházi struktúrákról és a testvériségről. Abból az empirikus adatból indult ki, hogy az atyák világa megszűnt. A világ útban van, hogy a testvérek világa legyen. Intimitás és egyben tartózkodás jellemzi a mai embert, akinek elviselhetetlen a pátriárkalizmus. A testvérek világában alapvetőleg egyenjogú minden ember. A modern társadalmi kapcsolatok új modellje — a pátriárkális szemléletet mintázó fával szemben — a háló. Az egyenrangúak szolidaritása és kölcsönös felelősségvállalása jellemzi az új világot. Az előadó szerint úgy kell értelmeznünk a testvériséget, hogy összhangban legyen a társadalmi és egyházi fejlődéssel. Ennek érdekében felszámolandó a pátriárkalizmus és paternalizmus minden maradványa. Nem azt jelenti ez, hogy a feudalizmus utáni egyházat szolgáltató vállalatá alakítsuk át. Az egyház nem kegyelmi „service-station”. Partnerek foglalják el a kliensek helyét. Az ontológiai tekintélyt (az egyházi hivatalt) ki kell egészítenie a funkcionális tekintélyfogalomnak. A testvériség azonban azt is jelenti, hogy az egyház tagjai előlegezik a bizalmat a tekintélynek. Majd arról beszélt, hogy a közös felelősségvállalás közelebb hozza egymáshoz az embereket az egyházban, s nem élnek többé abban „az optimális távolságban, ahogyan a sündisznók melengetik egymást” (Schopenhauer). Az egyház és a pluralista társadalom összhangja megkívánja, hogy megnyílt, testvéri közösség legyen az egyház, amely nem zárkózik el a mai társadalom elől. A testvéri egyházat tárgyi alapon nyugvó kapcsolatok jellemzik. A testvériség nem cimboraság, nem központilag vezényelt érzelmesség, nem zárt klikkek uralma, hanem alapvetőleg egyenrangú társak munka- és felelősség-megosztása. Elsősorban a gondolkodás megváltozott irányát jelenti a testvériség, amellyel együtt jár, hogy az ellenzék is szóhoz juthasson az egyházban. A testvériség megszünteti az egyház két osztályra való tagolódását. Az osztálynélküli egyházat sokrétű funkcionális tagolódás jellemzi (Rom 12, 3—8).

Pius Sbandi innsbrucki pszichológus a testvériség lélektani föltételeiről szólt. A testvériség legelső föltétele a személy érettsége, amely napjainkban a huszonötödik életév körül valósulhat meg. Mind a fölöttes én (Über-ich) uralma, mind pedig a korlátlan ösztönösség (Es-Mensch) erősen gátolja a személy érését. Szó szerint ezeket mondta: „Az érett személynek azonban nincs szüksége sem apára, sem anyára, sem nevelőnőre, amit az egyháznak is meg kell szívlélnie.” Fontos társadalomlélektani szempont a gondolkodási modellek, vagy vonatkoztatási rendszerek figyelembevétele. Mindenki kialakít magának egy bizonyos vonatkoztatási rendszert, amely különböző alrendszerből áll, s csak azt képes felfogni, ami beleillik ezekbe a rendszerekbe. A testvériség megkívánja e vonatkoztatási rendszerek átépítését, ami igen sok türelmet és testvéri megértést igényel az előrehaladottabbak részéről. Figyelmeztetett az előadó a pszichológiai értelemben vett racionalizálás veszélyeire

is. A racionalizálás azt jelenti, hogy társadalmilag elfogadott motívumokkal igazoljuk egyáltalában nem szalonképes motívumokból eredő viselkedésünket. Például felismeri valaki egy reform szükségességét, de minthogy az nem illik bele viselkedésének mintájába, azzal fordul a reform ellen, hogy még nincs itt az ideje. Ezek a belállítottságok azért oly makacsok, mert többnyire tudattalanul működnek. A társadalom-pszichológia megállapításai szerint a mai társadalom a felelősség egyre szélesebbkörű megosztását várja az egyháztól.

Alois Müller fribourgi teológiai tanár azt a lappangó aggodalmat oszlatta el, miszerint a testvériség ellentétben állna a papi hivattal, amely a II. vatikáni zsinat szerint elsősorban „testvéri szolgálat” (*diakonia*). Az egyház tekintélye sohasem léphet Isten tekintélye helyébe. Jézus szavai szerint az egyházi tekintély lényegében véve nem atyai, hanem testvéri (*Mt 23, 8—9*). Ennek a testvéri tekintélynek korunkban testvéri formát is kell öltenie. Amíg a természet erejét istenítette az emberiség, addig az uralkodó az „ég fia” volt. Természetadta törvénynek látszott az emberek közötti különbség s ezért alkalmas volt transzcendentális élmény kiváltására. A gyöngék és szegények óhatatlanul isteninek tekintették az erőt és hatalmat. Ma már nincs ilyen különbség ember és ember között, embertársunkban nem látunk isteni erőt és hatalmat. Ez az első oka annak, hogy a papi szolgálatnak testvéri külsőt kell öltenie korunkban. De emellett szól az is, hogy a társadalmi intézmények fokozódó elnévtelenedése felébreszti a testvériség utáni éhséget. A korunkat jellemző tárgyilagosság is megkívánja a papi szolgálat testvériségét. Ma már csak tárgyilag megfelelő, célszerű döntések számítanak, amelyekre egyedül ritkán képes az ember. Majd áttért az előadó a megvalósítandó feladatokra is. „A püspökök tekintsek testvéreiknek és barátaiknak a papokat.” A papok tiszteljék hiveiket, ne tekintsek őket nyájaknak, hanem nagykorú keresztényeknek. Nem jóvialis pajtászkodás, nem érzélgősség, nem a törzsasztalok testvérisége a követelmény, hanem kölcsönös tisztelet, tárgyilagosság s felelősség-megosztás.

Ernst Tewes kanonok, plébános a plébánia testvéri közösségéről beszélt. A vallási individualizmus korában a keresztény élet szinte kizárólag a szentségekre összpontosult. Azonban nemcsak a szentségek az Isten jelei a világban, hanem a testvéri közösségek is. Ezek úgy alakítandók ki, hogy az üdvösség jelei legyenek minden ember számára. Szóba hozta az előadó azokat a kísérleti plébániákat is, ahol papi csoportok (*team*) látják el a plébános feladatait a teljes egyenrangúság alapján. Úgy tűnik, hogy ez a közös testvéri szolgálat a jövő útja. Majd feltette az előadó a kérdést, hogy miért oly kevés az öröm a keresztény istentiszteletben. Ma is aktuálisnak tartja az istentisztelet prófétai bírálását, amint egy Izaías próféta, vagy az Úr Jézus maga is tette. Úgy kell kialakítani a közösségi szellemet, hogy ha belép egy hitetlen vagy avatatlan, akkor azonnal megvallja: „Valóban köztetek az Isten” (1Kor 14, 25). A testvéri közösség elsőrendű küldetése a tanúságtétel, s nem az, hogy egy napra vagy hétre való kegyelmet tankoljunk nála. A mai világban első-sorban arra kell felelnünk, hogy miképpen szolgáljuk az embereket, a szegényeket, gyöngéket és tehetetleneket. (Nyíri Tamás)

A SZERVEK ÁTÜLTETÉSÉNEK ERKÖLCSI PROBLÉMÁI. Napjaink szívátültető műtétei az egész világ közleményét foglalkoztatják. Joggal, mert oly magaslatát képviselik a sebészeti orvostudomány fejlődésének, mint egyéb területeken az atommag-energia felszabadítása vagy az űrhajózás megindulása. Egy ily magaslatról önérzettel tekinthetünk le a már megtett útra, és bizakodással nézhetünk a még meghódításra váró csúcsok felé. Utótt egyúttal az órája, hogy kultúránknak ebben az ágában is mérlegeljük műszaki lehetőségeink erkölcsi vonatkozásait: tetteink és céljaink értékét és korlátait, helyességét és megengedhetőt voltát. Ma már a saját iparkodásával szerez meg magának az ember sok olyan jót, amelyet hajdan jórészt felsőbbrendű erőtől várt. Hogy a világ mindenestül Istené, az a bibliai kinyilatkoztatás féltreérthetetlen tanítása. Am a II. vatikáni zsinat szerint „távol álljon a keresztényektől az a gondolat, hogy az emberek leleményességéből született alko-

tások szemben állnak Isten hatalmával, vagy hogy az eszes teremtmény mintegy vetélytársa a Teremtőnek!" Épp ellenkezőleg: munkájával folytatja a Teremtő művét (*Az Egyház a mai világban*, 34). A zsinat újszerű nyelven beszél, de egyáltalán nem mond újat. Tanítása nem egyéb, mint az ősi bibliai szó, amely szerint a Teremtő az emberre bízta a világot, hogy meghódítsa és uralkodjék rajta (1 Móz 1, 28), vagyis ésszerű céljainak szolgálatába kényszerítse a természet adottságait, felelősséggel a legfőbb Úr iránt és tiszteletben tartva az ő szándékait: a dolgok és személyek létfontosságú összefüggéseit, természetadta és kegyelmi rendeltetését.

Az emberi beavatkozások és törekvések megítélésénél az egyéni lelkiismeret csakúgy, mint a szakszerű erkölcsstudományos mérlegelés az úgynevezett *modell-gondolkodáshoz* folyamodik. Erkölcsi fogalmakból megépíti magának a bírálendő élethelyzet minél hívebb mását, és róla mond ítéletet. Minél jobban egybevág tehát a megépített modell az adott valósággal, annál helyesebb és végelesebb az ítélet. Egy szervátültető műtétet elképzelhetünk akár az életmeghosszabbító erőfeszítés, akár a csak emberen elvégezhető élet-tani kísérlet, akár a vakmerő orvosi sikerhajhászás és az elsőbbségért folyó versengés modellje szerint. A beavatkozás megengedhető voltának más-más erkölcsi feltételei lesznek mind a három esetben. Sok függ tehát az orvos és a beteg egyéni szándékától is. A test élete a keresztény ember számára nem a legnagyobb érték. Am ha nem pusztá öntudatlan tengődésről van szó, amely javulást már nem ígér, az élet meghosszabbítása értékes, nemes cél, amelyért meg kell hoznunk minden józan áldozatot. Sőt többet is kötelező vállalnunk azokban a rendkívüli esetekben, amikor a közjó kívánja például egy-egy nélkülözhetetlen államférfi vagy alkotó tudós életben maradását. Átlagos körülmények között viszont erkölcsileg senki sem köteles életét fenntartani igen veszélyes vagy embertelenül fájdalmas vagy roppant költséges beavatkozások és gyógymódok árán. Sőt csak akkor kívánhat ilyesmit, ha nagyobb értékkel nem kerül szembe, például ha hozzátartozóit nem terheli meg emberhez méltó életszínvonalukat veszélyeztető áldozattal. Az orvostudomány előbbrevitele érdekében viszont egyenesen a hőstett önértetével vállalhatja a biztos halál helyett a kockázatos beavatkozások nagy kalandját. Az orvosi hírnévért és a sikeres megoldás elsőbbségéért folyó verseny — mint másodlagos cél — tisztes-eseen hozzáadódhat az előbbi célokhoz, de felelőtlen lépésekre nem jogosít.

A beteg és az orvos felelőségének kérdésén túlmenő további probléma már az „adományozó” harmadik személlyel kapcsolatos: átengedheti-e az ember a saját testének élőanyagát szerv- vagy szövetátültetés céljára? Az erkölcsstudomány nem minden szakembere ért egyet a feleletben. A hagyományos katolikus tankönyvi nézet szerint az ember csak az önnön élete megmentéséért áldozhat fel valamit saját testéből. Újabban mégis egyre inkább előtérbe nyomul az a bibliai színezetű szempont, hogy nemcsak a házastársak lesznek „egy testté” (*Máté* 19, 6), hanem mindnyájunkat egybekapcsol a közös emberi természet, sőt a természetfölötti valóság síkján „sokan egy test vagyunk Krisztusban, egyenként azonban tagjai vagyunk egymásnak” (*Róm* 12, 5). Elméletileg tehát mind a két nézet valószínű, és a gyakorlatban bármelyiket követhetjük, főleg ha komoly ok sürgeti. Az élet — legalább részlegesen — máris a második nézetet javallja. Véradásra lelkiismeret-furdalás nélkül vállalkozunk, sőt az életmentő jótett elégtételét érezzük miatta. Pedig a vér is eleven része testünknek: kötőszövet folyékony sejtközi állománnyal. Nem érzünk erkölcsi gátlást a bőradás esetében sem, amelyre életveszélyesen nagy égési sebek gyógyításánál van szükség. Vérünk és bőrünk ugyanis pótlódik. Részleges hiánya csak átmenetileg okoz nehézséget, amit szeretetből vállalhatunk, sőt olykor vállalunk is kell. „Nagyobb szeretete senkinek sincs annál, aki életét adja barátaiért” (*Ján* 15, 13). Ez a jézusi elv még sokkalta félelmetesebb áldozatokat is szentesít, természetesen az öngyilkosság kivételével. Mindenesetre lemondhatunk pótolhatatlan, de nem életfontosságú szerveinkről, például a két vesénk egyikéről, hogy embertársunkat életben tartsa; vagy felszemünk szaruhártyájáról, hogy elmondhassuk a bibliai Jóbbal: „Sze-me voltam a vaknak” (*Jób* 29, 15). Ilyesfajta köteles segítsérről persze ma még

aligha beszélhetünk, nem annyira a sebészi eljárások kockázatossága, mint inkább a siker élettani nehézségei miatt. Tudnivaló, hogy a szervezet védekez az idegen fehérje beépülése ellen: a vérben ellenanyag jelenik meg, amely igyekszik gátat vetni az átültetések tartósságának. Ezen az egyébként áldásos viselkedésmódon alapszik a szervezet önvédelme a fertőző betegségek ellen. Minthogy a szem szaruhártyájának nincs közvetlen vérellátása, a szaruhártya-átültetés (holttestből vett anyaggal) már túljutott a kísérletek szakaszán. Porcok és inak átültetése is gyakori, a vérátömlesztés pedig — egymással összeférő vércsoportok esetén — manapság biztos és egészen mindennapos gyógykezelési mód. Am egymást tűró testszövet-csoportokat eddigelé még nem fedeztek fel. Vese és szívatültetések esetében tehát mindig súlyos gondja az orvosnak, miképpen törhetné le — például besugárzással, sérumok vagy vegyi készítmények adagolásával — a szervezet védekezését az idegen fehérje ellen, mégpedig úgy, hogy betege fertőzések áldozatául ne essék. Bár a közelmúlt számos veseátültetése jelenleg állja még az idő próbáját, hasonló sikerű szívatültetésről nem beszélhattünk. Pillanatnyilag igen rendkívüli és szerfölött kockázatos mind a két fajta műtét, és az esetleges hasonló természetűek is. Így a veseátengedés még a beteg legközelebbi rokonainak sem erkölcsi kötelessége; szót sem vesztegetve a szívatengedésre, amely az adományozó biztos halálát jelenti. Mindkét élet biztos megtartását csupán az olyan átültetések ígérik, amelyeknél a betegnek „egypetűjű” ikertestvére adományozza a számára nem életfontosságú szervet (például az egyik veséjét). Az ilyen ikrek ugyanis egyazon megtermékenyült petesejt szétosztódásából fejlődtek ki, így testük fehérjei azonos jellegűek, és az egymásból átültetett szövetek gátlás nélkül beépülnek testük sajátjává.

A sajátta-beépülés hiánya vezet át egy következő erkölcsi problémához: Joggal használhatja-e az ember a testébe ültetett idegen szervet, hiszen az — minden életképessége és jó szolgálata ellenére is — végtére csak vendég marad a vendéglátó szervezet egészében? Alig hinnők hogy ilyen természetű aggálya támadna bárkinek is szaruhártya-, porc-, ér- vagy csontvelő-átültetés esetén. Sőt vese- vagy szívatültetés esetén sem, feltéve hogy az élőanyagot jogosan szerezte, és már amúgy sem származtathatná vissza. A felsorolt részeket hajlandók vagyunk elfogadni még holttestből vagy akár állatból kiemelve is, annyira nem tulajdonítunk nekik személyes jelleget. Tagadhatatlan azonban, hogy sokkal szorosabb a kapcsolat egyes más szerveink és a személyiségünk között. Köztudomású, hogy a központi idegrendszerrel (az agytól) és működésétől függ egész tudatéletünk úgyannyira, hogy személyiségünk felelősségghordozó magjának, a léleknek halál utáni működése sem képzelhető el, ha a Teremtő valamiképpen nem gondoskodik az idegrendszer helyettesítéséről (erről érdekesnél érdekesebb elképzeléseket találunk a hittudomány régebbi és újabb művelőinél egyaránt). A vérről, amelyet a régiek a lélek lakóhelyének vélték, manapság is igen sokan gondolkodnak úgy, *Goethe* Mefisztójának nyomán, hogy „a vér egészen fürcsa nedv”. Mindenesetre bizonyos, hogy belső-elválasztású mirigyekünk vérbe juttatott termékeikkel jelentősen befolyásolják egyéniségünket. Kicserélésük következtében lelkületet is cserélnénk.

E tények előrebocsátása indokolja most következő erkölcsi megfontolásainkat, amelyekkel látszólag már a fikció, a természettudományos kalandregény területére tévedünk. Élettani szempontból azonban korántsem tekinthetjük képtelenségnek az emberi fejátültetést, noha eddigelé csak állatkísérletekben próbálkoztak ilyesmivel. Egy távolabbi jövőben életmentő vállalkozás lehet a fej — és a hozzátartozó emberi személyiség — továbbélését egy másik test hozzárendelésével biztosítanunk. Az így életbentartott ember alighanem meglepő változásokat fog tapasztalni tudatvilágában, főleg az érzelmi életében, hiszen jórészt új hormonelválasztó rendszert kapott a régi helyett — esetleg nem is előnyére. Így élnie azonban még mindig jobb, mint egyáltalán nem élni, miként egy régi hittudományos elv kimondja. Erkölcsileg helyesen óhajthatná tehát, hogy szükség esetén végrehajtsák rajta ezt a műtétet; bár tekintve a beavatkozás élettani és erkölcsi kockázatát, eleve meg is tilthatná,

hogy életét alkalomadtán így próbálják meghosszabbítani. Bizonyos továbbá, hogy kiváltképp személyiségünkhez tartoznak ivarsejt-termelő mirigyek, hiszen a csíraanyag sejtmagjai hordozzák a személyes elődeinktől kapott és egyenesen sorsszerű örökési anyagot. Joggal lehet mondani, hogy aki házastársat választ, egyúttal ösöket — és sorstényezőket — választ leendő gyermekeinek. Az emberi ivarmirigyek átültetése elvileg lehetséges, és a gyakorlatban talán szükségessé is válhat. Az egyetétjű ikrek közötti átültetés esetét kivéve azonban az átültetett szerv nem lesz sajátunkká, hanem csak nehezen tűrt idegen marad, noha tovább él bennünk, és szolgálatokat tesz nekünk. Aki tehát ily átültetett ivarmirigyet állít a fajfenntartás szolgálatába, kétségtelesen idegen csíraanyagot használ. Ez — erkölcsstani modellel ábrázolva — nem egyéb, mint a mesterséges megtermékenyítésnek jellegzetes esete, és így az arra vonatkozó elvek szerint kell elbírálnunk. Az egyházi tanítóhivatal eddigi általános — bár nem tévedhetetlen tekintélyű — kötelező tanítása szerint bűn egy harmadik személy csíraanyagát alkalmazni a házasság termékenységére érdekében. A házastársaknak ily körülmények között minden erkölcsileg megengedhető módon elejét kellene venniök a fogamzásnak. Amde megkísérlehetjük tükröztetni az esetet egy másféle modellel is: eszerint az idegen ivarmirigyek átültetése a leendő gyermekek örökbefogadásának legbensőségesebb módja; az örökbefogadás pedig megengedhető, sőt dicséretes dolog. Az erkölcsstan szakembereinek idejében el kell tehát dönteniük, hogy melyik eszmei modell felel meg jobban a valóságos viszonyoknak, mielőtt a gyakorlati életben időszérűvé válik a felvetett kérdés.

Az átültetésre szánt testszöveteket vagy szerveket nemcsak élő embertől kaphatjuk, hanem friss holttestből is vehetjük, amint sok esetben máris történik. Élő szervezetből venni persze rendszerint sokkal előnyösebb. Társadalmi érdekről lévén szó, a juttatás megszervezésében a közhatalom is szerepet vállalhat. Ez újabb erkölcsi kérdéseket vet fel. Az élő személy birtokosa önmagának, Isten törvényeit tiszteletben tartva maga rendelkezik testével, kivéve a nagy gonosztevők jogos büntetésének hatóságai végrehajtását (Róm 13, 4). Nincs tehát elvi akadály, hogy a halálbüntetést az átültetés szolgálatába állítható életfontosságú szervek műtéti eltávolításával hajtsák végre. E rendkívüli esettől eltekintve a közhatalom nem szüntetheti meg erkölcsösen szervezetünk épességét vagy életképességét. A halál bekövetkeztétől fogva azonban a test tárgygyá, sőt gazdátlan tárgygyá válik. A keresztyén lelkiület így is megbecsüli, mint a lélek egykori hordozóját és az isteni kegyelem edényét. A hozzátartozók kötelessége, hogy eltakarításáról illendően gondoskodjanak, és a hatóság is rendelkezhet sorsáról a közjó követelményei szerint. Minthogy a szeretet a legfőbb törvény (Márk 12, 31), sem a családi, sem a keresztyén kegyelet nevében nem szabad tiltakoznunk a holttestek anyagának az életmentés szolgálatába állítása ellen. Sőt vélelmezhetjük, hogy okosan — az egyetemes emberszeretetés szempontja szerint — így intézkedett volna az elhunyt maga is.

(Medvigy Mihály)

AZ OLVASÓ NAPLÓJA. Hetvenötödik születésnapját ünnepli Gyergyai Albert; pontosabban mi ünnepeljük az ő hetvenötödik születésnapját, mert ő maga, legendás szerénységével, mindig kitért mindenféle ünneplés elől. Egyéniségére is, életére is a halkság jellemző, bizonyos szemlélődő, elmélyedő csönd, a szépség iránti szemérmes áhítattal, de ugyanakkor egy leheletnyi, jótékony székspszissel is, amely a látványos és tetszetős elméletek és kritikai megoldások korában elsősorban a tetszetős elméletek és a fölületesen látványos megoldások ellen irányult. Mindig is sokkal jobban tisztelte az irodalmat, általában a művészetet, semhogy készséges példatárul használta volna többé vagy kevésbé helytálló ötleteihez, mint annyian tették kortársai közül; mert számára mindig a szolgálat volt a fontos: nem az, amit ő mond, hanem az, amit a művek mondanak, és általa másoknak mondhatnak. Ha rokonait keresnénk: minden különbségük mellett és ellenére alighanem mégis a modern francia kritika egyik legrokonszenvesebb és legnagyobb alakjával, az *Approximations* szerzőjével, Charles Du Bosszal a legrokonszenvesebb. Az ő esszéi is job-

bára „megközelítések”, valami sajátos, a mondatok menetében is megnyilatkozó spirálmozgással, körkörösén mind mélyebbre és mélyebbre haladva, míg el nem jut egy-egy mű, vagy egyéniség magváig. De ugyanakkor saját lelkének, saját szellemének egy-egy mélyen fekvő rétegéig is, amely ezekben a „megközelítésekben” egyszerre teremődik is (lehetőségből valóságá), és revelődik is. Huszadik századi írókról és művészekről szóló esszékötetének előszavában írja: „Ezek a majdnem fél évszázadot egybefoglaló írások talán legelsősorban egy lélek történetéről adnak számat, egy lélekéről, amely kezdetlőt fogva egynek érzett életet és irodalmat, s mivel nem mert, nem akart vagy nem tudott közvetlenül a tulajdon líráján vagy epikáján át megnyilatkozni, bátrabb, nagyobb, szerencsésebb, szemérmetlenebb, vagy hősiesebb alkotókhoz folyamodott, hogy — mintegy velük azonosulva — bennük és rajtuk keresztül élhesse át és élvezhesse mindazt, amire egyedül, önékülük, talán híján a biztatásnak, a jó sorsnak s bizonyos önérzeti túltengésnek, időnkint csak kétkedve és szégyenkezve vállalkozhatott. Ily módon minden tanulmánya csak kísérlet, csak keresés, de olyan keresés, ha szabad itt Ágoston egy gondolatát variálni, amely tudja, hogy előbb-utóbb találattal kell végződnie, de csak olyan találattal, amely megköveteli, hogy tovább keressük — szépséget, tökéletességet, élet- és emberismeretet, bölcsességet, derűt, harmóniát, mindazt, ami az igazi írók, az igazi alkotók példájára, egy szebb és teljesebb világra nyit szűkebb vagy tágabb ablakot.”

Minderről „módszert”, „elméletet” (ami esetleg valamilyen „iskolának”, kritikai iránynak, egy magyar „nouvelle critique”-nek az alapja lehetett volna) nem dolgozott ki. Nem fogalmazta meg még az elméletfogalmazások fölöslegességének elméletét sem; nem szögezte le, hogy nincs föltétlenül, egyszer s mindenkorra, minden esetre érvényes „módszer”; hogy minden műnek, minden alkotónak megvannak a maga belső törvényei, ezért minden művet és alkotót a saját törvényei szerint, a saját törvényei mentében kell megközelíteni próbálnunk; tehát minden egyes főadat: minden mű, minden alkotó, mint „téma”, egyúttal az adott esetben legérvényesebb „műforma” megteremtésére is ösztökél; így az esszé, a kritika — ez a fajta kritika — egyszerre megértés is, és a megértés formájának a teremtése is: műalkotás a műalkotásról. A Vil-lontól Spittelerig a régibb korok íróival foglalkozó *Klasszikusok* bevezetőjében olvassuk: ** a kötet írásai, „kísérletei” esszék abban az értelemben is, hogy „különböző módon keresik azt a műformát, amely legjobban megfelel a mai modern értelemben vett tanulmánynak, és ezt, a téma és a körülmények szerint, hol az elemző előadásban, hol a részletes szövegmagyarázatban, hol az írói arcképben, hol a dialógusban vélik megtalálni”.

„Nehezen készült könyvnek” mondja az előszó a *Klasszikusokat*; bizonyára a *Kortársak* sem készült kevésbé „nehezen”. Ha megjelent könyveivel (az említett kettővel, meg a régebbi, kitűnő *Mai francia regény* cíművel, mely nagyjában a harmincas évek derekáig követi témáját), egybevetjük szerzőjük rendkívüli, jelentőségét: ki ne kevesellené azt, ami megjelent? Hol vannak, milyen régi *Nyugat*-évfolyamokban kallódnak például, mai olvasók számára többé-kevésbé hozzáférhetetlenül már, magyar tárgyú esszéi, az egyetlen, a Bérczy Károlyról szólón kívül, amely a *Klasszikusokban* jelent meg? Hol van, mikor lesz meg az a várva várt Racine-könyv, amelyet a *Klasszikusok* tartalmazné, az ott közölt első fejezet címszavánál, „készülőnek” ígért? A *Kortársakban* van egy esszé, eredetileg könyvbírálat arról a modern francia antológiáról, amelyet Dobossy László állított össze 1958-ban; ebben olvassuk: milyen helyes lenne, „ha már egyszer a francia, a mai francia költészet megismeréséről, megértéséről, élvezetéről van szó, bemutatni az olvasónak, akár csak madártávlatból is, a francia költészet évszázados fejlődését, a miénktől annyira különböző lényegét, és tudatos eredetét, retorikus hagyományait, amelyektől nemhogy a romantika, de még a szürrealizmus se tudta megsza-

* Gyergyai Albert: *Kortársak*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1965.

** Gyergyai Albert: *Klasszikusok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1962.

badítani, megmagyarázni ennek a cerebrális költészetnek minden idegenségét és minden csodálatosságát, ráeszméltetni az olvasót, hogy nemcsak egyféle költészet van...” — de ki volna erre hivatottabb, és ki tudná ezt jobban, hitelesebben megcsinálni, mint aki a legfinomabb érzékekkel élte át és ismeri: Gyergyai Albert (még akkor is, ha, természetesen, bizonyos költők és hangok közelebb állnak hozzá, mások, szürrealizmus utáni legmaibbak viszont talán kissé távolabb)? Ki ismeri, ki érti nála jobban azt a köztudatban élő „tipikus franciánál” igazabbul és mélyebbul francia szellemet, amelyről a *Kortársak* szép Bernanos-tanulmányában ír, megállapítva *A falusi plébános naplójának* szerzőjéről, hogy „legtöbb könyve erőteljes, férfias és biztató tiltakozás minden olcsó, kicsinyes és mulékony „alkalmazkodás”, minden alacsony „valóság-érzék”, minden könnyed „hajlékonyság” ellen, mindaz ellen, amit ma művészetben és közéletben a legfranciásabb tulajdonságként magasztalnak”; és ami ellen következtes tiltakozás volt Gyergyai Albert egész, franciákkal foglalkozó munkássága is (ma még fölméretlenül nagyszabású és jelentős munkásság), makacs tévhiteket oszlatva, nem polémiákkal és szavakkal, hanem a francia irodalom java értékeinek magyarul való tolmácsolásával, Proust, Gide, Giraudoux, Cocteau, Claudel s annyi más kiváló francia író bemutatásával, irodalmi kultúránkba való beojtásával; jobban megértetve, vagy egyáltalán végre megismertetve velünk azt a „másik”, igazibb és mélyebb francia szellemet, azt a szívének oly kedves Pascal-félet, „egy bizonyos francia lelket, vagy ha tetszik: az emberi lélek egy bizonyos magasságát, a fénynek, az igazságnak, a szeretetnek tevékeny szomját, azt, amely annyi misztikust és harcost adott már a világnak...”

Mi egyebet kívánhatnánk hetvenötödik születésnapja alkalmával — magunknak is — mint azt, hogy könyvtárunkban a kötetei mellett további köteteit váró hiányt betölthesse, és valóban betöltse?

* * *

Sosem szabad föltétlenül megbízunk régi benyomásainkban; mindig mindent újra kell olvasnunk, kivált ha ítéletet akarunk formálni valamiről. A kritikus a legjobb módszerek birtokában sem tévedhetetlen; de aligha van számára jobb módszer a tévedési eshetőségek csökkentésére, mint korábbi nézeteinek állandó ellenőrzése és revideálása.

Milyen kép élt bennünk Schöpflin Aladárról? Egy bizonyos kornak, a *Nyugat*énak épp ő volt a kritikusa, ahogyan annak idején Gyulai a magáénak; mintha valami kis pedánság lett volna benne, majdnem hivatalnoki szárazság; többnyire fején találta a szöveget, de mindig kicsit fűrészpapos mondatokkal; nem volt benne elég hajlékonyság, sőt, mintha egy kicsit merev is lett volna; biztos, jó ítélete volt, de elég érdektelenül adta elő; és így tovább. E kép kialakulásában része lehetett annak is, hogy kritikai modorára, puritán tárgyszerűségére a harmincas években némi árnyékot vetett a *Nyugat* második, „esszéista” nemzedékének sokkal sziporkázóbb, ötletesebb, nemegyszer bűvészbibb stílusa, frissebb vérmérséklete, fürgébb asszociáló készsége, és — akkor úgy látszott — nagyobb fölkészültsége. Mellettük Schöpflin már-már konzervatívnak, olykor szinte egy kicsit vaskalaposnak hatott, bár mindig anélkül, hogy makacsul elzárkózott volna az új elől, és mint Gyulai, megrekedt volna a maga eszményeinél.

Semmi nem állt tőle távolabb, mint a kritikai dogmatizmus. „A *Nyugat* — írta 1912-ben — nem megkötött irodalmi program alapján indult, hanem a szabadság és tehetség jelszavával, amennyire én tudom és látom a dolgokat, sohasem bizonyos meghatározott esztétikai tételek vagy dogmák szerint válogatta közleményeit, hanem kész karakterűl kínálkozott minden valóban értékes tehetségnek. A legkülönbözőbb esztétikai programú írók egyesültek benne.” — Ez *mutatis mutandis* rá is állt, részben talán azért is, mert a *Nyugat*-nak ebben a szabad levegőjében nőtt föl; neki sem volt kötött „programja”, ő is igyekezett elismerni, segíteni, levegőhöz juttatni minden tehetséget, ha valóban értékesnek találta, függetlenül attól, milyen esztétikai nézeteket vall;

ízlésében „a legkülönbözőbb esztétikai programú” írók és művek megfértek. De még így is — legalábbis emlékeinkben — szürkébbnek, fakóbbnak tűnik, nehezebbnek, valahogyan fásabbnak is, mint egy Cs. Szabó László, Szerb Antal, Illés Endre, vagy Halász Gábor.

Dehát a régi keletű emlékek sokszor megtévesztenek; az időben a dolgok sokszor másképp rendeződnek el, súlyuk, töltésük szerint lehet értékelni őket, a könnyebb elválík a nehezebbtől, a szemre színesebb az értékre magvasabbtól: sosem szabad hús, harminc esztendő benyomások alapján ítélni. Erre figyelmeztet Schöpflin Aladár válogatott tanulmányainak Komlós Aladár szerkesztésében s igen jó bevezetésével megjelent kötete is: csattanósan rá-cáfol régi emlékeinkre.*

Kárpáti Aurélról írta: „Asszociációi nem túl bővekek, de mindig helytállóak, nem az írás ornamentikájához, hanem a struktúrájához tartoznak”; és „nem önmagát állítja az olvasó elé, hanem a gondolatát”. Ő egészen más típusú kritikus volt, mint Kárpáti Aurél; de ez a két mondat kiválon jellemző rá is. Válogatott tanulmányai hat és félszáz lapján nehezen lehetne olyan képzetársítást találni, amely ne az írás *struktúrájához* tartoznék, ne az lenne a funkciója, hogy a gondolatot, mondandót jobban kiemelje, és csakis azt emelje ki. Hasonlatai néha ügyetlennek hatnak, túlságosan földönjárók, próziaiak, de végül is mindig *hasonlítanak*, és sosem *díszítenek*; Schöpflin stílusának nincs ornamentikája. Nincsenek olyan kápráztató trapézmutatványai, amilyenekkel a harmincas évek esszéistái szerették elbűvölni az olvasót. Persze nem mindig a „dolog” érdekében, hanem sokszor csak a maguk kecsességének akár örömeiben, akár bizonyítására: úgy, hogy „önmagukat állították az olvasó elé”. Ő soha: ő mindig „a gondolatát”. A gondolatát, és a gondolatmenetét, amely néha gyalogjáróan körülményes, elsősorban épp azért, mert a kanyarodókat mérészen átvágó képzetársításoktól mindig óvakodott; szürkén mondta ki az igazat, de igyekezett mindig az igazat megfogalmazni. Nem az ötletet, hanem a tényt. Hogy milyen pontosan és maradandóan, azt néha a fogalmazás igénytelensége miatt észre sem vettük. 1926-ban például Móricz *Kivilágos kivirradtig*-jét ismerteti a *Nyugat*-ban. Azt írja: „Móricz a családi élet, a férj és feleség közti kontroverziák írója volt mindig, írásaiban semmi más téma nem foglal el akkora tért, mint az, hogy miképpen élhet meg együtt a férfi és a nő a házasságban.” Ez a nehezkeseen vánszorgó mondat Móricz világának egyik sarkalatos pontjára tapint rá.

Dehát Móricz próza; a prózához értett — így mutatja a hamis emlék — a versekhez azonban nem volt füle, érzéke, a költészethez nem volt elég rezonáló képessége. Csakhogy ez sem igaz; nem is kell újra elővonnunk remek Ady-könyvét, amely — miért, miért nem — emlékeinkben szintén szürkébben él, mint amilyen, elég olvasnunk a *Válogatott tanulmányok*-ban, amit Babits novellái kapcsán egyáltalán Babitsról, Babits verséről is ír; „A Babits-vers és a Babits-novella egyformán: szélső izgalom, biztosan bezárva a szilárd formába. Innen egyiknek is, másiknak is a különös hatása: a tartalom nemcsak kitölti a formát, mint a legtöbb jó írónál, hanem feszíti is a megpattanás határáig, s hogy mégse pattan meg, ez a művészet diadala az anyag felett. Egyszerre, együtt kapunk valamit, ami formaellenes, a formával... A versek közvetlenebbül, a novellák valamivel messzebbre objektívalva ugyanarról tesznek vallomást: egy sajátos túlizgatottságában emésztődő életéről, melyet az értelem abszolút ereje tesz elviselhetővé.”

Aki tudja, mert tapasztalta, milyen nehéz egy költészet szubtilis lényegének a megragadása, egyéni alkat és költői jelleg alig szavakba fogalmazható kapcsolatának érzékelése, s hogy mindez mennyire csábít a tárgyszerű közlés helyett a metaforikus körülírásokra és pontatlan analógiákra, az csak tisztelettel tud megállni a kritikai gondolkodás egy-egy ilyen mesteri teljesítménye előtt, de a kritikus jellem előtt is, amelynek volt ereje és fegyelme a tisztázó gondolkodás remekléseit a magától értetődő természetesség ilyen puritán egyszerűségével közölni.

* Schöpflin Aladár: *Válogatott tanulmányok*. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1967.

Egyik korai tanulmányában — (címe: *A város*, 1908-ból; és ne feledjük el ezt sem: Schöpflin egyike volt az elsőeknek, Ignotusszal, illetve közvetlenül Ignotus után, aki fölismerte a város és a kialakuló városi magyarság, városi magyar szellemiség fontosságát kultúránkban) — ezzel a fordulattal vezeti be egyik mondatát: „Hogy erről precíz módon beszélhessünk...” Egész kritikai munkássága erre irányul, ennek a törekvésnek a jegyében áll: precíz módon beszélni a dolgokról. Akkor is, ha maguk a dolgok bonyolultak, homályosak, nehezen megfogalmazhatók. És akkor is, ha erre a precíziségre a gondolkodás, elemzés és elmélkedés sokszor hosszadalmas és fárasztó munkájával jutunk el.

Példája a kritikusi tisztességnek, felelősségtudatnak, következetes, látványosság nélküli kritikai bátorságnak, függetlenségnek és okosságnak. Magunkat tiszteljük meg vele, ha tanulunk tőle. (Rónay György)

SZÍNHÁZI KRÓNIKA. A Madách Színház mutatta be Friedrich Dürrenmatt: „A nagy Romulus” című komédiáját. Dürrenmatt ma a legnépszerűbb szerzők egyike világszerte, darabjaihoz a biztos siker reményében nyúlhatnak a színházak. Annyira népszerű, hogy az már szinte gyanakvásra készítet. Az igazság kedvéért azonban meg kell állapítani, hogy Dürrenmatt, ha nem is nagy író, de mindenesetre jó író, és népszerűségét nem olcsó eszközöknek köszönheti. Sikerének titka, hogy mindig néhány nagyon egyszerű és mindenki által könnyen belátható igazságra összpontosít. Darabjainak szerkezete átlátszó, s az alapötlet adta lehetőségeket mindvégig hiánytalanul kiaknázza.

A dürrenmatti komédiának azonkívül még egy titka van s ennek a titoknak ma ő a legkiválóbb ismerője. Sőt az általa alkalmazott formában meghonosítója is. A hagyományos komédia általában a karikatúrával rokon. Hatását azzal éri el, hogy egyes jellembeli ferdeségeket vagy összetűzéseket aránytalanul megnagyít, eltorzít. A dürrenmatti komédia háttérében ezzel szemben rendszerint valamilyen absztrakt tétel áll, valamilyen, az emberi létezésre, a társadalomra jellemző ferdeség fölismerése. Minthogy azonban ezeknek a tételeknek bemutatására vagy hordozására egy-egy ember nem alkalmas (hiszen általános emberi tulajdonságok kivonatai), Dürrenmatt rendszerint egy olyan főhőst állít darabjának központjába, aki úgyszólván minden valódi emberi tulajdonságnak híjával van és egyetlen feladata, hogy a darab alapszeméjét hordozza. Az író számára nagy könnyebbség ez, mert az ilyen figurát egyáltalán nem kell a valósághoz mérnie, sőt minél valószínűtlenebbül, minél képtelenebbül viselkedik, annál jobban szolgálja az író mondanivalóját. Az őt körülvevő személyek ezután már engedelmessékedhetnek a komédia hagyományos törvényeinek, képviselhetnek egy-egy, a valóságos életből jól ismert jellemtypust.

„Az öreg hölgy látogatása”, amelyet jó néhány évvel ezelőtt a Vigszínház játszott nálunk nagy sikerrel, jellemző példája ennek a darabszerkesztési módszernek. És lényegében ugyanerre a sémára készült „A nagy Romulus” is. Amíg az előbbi darab azt hivatott bizonyítani, hogy a pénz olyan hatalom, amellyel minden aljasság elkövetésére rávehetjük az embereket, az utóbbinak, a most bemutatott Romulusnak alaptétele az, hogy az a hatalom, amely eleve nem szab korlátokat önmagának, előbb vagy utóbb elkerülhetetlenül erkölcs-telenné, emberek gyilkosává válik. A darab főhőse egy, a fenti recept szerint megrajzolt erendően képtelen figura. Nagy Romulus, a római birodalom utolsó császára, aki tudatosan viszi romlásba a birodalmat, mert a birodalom hatalmát igazságtalannak, erkölcs-telenségek árán megszerzettnek tartja. Az alak ott válik leginkább valószínűtlenné, amikor megtudjuk, hogy nemtörődömsége (amellyel a germánok ellen védekező birodalom maradék ellenálló-képességét is aláassa), nem egy, az uralkodásba belefáradt és csak tyúkfenyészével törődő, sztoikus humanistának magatartása, hanem céltudatos tévelygés. Romulus, mint a feleségével folytatott párbeszédéből kiderül, a hagyományos eszközökkel, fondorlatok útján kaparintotta meg a hatalmat, hogy azután az uralkodóból Róma bírójává váljék és hatalmi tébolyáért megbüntesse a birodalmat.

Az ilyenfajta hatalmasság persze a legjobb esetben is csak írói vágyalom terméke lehet, de éppen ennek köszönheti színpadi varázsát, még ha mulékony és az előadás tartamán túl alig terjedő is ez a varázs. Maga a darab nem egyéb, mint ennek a szellemes ötletnek végsőikig való kiaknázása. Dürrenmatt, a darabhoz fűzött megjegyzéseiben, azt írja, hogy azt szeretné, hogy Romulus ne keltse fel egy-kettőre a közönség rokonszenvét. Szerinte a császár igazi egyénisége csak a harmadik felvonásban bontakozhat ki. Eleinte a prefektus szájába adott kijelentésnek kellene igazolódnia, amely szerint gyalázatos császára van Rómának, s csak a harmadik felvonásban derülhet ki, hogy Romulus olyan humanista, aki törvényt ül a világ felett. Az író hozzáteszi, tudja, hogy az ilyen követelményt könnyű megszabni, de szinte lehetetlen teljesíteni. A budapesti előadás is ezt a lehetetlenséget igazolja. S ebben elsősorban maga Dürrenmatt a hibás, aki kezdettől fogva olyan szöveget ad főhősének szájába, hogy a hatalommal rendszerint amúgysem rokonszenvező közönség számára ő az egyetlen valamelyest vonzó figura, egy teljesen lezúllott és nyilvánvaló pusztulás előtt álló hatalmi apparátus ellenszenves alakjainak körében. Ha Romulus esetében jellemfejlődésről beszélhetnénk (amiről már a dürrenmatti dráma szerkezeténél fogva sem lehet szó), akkor inkább éppen fordított lenne a helyzet, rokonszenvünktől kellene megfosztanunk ezt az uralkodót, akiről maga a szerző vallja be, hogy „végső soron... kíméletlenül rideg és könyörtelen a cselekvésben”. Valóban, ha csak valamelyest is reálisnak fognánk fel a császár figuráját, inkább elítélni kellene őt azért a részvétlenségért, amelyet azoknak szenvedése iránt tanúsít, akiket tudatosan dob oda az ellenségnek, noha ők minden bizonnyal nem felelősek a régi zsarnoki elődök bűneiért. Szerencsére azonban ilyesmiről nincs szó, nagy Romulusról az első pillanattól fogva tudjuk, hogy nemcsak valóságos történelmi megfelelőjéhez, a 16 éves korában trónfosztott gyermek-császár Romulus Augustulushoz, a nyugatrómai birodalom utolsó uralkodójához nincs semmi köze, de nincs köze semmiféle valóságos emberhez sem, kivéve az íróét, akinek szócsövétől szolgál, hogy epés-tréfás megjegyzéseit az erkölcsstelen hatalomról elmondassa vele. Multságos és szellemes ez a szöveg, az vitathatatlan, és Dürrenmatt nem takarékoskodik a néha már kabaréba illő ötletekkel. Ilyen például az, hogy Romulus nemcsak az egykori híres császárok szobrai kötyavetyéi el fillérekért egy görög régiségkereskedőnek, hanem tenyészetének tyúkjait is ezekről a császárokról nevezte el és első kérdése a komornyikokhoz minden nap az, hogy tojt-e ma Augustus, Tiberius vagy a Flaviusok közül valaki.

A Madách Színház előadásának legfőbb erőssége Pécsi Sándor Romulus alakítása, amely ha nem is felel meg teljesen Dürrenmatt idézett elképzelésének (hiszen az első perctől kezdve rokonszenves), mégis hibátlanul hordozza a komédia mondanivalóját. Pécsi rendkívül egyszerű eszközökkel okos, nemtörődöm, patetikus és bohócszerű egyszerre. Ilosvay Katalin egyéniségéből azonban sajnos hiányzik az a szuggesztivitás, amellyel a császárnő szerepében méltó partnere lehetne, holott ez az asszony Dürrenmatt koncepciója szerint éppen arra hivatott, hogy a megalkuvás nélküli, könyörtelen hatalomvágyat képviselje Romulus-szal szemben. Eléggé színtelen Molnár Piroska is, Reának, a császár leányának szerepében. Márkus László túlkarikírozza Zéno kelet-római császár figuráját és ugyanebbe a hibába esik Basilides Zoltán a hadügyminiszter, és Körmendi a belügyminiszter szerepében. Dürrenmatt ugyanis, s ezt nem lehet eléggé hangsúlyozni, nem jellemkomikummal és még helyzetkomikummal is csak alig-alig dolgozik. Nála a humor és a satíra az egész cselekmény abszurdításában van és ez annál jobban kitűnik, minél komolyabban mondják el a szereplők a szájukba adott szöveget. A legnagyobb félreértés éppen ezért Zenthe Ferenc lovasparancsnoka, akinek nem nyűgös gyermek módjára, hanem komolyan kellene panaszkodnia a fáradtság és kialvatlanság miatt, hiszen két nappal és két éjszaka egyfolytában lovagolt, hogy Pávia elestét a császárnak hírül vigye, de Romulus szóba sem áll vele. Már sokkal közelebb áll az író elképzeléséhez Huszti Péter, Aemilianus, római patricius szerepében. Ugyanígy Mensáros László is, aki Odoakert, a germánok fejedelmét alakítja. Eredeti szint képvisel Greguss Zoltán nagyiparosa. A ren-

dező Adám Ottó jólpergő előadást produkált, de nem fogta össze eléggé érlelyes kézzel a játéksztílus. Köpeczi-Bócz István díszletei a szerzői előírásból eltérően (amely ütött-kopott környezetről szól) kissé túlságosan csillogóra sikerültek. Mialkowszky Erzsébet jelmezei a megszokottan szépek. A fordítás Fáy Árpád gördülékeny munkája. (Doromby Károly)

KÉPZŐMŰVÉSZET. „Gauguin élete Tahitin” a címe Bengt Danielsson svéd antropológus munkájának, amely 1967. karácsonyára magyarul is megjelent (*Gondolat* kiadó). A szerző — kitartó helyszíni kutatások eredményeként — a nagy posztimpresszionista művész óceániai tartózkodásának pontos eseménytörténetét (és a mestert körülvevő társadalmi és természeti milió hiteles rajzát) nyújtja könyvében, szétosztlatva sok félreértést, elemi kronológiai és topográfiai tévedést, patetikus, heroikus és romantikus mítoszt. Danielsson rokonszerves, szerény kutató; nem ígéri, hogy Paul Gauguin életéről és piktúrájáról átfogó képet ad: „esztétikai kérdésekben és stílusproblémákban óvakodtam minden állásfoglalástól és fejtegetéstől, — egyszerűen azért, mert nem vagyok hivatott ilyen kérdések megvitatására. Csupán arra törekedtem, hogy amennyire csak lehetséges, megvilágítsam Gauguin inspirációjának forrásait (és bizonyos képeim a tahiti nyelvű cím jelentését)”.

Amit azonban az író feladatául vállalt (hogy ti. feltárja a festő „inspirációjának forrásait”), azt hiánytalanul teljesíti. Aki a könyvet elolvassa, feltétlenül közelebb jut az „Ia orana Maria” (*Ave Maria*), a „Honnan jövünk? Mik vagyunk? Hová megyünk?” és a „Nevermore” festőjének művészetéhez, — Gauguinéhoz, aki — mint Strindberg írta egyik levelében — „új földet és új eget, új világegyetemet teremtett”.

Danielsson szeretettel és tisztelettel idézi fel könyve hősének emberi alakját, azonban nem „lakkoz”, nem idealizálja Gauguin jellemét, s nem hallgat a művész krakéler, egocentrikus, kevéssé megnyerő gesztusairól. A skandináv tudós kitér a mester „A modern szellem és a katolicizmus” című, gyakran emlegetett, de mindmáig csupán kivonatossan publikált írásművére is. Ez a kézirat, amely tele van „máshonnan átvett eszmékkel” és amelynek „gondolatmenete zavaros” (Danielsson szavai!), heves elítélése a katolikus egyháznak és a katolikus vallás számos hittételének. Az író azonban megjegyzi, hogy ez a traktátus „egy nagyon beteg ember” műve, aki ha tévelyegve is, de „mohó szomjúsággal fordult a metafizikai kérdések felé.” Danielsson e megállapításával rokon a neves „gauguinológus”, *Edwards* véleménye; *Edwards* szerint a mester munkáit („világi” tárgyú, tahiti nőket és tájakat ábrázoló alkotásait sem kivéve) „misztikus kontempláció” hatja át.

A magyar kiadás illusztrációi nyomdatechnikailag gyöngék, a fordítás viszont (*R. Szepessy Anna* munkája) kifogástalan. A 10. oldalon azonban „Gauguin hosszú és nyomorúságos életé”-ről olvasunk. A „hosszú” jelző aligha indokolt: a mester nem ért meg magas kort, 55 éves korában halt meg (1903), kínzó betegség után.

A művésszel sokat hadakozó *Martin* tahiti katolikus püspök szerint Gauguin „ellensége volt mindannak, ami erkölcsös”. A főpap azonban tévedett: Gauguin, az ember, gyarlóságoktól, botlásoktól valóban nem volt mentes, azonban mint művész, mélyen erkölcsös volt: egész életén át — a legmósbóbb körülmények között is — állhatatosan szolgáltá alkotói eszményeit. Ha kellett, plakátot ragasztott és csatornát ásott, de nem festett egyetlen képet sem festői meggyőződése ellenére. („Sajnos, képtelen voltam olyan rossz realista festményeket alkotni, amelyek vevőre találhatnának”, — mondotta egy ízben.) Gauguin-nél és két nagy kortársánál: Van Gogh-nál és Cézanne-nál kevés erkölcsösebb alkotót ismer a művészettörténelem...

* * *

A milánói Vallardi cég és a budapesti Zrínyi nyomda kooperációjának eredménye *Gaston Diehl* francia művészettörténész *Picasso*-monográfiájának magyar kiadása, amelyet a *Corvina* jelentetett meg. A nemrégiben Magyaror-

szágon járt Diehl professzort baráti szálak fűzik Picassóhoz, akinek ifjúkoráról, a művészetét tápláló szellemi humuszról (mór, Toulouse-Lautrec-i, Cézanne-i, néger stb. ösztönzések), a mester spanyol patriotizmusáról, a Picasso-i életművet döntően befolyásoló szociális eszmékről és szerelmi kapcsolatokról s az 1940-től 1944-ig tartó német megszállás éveiben megnyilvánult „ragyogó bátorságá”-ról sok érdekes és lényeges tudnivalót közöl. Diehl szembeszáll a meglehetősen közkeletű, de hamis „Picasso, az önmutogató misztifikátor”-legendával: „Tanúsíthatom, hogy Picasso sohasem gondol egyénisége megjártására...”

A Diehl-szöveg miatt is érdemes tehát forgatni az új Picasso-kiadványt, — méginkább azonban a *reprodukciók kiváló minősége* miatt: ilyen jólsikerült nyomatokkal régóta nem találkozunk hazai kiadvány oldalain. A „Leányka virágkosárral”, „Az erkély”, az „Ökörkoponyás csendélet”, a „Sylvette portréja”, a „Három muzsikusi”, a Picasso-rajzok és metszetek nyomdai visszaadása oly mintaszerű, hogy a könyv néhányszori átlapozása — minden bizonnyal — az idegenkedőket is meggyőzi a nyolcvanhét esztendő mester munkásságának a régi klasszikusokéval egyenrangú voltáról.

* * *

Pátzay Pál „Alkotás és szemlélet” című kötete a művész esszéit és cikkeit, mintegy 250 műve reprodukcióját, valamint Végvári Lajos műtörténésznek Pátzayt, a szobrászt és a teoretikust bemutató tanulmányát tartalmazza. (Magvető kiadó, 1967.)

Pátzay szuggesztív művészeti író: „a természetre újra elfogulatlan pillantást vető” Rodinnel vagy „a Majálissal az európai festészet élén járó” Szinyei Mersével foglalkozó írásai, a „faji művészet” demagóg, náci ízű teóriáját elutasító 1942-es előadása, Babits Mihály arcát, alakját: „a babitsi szellem hüvelyét” élénk villantó szép visszaemlékezése, az erdélyi fejedelmek szász és magyar pénzverők, ötvösök készítette, „talpraesett emberjellemzésű” pénzeinek szentelt értekezése, a szobrásznevelésről szóló fejtegetései újabb művészeti irodalmunk legkülönb termékei közül valók. Ugyancsak örömmel találkozunk a könyv oldalain Pátzay emlékezetes szoborportréival (Kállai Ernő esztétáról, Bernáth Aurélról), plakettjeivel (Pécsi József fotografusról, Berény Róbertől), székesfehérvári huszáremlékművével, a városmajori templomot díszítő apostolszobraival, fésülködő, vízbelépő és harisnyát húzó női aktjaival.

Nem szólhatunk azonban teljes elismeréssel és egyvetéssel a kötetbe felvett „Korunk esztétikai zűrzavara” és „A művészetek történeti sorskérdéseiről” című polemikus célzatú írásokról; ezek ugyanis az avantgarde művészeti mozgalmak elleni bosszús, néhol kifejezetten goromba kifakadásoknál alig-alig tartalmaznak többet. „Kulturális bűntény”, „járványos kór”, „a művészetek kicsúfolása”, „eszélős”, „kisziklott értelmű”, „bomlástermék”, „züllöttség”, „elfajzás”, „a velencei biennálék rosszízű, röhgögtető vásári mulatságok”, — ilyen (s hasonló) gúnyos és sértegető szavak, kifejezések követik egymást ezeken az oldalakon. Pátzay szokincse — főként pejoratív jelzőkben — dús, érvei viszont jobbra szegényesek. (Pl. az „izmusok” szellemében fogant művészeti alkotások tengerentúli népszerűségét az Amerikai Egyesült Államok adózási rendszerével indokolja, ami bizony fölöttébb vulgáris és leegyszerűsítő magyarázata egy igen összetett jelenségnek.) A modern művészet atyjainak „kőbor entellektüelek”-ként való emlegetése, és a „valahai zsoldosok”-hoz való hasonlítása pedig igen méltánytalan hangnem azokkal az alkotókkal szemben (Brancusi, Tzara, Kupka, Archipenko, a Larionov-Goncárova-házaspár, Kokoschka, Max Beckmann, Csáky, Moholy-Nagy, Kemény Zoltán, Vasarely stb.), akik teljesen elmaradtak, deszpotikus vagy egyenesen fasiszta rendszerű államokból (cárizmus, királyi Románia, Horthy-rezsim, hitlerizmus stb.) települtek át olyan országokba, ahol nagyobb szellemi szabadság várta őket.

A művész egyik (1941-es) írásában ezt olvassuk: „A jelen számunkra mindig kibogozhatatlanul kúsz; csak az idő távolságából látjuk torzulat nélkül áramlásait.” Higgadt, okos, máig is érvényes szavak ezek, akárcsak Pátzay e mondata (1942-ből): „Művész semmivel sem csírátlanítja inkább teremtő erejét, mintha valamilyen nem művészetéből fakadó szereppel feszélyezi magát.”

Úgy tűnik, hogy az 1960-as évek Pátzayja már nem azonos a negyedszázad előttivel. A mai Pátzay Pál az esztétikai tévedhetetlenség és türelmetlenség tógáját öltötte magára, — miközben egyre inkább hasonlóvá válik Hebbel híres drámájának főszereplőjéhez, Meister Antonhoz, aki „versteht die Welt nicht mehr”, „nem érti többé ezt a világot”. (D. I.)

ZENEI JEGYZETEK. (Miskolci Szimfonikus Zenekar Budapestén.) Mura Péter energikus, robbanó temperamentumú vezetésével kiválóan muzsikáló együttest ismertünk meg a Miskolci Szimfonikus Zenekarban. Mind a vonóshangszerek, mind a fúvósok, biztosan, kiegyenlítetten szólnak, és az egész zenekar összhangzása tömör, pontosan kidolgozott. Műsorválasztásuk lehetőséget adott arra, hogy mindenki megfigyelhesse erényeiket. A műsort nyitó Rossini-nyitány (Olasz nő Algirban) elsősorban a fúvós hangszereket tette próbára, s közben meggyőződhattünk a karmester nagyszerű tempóérzékéről. Talán a nyitány harsány vidámsága sikkadt el egy kicsit, pedig Rossini-ről írott könyvében Stendhal épp ezt a vidámságot kárhoztatja, amikor szomorúan megjegyzi: „Az opera nyitánya igen vidám, és ez nagy hiba”. Hiba, nem hiba, tény, hogy az Olasz nő Algirban című opera korántsem annyira népszerű, mint a belőle kiszakított zenekari bevezetés, amely nemcsak zenei szempontból nyújt felhőtlen szórakozást, hanem arra is alkalmas, hogy egyre fokozódó tempói nyomán löversenyen érezze magát az ember. Amikor a múlt század végén és a jelen század elején a francia szimbolista költők hatására elsősorban Debussy útmutatásai és példája nyomán megindult a zenei impresszionizmus, minduntalan dühödt kirohanásokat olvashatunk „Rossini harsány naturalizmusa” ellen. Néhány évvel később viszont a futurizmus zenei követői Rossini „lármakeverését” érezték példájuknak. Talán ez a két epizód is elég annak jelzésére, mennyire szuggesztív, hatásos zene Rossinié, s mennyire elmentéses következtetéseket kínál hallgatóinak. Az igazat megvallva: Rossini legtöbb alkotását ma már nem érezzük remekműnek, utolérhetetlen zenei csodának, mint lelkes olasz kortársai. De csillogó humora, legtöbbször problémátlan könnyedsége mindig derűs zenei élményt nyújt, igazi szórakozást. Es ilyen szempontból tévedhetetlen volt a Miskolci Szimfonikus Zenekar zenei irányítójának műsorválasztása, az első szám fergeteges fogadtatása után nem lehetett kétséges a továbbiak sikere sem. A hallgatóság „megfürdött” Rossini csillogó melódiáiban, és feltűzelve várta a folytatást.

Mozart C-dur fuvola-hárfa versenye, az est következő műsorszámáa ugyan-csak nem a legproblematisabb, legmélyebb világot tárja fel, bár a lassú tétel elmélyült lírája már a kései nagy alkotásokat előlegezi. Igaz, mit is lehetne kívánni egy ilyen szokatlanul szóló összeállítású alkalmi versenyműtől, amelyet ha nem is megrendelésre, de főúri pártfogóinak házi használatára szánt a komponista? (Valószínűleg még tragikusabb kicsengéssel írta volna meg a lassú tételt, ha előre sejtí, hogy ki sem fizetik a versenyművet, Guines herceg — Mozart levelének tanúsága szerint — „megfelelkezett” erről az apróságról.) Inkább annak bizonyossága ez a mű, milyen magától értetődő természetességgel beszélte a fiatal Mozart a kor zenei nyelvét, s az itt-ott felsejlő elmélyültebb részek pedig már arról tanúskodnak, hogy érezte: többet, mélyebbet kell mondania: el kell jutnia a zenében az emberség gondolatának megvalósításáig. Ennek a vallomásnak zenei vetülete az Andantino tétel töprengő lírája. Bizonyos érdekességet jelentett, hogy a záró rész egyik témáját máj d később is visszacsendíti Mozart: a közismert Kis éji zene második tételének vezető motívumában. A közönség nagy ovációval fogadta a ritkán hallható Mozart-művet, amelyet a zenekar kitűnően adott elő, s közben volt alkalmunk megcsodálni Lelkes Anna hárfaművészetét, és Pröhle Henrik fuvolájának tévedhetetlen biztonságát is.

Bizonyára sok időt és energiát fordított a zenekar a budapesti hangverseny előkészületeire, s valószínűleg felülmúlta szokott formáját. Mégis érdemes volna elgondolkodni azon, nem kellene-e több lehetőséget adni a vidéki zenekarok fővárosbeli szereplésére, mert ezek az esték mindig szolgálnak örvendetes meglepetéssel, zenei élménnyel.

(A Karácsonyi oratórium második részének előadásáról.) A Kapisztrán kórus és zenekar Tamás Alajos halála után is volt vezetője szellemében folytatja munkáját: igyekszik változatlanul magas színvonalon megszólaltatni a zeneirodalom legkiemelkedőbb oratórikus alkotásait. Elsősorban ez a szándék adta meg Bach Karácsonyi oratóriuma megszólaltatásának jelentőségét. Maga a zenei megvalósítás nem volt egyértelmű. Igaz, a mű is eklektikus jellegű, nem egyetlen hatalmas ihletés formába ömlése, mint a passiók vagy a H-moll mise: Bach itt gyakran visszanyúl idézetekért régebbi műveihez, persze ha Bach Bachot idéz, az azért nem megvetendő dolog. Az első rész talán lendületesebb, érdekesebb a másodiknál, ez utóbbiban viszont elég sok a továbbgondolásra, elmélkedésre készíthető részlet. Az ének- és zenekar ez utóbbiakat szólaltatta meg hitelesebben, s csak a próbák számának növelésétől várható majd a fegyelmezettebb, kidolgozottabb játékos és énekmód. Az előadás természetesen így is magas színvonalú volt, legfeljebb azt hiányolhattuk belőle, hogy míg azelőtt mindig új és új oldaláról közelítette meg az együttes a remekműveket, s mindig tudott új zenei szépségeket feltárni, a mostani előadás inkább a hagyományokat idézte vissza igaz, korrekten, pontosan. Az együttes karmestere közben tartotta a zenekart is, énekkart is, a szólisták közül pedig kivált Réti József segítette a minél tökéletesebb hangzások megvalósításában.

(Nicanor Zabaleta hárfaestje.) Azzal a pesti mondással kell kezdenem beszámolómat erről a kivételes élményről: „Hogy mik vannak!”. Soha nem gondoltam volna arra, hogy a hárfa, ez az ősi hangszer, egyszerre lehet csembalo — mert az volt Nicanor Zabaleta kezében Händel Hárfa-versenyének előadásában —, zongora, vagyis inkább fortepiano — Boieldieu felfedezésszámbamenő művének előadásakor ugyanis ilyen színeket csal elő hangszeréből —, máskor hárfa a maga színpompájában és gazdagságában — Hindemithnek a hangszer lehetőségeit valósággal kitaláló Szonátájában. A műsor befejező részében (első felében Fejér György vezényelte mértéktartó alkalmazkodással a Hangversenyzenekarból alakult kamarazenekart) jónéhány ismeretlen délamerikai és spanyol művet hallhattunk, amelyeknek virtuóz előadásával Nicanor Zabaleta hol elkápráztatta, hol valósággal megbénította a hatalmas közönséget. (Honnan tudja vajon a budapesti közönség, mikor kell elmennie a hangversenyre?) Ezután teljesen igazat kell adnunk Ravelnak, aki így jellemezte vendégünket: „Zabaleta a művész épp olyan nagy ha nem éppen nagyobb, mint a hárfajátékos”.

(Vivaldi-matiné a Zeneakadémián.) A Magyar Rádió és Televízió Zenekarának bérletében ezúttal zsúfolt ház hallgatta végig a Vivaldi művekből összeállított délelőtti előadást, amelyet Erdélyi Miklós vezényelt s emelt rendkívül magas színvonalra. A két trombitás verseny után elhangzó Stabat Mater ugyan hangulatával sem illett az akkor közeledő karácsonyi ihletésébe, s az ált szóló előadó Barlay Zsuzsa is elmaradt szokott színvonalától. Az a-moll oboaverseny azonban már hibátlan tökéletességgel szólt Tóth Lajos előadásában, a Négy évszak pedig híven idézte fel a tavasz derűjét, a nyár érett teljességét, az őszt sötétető színeit és a tél kopár szomorúságát. Kovács Dénes bámulatosan szép és érzékeny hegedűhangja csak fokozta az illúziót, amelyet a zenekar remek, ritmikus játéka és Erdélyi Miklós tökéletes stílusismerete már eleve biztosított. Emlékezetesen szép hangverseny volt, azzal a tanulsággal, hogy érdemes Vivaldit újra és újra felfedezni. Talán sor kerülhet majd a Kyrie, Gloria, Dixit Dominus és hasonlóan nagyívű kórusműveinek előadására is... (Rónay László)

FILMEK VILÁGÁBÓL. A filmgyártás sokba kerül, de sokat is lehet keresni rajta. Bizonyára ezzel magyarázható, hogy a „fogyasztói átlagfilm” készítésében közreműködő kiszolgált veteránok csak nehezen adják föl hadál-lásaikat. Esküsznek a régi receptekre, melyek segítségével mindig újrátölthetők a kasszák. Filmszemléletük, — a többrészes monumentalitás (*Háború és béke*) és a klasszicitás pózában való tetszelgés (*Elektra*) ellenére, — valahol még mindig a *Halalos tavasz* szintjén mozog. Sajátos ellenszenvel fogadják azoknak a rendezőknek az alkotásait, akik számára a film nem szórakoztatási eszköz. Erdemes megfigyelni, hogy az általuk nevelt közönség egy része is olyan ingerültséggel hagyja el egy-egy új film vetítése közben a nézőteret, mintha legalábbis személyes sérelem érte volna. Ugyanez a közönség a könyvpiac területén már nemzedékek óta tudomásul vette, hogy az irodalom nem egyedül az ő ízlésének és világnézetének hivatott szolgálni.

Az utóbbi években azonban a nagy nemzetközi kölcsönzőcégek programjában (ezek a cégek nem gyártják, csak megvásárolják forgalombahozatal céljából a filmeket) föltűnően megnőtt azoknak a rendezőknek a száma, akik röviddel ezelőtt még reménytelen, üzleten kívüli kísérletezőknek számítottak, és akiket a közönség egy része ideges méltatlankodással fogadott. *P. Brook*, *R. Lester*, *P. de Broca*, *I. Bergman*, — hogy csak néhány nevet említsünk, — az első fecskék: akikről azt hajtogatták, hogy csak egy maroknyi „kulturintellektuel” verte nagydobra őket, most hova-tovább szerves részei lesznek a kölcsönzőcégek programjainak, s a hűséges veteránoknak tudomásul kell venniük, hogy nem uralják többé ószatlanul a fogyasztói mezőnyt.

Ilyen hirtelen megváltozott volna a közönség ízlése? Tömegméretű változásról persze nem beszélhetünk, de a filmforgalmazók számolnak a közönség jelentősebb differenciálódásával, amely mostanra már a filmnézők között is megindult, ugyanúgy, akár a képzőművészetben és az irodalomban már sokkal régebben. Kalkulációjuk nemcsak a jelenre vonatkozik, nemcsak azoknak a rendezőknek a műveit vásárolják meg, akik a közelmúltban szereztek nevet maguknak „rendhagyó” alkotásaikkal, hanem azokét is, akik csak mostanában tűntek föl. Az egyik legnagyobb amerikai kölcsönző, az *Universal* például hat-éves szerződést kötött *Schlöndorffal*, a *Törless*-film rendezőjével, teljes cselekvési szabadságot biztosítva neki erre az időre. Az *United Artists* az elsőfilmes *Claude Jutra* művét vette meg (*Végeredményben*), melyet a kísérleti filmek fesztiválján tüntettek ki. Egy ilyen díjazás nemrég még megbélyegzésnek számított a filmforgalmazók szemében.

Miért említtjük mindezt? Hazai közönségünk soraiban ugyancsak kibontakozóban van a fentiekben említett természetes differenciálódás. Ez egyelőre még csak szerény keretek között megy végbe, de filmgyártásunk, — nyilván más szempontok alapján ugyan, mint az *Universal*, — az elmúlt néhány évben váratlanul nagyobb teret biztosított a hagyományokat túllépő rendezői elképzeléseknek, s ennek szerves következményeként egész sor új, eddig még nem szerepelt rendezőt bíztak meg munkával. Ezek a filmek, összehasonlítva az egyidős francia, olasz, amerikai rendezők műveivel, egyelőre csak óvatossá próbálkozások, hazai viszonylatban mégis váratlanul újat jelentenek. De külföldi kortársaik, szerves folytatói saját kulturális környezetük mindig is létezett, erős avant-garde-jának, hazai rendezőink viszont jóformán alig rendelkeznek ezekkel a hagyományokkal. Egy alkotóművész hagyományvilágát természetesen nemcsak műfajának múltja jelenti, különösen nem a film területén, ahol az alkotók élményvilágába és inspirációs forrásaiba elhatározó jelleggel beleszól az irodalom és a képzőművészet is, általában a teljes kulturális-társadalmi múlt. Egy *Allain Robbe-Grillet* (*L'Immortelle*) vagy egy *Cassavetes* (*New York árnyai*) jelentkezése elképzelhetetlen a francia illetve az amerikai művészet egészének avant-garde hagyományai nélkül.

Amit és ahogy most jelentkező új rendezőink látnak (többnyire még csak látni szeretnének), annak alkotástörténetileg alig van nálunk előzménye. Éppen ezért teljesen más kiindulási helyzetben vannak, jóformán semmi folytonosságuk nincs. Az ő folytonosságukat társzművészeti előzmények dolgában talán egy *Cholnoky V.*, egy *Moholy-Nagy*, vagy *Zoltán Kemény* jelenthetné,

ha kibontakoztak volna idehaza. Ezek azonban csak afféle fiktív hagyományok, tényleges örökségüket azok teremtették meg, akik előttük alkottak. A harmincas évek után a magyar művészet túlnyomórészt a nemzeti és klasszikus eszményekhez fordult vissza, ahogy Vas István írja, művészeink derék-hada, legjobbjaink akkori nemzedéke „egyenesen Párizsból nyargalt vissza az ősi Keletre”.

A hazai gyökerek hiánya miatt, új utakra térő rendezőink filmjeiben gyakoriak a forma- és koncepciótánérzések, a nagyot markolás szándéka. Fügyelemreméltó részletekben gazdag, de egészében még mindig nem teljes művek látnak napvilágot. Az elmondottak rövid illusztrálására talán a leginkább a *Lássatok feleim*, *Fazekas Lajos* első filmje a legalkalmasabb, mert kiéleztet magán viseli ennek a művészi nekirugaszkodásnak és félsikernek bélyegét. A rendező ugyanúgy magáról, nemzedékének eszméléséről beszél benne, a filmszerűségnek rokonszenvesen fittyet hányó monológokban, főhősének — valószínűleg túlbecsült — csökönyös pózaiban, a bemutatott magatartáselemek szándékolt közvetlenségében és dísztelenségében, mint rendezőtársai az *Ünnepnapok* dühös fiatalemberében, az *Apa* felnőtte váló főhősében, a *Nyár a hegyen* eltérő jellegű szereplőiben. Ebben a maga-boncolgatásban és korlátletben azonban nem az a baj, hogy a rendező igazolja főhősét, ahelyett hogy kritikusan látná, mert a főszereplő alapmagatartásában tulajdonképpen jogosan ismer föl egy lényeges jelenséget. De túl sokat zsúfol bele ebbe az alakba, ahelyett hogy a leglényegesebb vonásait nagyítaná föl. Ezért is sikerültebb a lány portréja, akit — kevesebb tulajdonság híján, — jobban körül tud járni a kamerával, és közelebb hoz a nézőhöz. Filmművészetünk egésze szempontjából nem is lényeges most, hogy a részletekben hol lőtt túl a célon *Fazekas*, nyilván gyakorlatlan még, észre se veszi, hogy néha egy-egy mellékes megoldásában milyen fontos dolgot ragadott meg, s ahelyett, hogy a kevéssé összpontosítana, tételeket gyárt, művészeti fikciókat követ. Alapok, előzmények hiányában, szinte természetes gyerekbetegség ez.

Mivel új rendezőink egyszerre jutottak szóhoz, váratlanul elárasztották a mozikat kísérletező, gyakran nem egységes, teljes élményt nyújtó filmekkel. Ez kihívhatja a konzervatív kritika megélenkülését is, holott a helyzet egyáltalán nem filmművészetünk gyöngeségét, hanem potenciálisan már gyarapodó erejét bizonyítja. Ha most egyszerre jelentkező új rendezőink a látszólagos féleredmények következtében újabb megtorpanásra kényszerülnének, ha nincs elég idejük arra, hogy saját törvényeik szerint kibontakozhassanak, akkor — eltekintve attól, hogy milyen igazságtalanság ez rájuk nézve, — megszakad az a folyamat is, mely nálunk a külföldihez hasonló módon, előbbutóbb egy szélesebb bázisú, fogékony és türelmes közönség kialakulásához vezet.

Csavargók köztársasága. A film *Bjelich és Pantyelejev: SKID, avagy a csavargók köztársasága* című regényéből készült. Aki ezt a magyar fordításban már régen megjelent és ritka regényt olvasta, emlékezhet rá, mennyire más volt a hangja, mint a hasonló tárgyú sematikus irodalomnak. A könyv még a húszas években jelent meg Moszkvában, és a „Dosztojevskij szociálindividualista nevelőintézet” lakóiról szól. Már az intézet nevének is szokatlan csengése van, de nyilván nemcsak ez okozta, hogy egy idő múlva nem használtak már ilyen elnevezést. Lapjairól a forradalmat követő néhány év reményekkel telt világa elevenedett meg; rendhagyó volt, valami frissesség érződött belőle, melyhez nem nagyon akadt hasonló később. Hosszú idő telt el míg megfilmesítették. A filmben most ott érezhetők csöndes irónia formájában az eltelt évtizedek tanulságai is: valójában nem egy nevelőintézet, hanem egy egész társadalom problémái kerülnek terítékre benne, a bizalom és a cselekvési szabadság kérdése. Mindezt gyermekek életén példázza, ami egyaránt megkönnyíti a rendező és a néző dolgát.

(Ungváry Rudolf)

Revue mensuelle — Directeur: Vid Mihelics — Rédaction et administration: Budapest V.,
Kossuth Lajos u. 1. — Abonnements pour un an 4,50 US dollars.

S O M M A I R E

Alois Schrott: Pensées sur le renouvellement de la liturgie — *Andor Szörényi*: Peut on prêcher aujourd'hui le Christ ressuscité? — *Elemér Horváth*: Poèmes — *György Rónay*: Ady en quête de Dieu — *Péter Vasadi*: Poèmes — *Lucien Jerphagnon*: Prières pour les jours intenable — *Szeffi Bohuniczky*: La villa de la Rue Derék (nouvelle) — *József Gerlei*: Poème — *Reinhold Schneider*: Zenta (nouvelle) — *Vid Mihelics*: Idées et faits (Après la première phase du dialogue entre chrétiens et marxistes) — *Béda Joannelli*: Le petit sentier (Le vénération des Saints) —

JOURNAL. Le quatrevingtième anniversaire de Zsolt Alszeghy (*Béla Holl*) — L'Eglise en tant que communauté fraternelle (*Tamás Nyiri*) — Problèmes moraux de la greffe des organes (*Mihály Medvigy*) — Journal du lecteur (*György Rónay*) — Chronique théâtrale (*Károly Dorombó*) — Beaux-arts (*I. D.*) — Chronique musical (*László Rónay*) — Films (*Rudolf Ungváry*) — Informations sur la couverture.

APRÈS LA PREMIÈRE PHASE DU DIALOGUE ENTRE CHRÉTIENS ET MARXISTES

Dans sa rubrique „Idées et faits” Vid Mihelics accueille avec satisfaction l'annonce, pour cette année, de la publication simultanée de deux revues de caractère international destinées expressément à faire progresser le dialogue entre chrétiens et marxistes et à en favoriser les résultats pratiques. L'un de ces périodiques est l'Internationale Dialogzeitschrift rédigé par Karl Rahner et Herbert Vorgrimler et publié à Freiburg par la maison Herder, l'autre est le Neues Forum paraissant à Vienne depuis 14 ans, que l'on a modifié conformément à sa nouvelle tâche, et dont le rédacteur est Günther Nening. C'est un heureux événement, écrit Vid Mihelics surtout si grâce à eux et par eux le dialogue entre chrétiens et marxistes dépasse la phase initiale d'importance limitée pendant laquelle, en guise de dialogue, les deux parties n'avaient prononcé la plupart du temps que des monologues parallèles sur la nécessité du dialogue.

Il est évident, écrit-il, que, tout d'abord nous autres chrétiens vivant sous un régime socialiste devons le plus regretter que le dialogue s'arrête à cette période initiale. Car enfin, nous en attendons que chrétiens et marxistes, en dépit des profondes différences de vues, cherchent et trouvent les solutions des problèmes inquiétants touchant l'humanité toute entière, acceptables par les deux côtés et, bien entendu, les conditions préalables permettant qu'un accord puisse s'établir entre eux. Ce n'est que dans ce cas que le dialogue pourra agir au-delà de certains groupes étroits et déclencher de sérieux mouvements et initiatives à l'influence desquels ni les partis, ni les Églises ne pourront se soustraire.

Sachant que, selon les sources d'information c'est le cardinal König, président du Secrétariat pour les non-croyants qui inspire les deux périodiques mentionnés l'article publié dans le no du 31 décembre de l'année passée de l'Osservatore Romano par Gustave A. Wetter, l'un des chercheurs catholiques les plus approfondis du marxisme sur la question de la coexistence idéologique mérite un surcroît d'attention.

Après l'exposé détaillé et objectif de l'article, Mihelics ne trouve les explications de Wetter ni assez claires ni assez conséquentes, il craint même que du côté catholique comme du côté marxiste on ne puisse lui attribuer un tel sens aussi qui ne soit guère profitable à la cause du dialogue. Ses craintes se rapportent au sens confus du mot „vérité” si souvent mentionné, ainsi qu'à la critique formulée par Wetter sur l'attitude de la „résignation”.

C'est l'attitude prise par les parties qui ne font aucun effort pour résoudre les contradictions. Pour cette attitude, explique Wetter, „le sens de la discussion n'est pas dans la recherche de la connaissance plus complète de la vérité par de communs efforts, mais uniquement dans le fait de se mettre d'accord sur les questions pratiques au moyen d'un compromis quelconque”. Wetter blâme cette attitude car — dit-il — appliquée aux problèmes fondamentaux de la vie ce pluralisme inerte („pigro”) de la résignation conduit inévitablement au scepticisme et au nihilisme, car, si la vérité ne peut être atteinte, alors aucun engagement n'a de sens dans la vie.

Or, quant aux contradictions — et là les marxistes ont absolument raison — elles se présentent non seulement dans la pensée, mais aussi dans la réalité, donc dans le domaine de la réalité sociale — écrit Vid Mihelics — et, en premier lieu, ce sont ces dernières qui nous touchent tous le plus directement, et par conséquent, dont la solution constitue pour nous l'exigence la plus capitale. Et justement parce qu'ils sont de caractère pratique, il nous faut y voir les „problèmes très fondamentaux” de la vie, précisément les questions sur lesquelles il serait extrêmement salutaire de nous accorder „au moyen d'un compromis quelconque”.

Il n'est pas douteux que le sens proprement dit de la vie n'ait de tout temps inquiété l'homme pensant et ne le préoccupe encore. Les marxistes le recherchent aussi bien que les chrétiens, les athées tout comme les théistes, ils peuvent en discuter, et cela ne nuit pas qu'ils en discutent, mais nous ne pouvons pas imaginer qu'ils aboutissent à la même conception. En effet, même si nous autres chrétiens, nous croyons en possession de la vérité relativement aux nommées „questions dernières”, nous ne pouvons par aucun dialogue persuader de la pertinence de notre foi ceux qui se croient également en possession de la vérité, bien que sous un signe opposé. Il n'est pas motivé de qualifier de pluralisme „inerte” le fait de prendre connaissance de ce qui précède et qui — à mon avis — va de pair avec la mise au premier plan des problèmes pratiques, étant donné que dans le monde actuel c'est la seule possibilité, dans l'attitude „réelle”. De plus, Wetter n'est même pas conséquent en blâmant avec tant d'acuité cette attitude qui tient compte des réalités, en effet précédemment il déclare lui-même que, bien que dans la réflexion le vrai et le faux ne puissent coexister en paix, la situation est différente dans la pratique, c'est à dire sur le plan de la coexistence des hommes de convictions différentes et adverses: „là, la coexistence pacifique doit exister bien que la vérité et l'erreur s'excluent réciproquement.”

Oui, elle doit exister, il faut l'élaborer, il faut établir, créer la coexistence pacifique non seulement parmi les Etats de systèmes sociaux différents mais aussi parmi les hommes vivant à l'intérieur de ces différents systèmes. Toutefois nous ne pouvons pas la baser sur la „vérité” en tant que notion philosophique, mais uniquement sur les valeurs que tous — chrétiens et marxistes — reconnaissons également comme telles, et que la reconnaissance d'une valeur comme celles — là, considérant comme valeurs prédominantes la liberté de pensée, de religion et de conception du monde, va de soi. Ce que Wetter énonce à ce propos relativement à l'attitude qu'il désigne comme troisième non seulement est unanimement approuvé de notre côté, mais aussi par de nombreux représentants renommés du marxisme.

J'ai jugé nécessaire de faire remarquer tout cela, car lorsque marxistes et chrétiens prétendent de plus en plus catégoriquement classer le dialogue qui s'échange entre eux au nombre des tâches centrales de l'époque actuelle, il faut que nous nous opposions aux tendances qui se manifestent dans certains milieux, celles de limiter exclusivement le dialogue à des questions philosophiques. Ces tendances de controverses religieuses ne peuvent en effet que

retarder la possibilité d'amorcer dans certains pays des entretiens qui, en plus des grands problèmes internationaux, porteraient aussi sur la solution des questions locales qui se poseraient.

A mon avis, c'est avant tout à ce point de vue qu'il faut suivre attentivement et estimer le travail des deux publications internationales mises au service du dialogue, de même que l'activité des institutions ecclésiastiques et non-ecclésiastiques qui peuvent en général influencer le cours du dialogue. Car la nécessité du dialogue „pratique” mentionné précédemment se fait sentir de façon de plus en plus pressante.

Dans une de ses études, József Lukács, rédacteur responsable de la revue théorique des marxistes hongrois intitulée „Világosság”, a souligné à juste titre ce que nous autres chrétiens devons enfin décider dans le dialogue: sommes nous partisans ou adversaires d'une structure des relations sociales qui sanctionnerait les différences de classes et par là les inégalités économiques, politiques et culturelles? Par contre — à mon avis — les questions aux quelles les marxistes doivent répondre sont: considèrent-ils comme absolue quelque phase de l'histoire, et de quelle manière pensent ils assurer le but qu'ils se sont fixés: le libre épanouissement multilatéral de la personnalité humaine? Ma réponse à la question qui nous est posée n'est pas douteuse mais celle de Lukács est aussi décisive et rassurante relativement à la seconde.

Le plus important pour nous, c'est ce que József Lukács a fixé dans son compte-rendu du dialogue marxiste-chrétiens de Mariánské-Lazne paru dans le numéro de juillet-août 1967 de „Világosság”: „En ce qui concerne la question de la liberté religieuse, au point de vue de principe il est clair que dans les pays socialistes aussi bien que dans les Etats capitalistes, il faut entre autres qu'elle signifie: qu'il n'y a pas de religion d'Etat, personne ne peut être mis en cause par l'Etat à cause de l'exercice de sa religion; qu'un homme croyant peut aussi remplir n'importe quelle fonction publique; que l'Etat ne tient pas compte des confessions, et la religiosité ne peut signifier ni avantage ni désavantage; que les discussions sur la conception du monde et l'idéologie ne peuvent être conclues par la violence; que la possibilité d'évangélisation, du culte et de propagation de la foi doit être assurée aux Eglises. J'ajouterais encore que dans tous les pays les mêmes droits de liberté accordés aux confessions doivent aussi revenir aux libres-penseurs, aux matérialistes et aux athées.”

Les premiers travaux de pionniers ont été effectués, et maintenant, il faut continuer à avancer — conclut Vid Mihelics en terminant son article.

ADY EN QUÊTE DE DIEU

L'année passée, le congrès ambulante de la Société d'Historie Littéraire Hongroise a été consacré à la poésie d'André Ady, à l'occasion du 90 anniversaire de sa naissance. Le thème central des débats a été le problème très complexe et très délicat de la religiosité d'Ady. M. István Király, professeur à l'Université de Budapest, a exposé la question d'un point de vue marxiste. (C'était peut-être la première fois en Hongrie qu'un tel problème fût traité en séance publique, et d'une manière si approfondie, avec une intention de compréhension si sincère.) Selon la thèse de M. Király, la quête de Dieu d'Ady n'était qu'un moment passager dans sa vie et correspond à une étape de désorientation et de dépression; après quoi, Dieu disparaît de sa poésie, ou n'y figure que nominale. M. György Rónay (invité comme co-rapporteur par la Société) insista dans son intervention (publiée dans notre numéro) sur la profondeur et la continuité de l'expérience de Dieu chez Ady; on dirait même (et c'est ce que M. Rónay dit dans l'introduction des *Poèmes choisis* d'Ady, parus récemment chez Seghers, dans la collection des *Poètes d'aujourd'hui*) que dès le début de la première guerre mondiale, Dieu envahit l'esprit d'Ady, devient une force d'intégration de son monde intérieur, et l'entraîne „au sommet des miracles”, sur un haut-lieu de poésie prophétique et visionnaire. Le combat spirituel d'Ady, son combat avec Dieu est, selon M. Rónay, typiquement mystique, dans un sens spécial, profane et poétique du mot.

INFORMATIONS

Mgr Lajos Shvoy, assistant au trône, évêque diocésain de Székesfehérvár, doyen du corps épiscopal hongrois s'est éteint le 11 janvier à l'âge de 89 ans, à l'hôpital Ferenc de Budapest, 68 ans après son ordination, dans la 41ème année de son épiscopat. Lajos Shvoy ordonné prêtre le 13 juillet 1901, a longtemps déployé ses activités à l'internat du Regnum Marianum de Budapest. C'est en 1927 que le pape Pie XI l'a nommé évêque du diocèse de Székesfehérvár. Pendant son épiscopat de plus de quatre décades son principal souci a été d'exercer son pastorat pour le mieux au profit de ses fidèles. Il a organisé de nombreuses communautés religieuses, et fait construire des églises. Mgr l'évêque Shvoy était président de l'Association Nationale Hongroise Cecilia, et il s'avérait le plus grand protecteur de la réforme et du développement de la musique sacrée au point de vue liturgique. Les obsèques ont eu lieu le 27 janvier en la cathédrale épiscopale de Székesfehérvár en présence d'une nombreuse assistance.

A l'occasion du Nouvel An, le corps épiscopal hongrois a publié une lettre pastorale commune. Dans son introduction la circulaire se joint avec joie à l'initiative de Paul VI qui propose de faire du premier jour de l'année de la fête du Nouvel An le jour de la paix mondiale. „Nous autres, fidèles catholiques hongrois accueillons avec joie et empressement l'appel du vicaire du Christ. Nous voulons intensifier la seconde moitié de l'année de la foi en cours, et le temps qui suivra pour en faire l'année de la paix et de l'espoir” énonce textuellement la circulaire. Ensuite elle souligne que notre sainte mère l'Eglise — surtout depuis le concile du Vatican II — s'efforce de plus en plus de s'adapter à notre époque et à notre monde afin d'offrir, en plus de ses activités salvatrices des âmes, ses services inspirés par la charité pour la création et l'accroissement des biens communs de l'humanité. C'est ce que les prélats catholiques hongrois exercent en premier lieu dans leur propre partie en faveur du peuple qui leur est cher. „Chez nous — énonce la lettre pastorale — le développement de notre vie économique qui se propose de créer un surcroît de bien être par la voie d'une évolution d'ensemble plus intense — se met précisément en marche. Nous, vos prélats responsables, dont la mission est de favoriser de notre mieux le progrès et la paix du peuple tout entier nous nous réjouissons avec vous du noble but envisagé.”

La circulaire rappelle les dévastations de la seconde guerre mondiale et constate que depuis la libération les conditions de vie du peuple hongrois se sont améliorées d'année en année. Aujourd'hui sous le signe de la justice sociale et distributive le peuple tout entier peut recueillir les fruits du travail accompli jusqu'ici en commun. Les maladies sociales, la misère, le chômage et la crainte des lendemains précaires ont cessé. C'est ce développement qui incite le corps épiscopal à faire confiance d'avance à la réforme économique, rassurante aussi pour les fidèles, car elle mobilise très heureusement les facteurs moraux. „De notre part — écrivent les évêques hongrois — nous faisons et ferons notre possible pour stimuler les principes moraux et par là, nous joindre à cette magnifique entreprise qui nous touche tous de près et qui vise notre bien à tous.” Pour terminer, la lettre pastorale souligne l'importance de la vie de famille catholique et reitère sa profession de foi pour la paix.

A l'occasion de la nomination du Cardinal Franjo Seper à la tête de la Congrégation pour la doctrine de la foi dans une interview Mgr l'évêque Pál Brezanóczy, secrétaire du corps épiscopal hongrois a fait l'éloge de la personnalité sympathique de l'archevêque de Zagreb. Il a déclaré qu'il peut, avec plusieurs de ses confrères évêques hongrois, le considérer sans exagération comme un bon ami paternel. „Au mois de juillet de l'année dernière — dit entre autres Mgr Brezanóczy — je l'ai rencontré au symposium des représentants des corps épiscopaux d'Europe tenu en Hollande, et au cours du premier synode épiscopal de l'année dernière qui a duré pendant tout un mois, j'ai pu m'entretenir avec lui presque tous les jours de travail et souvent en langue hongroise, car le cardinal Seper parle bien et volontiers notre langue.”

A Vigilia új ára. A gazdaságirányítás reformja megszüntette a papírárak állami támogatását, s a nyomdának is előírta, hogy gazdaságosan termeljenek. Ezeknek az intézkedéseknek következtében megnövekedtek lapunk előállítási költségei is, s ennek megfelelően a Vigilia példányonkénti ára februártól kezdve 9.— Ft. Az előfizetési ár egy évre 100.— Ft, félévre 50.— Ft, negyedévre 25.— Ft. Kérjük továbbra is olvasóink és előfizetőink megértését, támogatását és szeretetét, amivel több mint 20 éve kitüntetik lapunkat, s amire igyekszünk ezen túl is szerény erőinkhez képest méltónak maradni. A Kiadóhivatal.

Shvoy Lajos pápai trónálló, székesfehérvári megyéspüspök, a magyar püspöki kar nesztora január 11-én életének 89., papságának 68. és püspökségének 41. évében a budapesti Ferenc kórházban csendesen elhunyt. *Shvoy* Lajost 1901. július 13-án szentelték áldozópappá és ezután hosszú ideig a budapesti Regnum Marianum konviktusában tevékenykedett. 1927-ben *XI. Pius* pápa nevezte ki székesfehérvári megyéspüspökké. Püspökségének több mint négy évtizede alatt legfőbb gondja híveinek lelkipásztori ellátása volt. Sok új egyházközséget szervezett, templomokat építtetett. *Shvoy* püspök elnöke volt az Országos Magyar Cecilia Egyesületnek is és a szent zene liturgikus szempontú reformjának és fejlesztésének legnagyobb támogatója volt. Január 27-én temették el nagy részvét mellett a székesfehérvári püspöki székesegyházban.

A magyar püspöki kar közös pásztorlevelet adott ki az újév alkalmából. A körlevél bevezető részében örömmel csatlakozik *VI. Pál* kezdeményezéséhez, hogy az év első napja, újév ünnepe, a világbéke napja legyen. „Mi, magyar katolikus hívők, örömmel és készséggel vesszük Krisztus helytartójának felhívását. A most folyó hit évének második felét és folytatását a béke és remény évévé kívánjuk dúsitani.” — írja szözszerint a körlevél. Majd a továbbiakban rámutat, hogy az anyaszentegyház, különösen a II. vatikáni zsinat óta igyekszik mindinkább úgy beilleszkedni korunkba és világunkba, hogy léleküdvözítő munkája mellett felajánlja szeretettől ihletett szolgálatát a közös emberi javak előteremtésére és gyarapítására. Ezt a magyar katolikus főpásztorok elsősorban saját hazájukban és szeretett népük érdekében gyakorolják. „Nálunk — írja a körlevél — éppen most indul be gazdasági életünk továbbfejlesztése, amely az átfogó és tartalmasabb fejlődés útján kívánja megteremteni a nagyobb jólétet. Mi, felelős főpásztoraitok, akik tőlünk telhetően küldetés-szerűen fáradozunk egész népünk haladásán és békéjén, ma veletek együtt örvendzünk e szép célkitűzésnek.” Emlékeztet a körlevél a második világháború pusztításaira és megállapítja, hogy a felszabadulás óta évről évre előnyösen rendeződtek a magyar nép életkörülményei. A nép egésze ma a szociális és osztó igazságosság jegyében élvezheti eddigi közös munkájának gyümölcseit. Megszűnt a népbetegség, a nyomor, a munkanélküliség és a bizonytalan holnaptól való félelem. Ez a fejlődés indítja a püspöki kart arra, hogy bizalmát előlegezze a gazdasági reformhoz, amely a hívőkre nézve azért is megnyugtató, mert szerencsésen mozgósítja az erkölcsi tényezőket. „A magunk részéről — írják a magyar püspökök — azon vagyunk és leszünk, hogy mi is serkentjük az erkölcsi tényezőket s ezáltal szervesen kapcsolódjunk bele a nagyszerű, mindnyájunkat közelről érintő és mindannyiunk javát szolgáló vállalkozásba.” Befejező részében a körlevél a keresztény családi élet jelentőségét méltatja s még egyszer hitet tesz a béke mellett.

Franjo Seper bíborosnak a Hittani Kongregáció élére történt kinevezése alkalmából *Brezanóczy* Pál püspök, a magyar püspöki kar titkára hosszabb nyilatkozatban méltatta a zágrábi érsek rokonszenves egyéniségét. Elmondotta, hogy túlzás nélkül nevezheti őt — több magyar püspöktársával együtt — atvai jóbarátnak. „Tavaly júliusban — mondotta többek között *Brezanóczy* püspök — egyútt lehettem vele az európai püspöki karok képviselőinek hollandiai szim-

póziúmán, a múlt évi első püspöki szinoduson pedig, amely egy teljes hónapig tartott, majdnem minden munkanapon elbeszélgettem vele. Gyakran magyarul, mert Seper bíboros jól és szívesen szól a mi anyanyelvünkön.”

Bánk József püspök, győri apostoli kormányzó múlt év végi körlevelében nyomatékosan felhívja a figyelmet a templomi ének fontos szerepére a liturgiában. Utal a főpásztor arra, hogy a nemrégiben megjelent egyházzenei Instructio sürgeti a templomi énekkarok felállítását is. Arra kell törekedni, hogy jó énekesekből minden templomban kialakítsanak egy kórust, amely a szép éneklés lelke és lendítője lesz a templomban.

„Vatikáni félhivatalos?” — Olvasónk kérdésére *Mons. Poupard*nak a vatikáni államtitkárság egyik fiatal munkatársának nemrégiben megjelent *Ismerkedés a Vatikánnal* című könyvéből vett idézettel válaszolhatunk. A 105 évvel ezelőtt alapított *L'Osservatore Romano* című napilapról a többek között ezeket írja: „A lap némely rovata, amely már címéről felismerhető, mint például „Közleményeink”, „a Szentszék”, „Vatikánváros” hivatalos jellegű. Hasonlóképpen hivatalosnak tekintendő a pápai beszédeknek az *Osservatore Romano*-ban megjelenő szövege mindaddig, amíg az egyedül hiteles és végérvényes szöveg a Szentszék hivatalos lapjában az *Acta Apostolicae Sedis*-ben meg nem jelenik. Az *Osservatore Romano* némely cikke kimondottan hivatalos sugalmazásra íródik, a névvel szignált cikkek azonban íróik véleményét tükrözik, természetesen a lap főszerkesztőjének ellenőrzése mellett, aki a lapért a sajtójogi felelősséget is viseli.” Az *Osservatore Romano* vasárnapi melléklete az *Osservatore della domenica* népszerű képes hetilap, amelynek semmiféle hivatalos jellege nincs és főként az olasz egyházközségek körében terjesztik.

E számunk íróiról. *Alois Schrott*, akinek tanulmányát a *Der grosse Entschluss* szíves engedelmével közöljük, Bécsben élő jezsuita páter, a liturgikus kérdések neves szakértője.

Reinhold Schneider német író (1903—1958). Regényeinek alapproblémája a hatalom és kegyelem viszonya (ez a címe egyik tanulmánykötetének is: *Hatalom és kegyelem*, 1940); ezt veti föl már első könyve is, a portugál nagyhatalom le hanyatlásának regénye, *Camoës szenvedései* címmel. A történelmet úgy fogja föl, mint feszültséggel terhes erőteret, ahol Isten akarata az ember számára megnyilatkozik. Emberi és isteni, „hatalmi” és „kegyelmi” konfliktusát többnyire a történelem egy-egy nagy pillanatában, sorsfordulójában, s egy-egy nagy egyéniségen át igyekszik megragadni és ábrázolni. *A II. Fülöp* a spanyol katolikus világhatalom végét mutatja be, a királlyal, aki „Krisztusért harcolva Krisztus ellen harcolt”; *A Hohenzollerek* végső soron azt példázza, hogy a hatalom elsősorban a hatalom hordozójára nézve tragikus; hatalom és törvény viszonyát boncolja az Anglia történelmével foglalkozó (és a Harmadik Birodalomban betiltott) *Szigetország*; a magyarul is megjelent *Las Casas s a császár* alapkérdése: hogyan lehet egyszerre eleget tenni a kereszténység parancsának és a hódító Állam hatalmi igényének. Regény és történelmi esszé határán álló írásainak ereje többek közt barokkosan zsúfolt, de nagysodrú stílusában rejlik, mellyel hatalmas történelmi jelenetet tud fölidézni és lenyűgöző történelmi freskókat tud festeni — mint itt közölt, témájánál fogva sem érdektelen elbeszélésében.

Új katolikus kiadvány. Második kiadásban jelentette meg a Szent István Társulat Keckés Pál: *Az erkölcsi élet alapjai* című könyvét. Ára: 60,— Ft. Kapható a társulatnál: Budapest V. Károlyi Mihály u. 4—8. III. lépcső I. emelet.